45 kop.

Lehte Hainsalu

Tere õhtust. Kuidas elate?

Lehte Hainsalu

Tere õhtust. Kuidas elate?

Publitsistikat

Tallinn
Kirjastus «Eesti Raamat» 1982

E
H 08

Kujundanud Linda Elken

H 4702700200—468 / 901(15)—82 TL—3—15—82
© Kirjastus «Eesti Raamat», Tallinn 1982

Lagipeapäike pealael

India. Singapur. Malaisia. Veebruar-märts 1977

Keegi ei ela jäädavalt, vend, ja miski ei kesta kauaks. Pea seda meeles ja rõõmutse. (*Tagore*)

Ja ma nägin, et ei ole paremat põlve kui see, et inimene rõõmus on oma tegemiste juures, sest see on tema osa, sest kes saadab temale seda näha, mis pärast teda sünnib? (*Koguja*)

SÕRMENIPSUST läheb keerlema gloobus, maakera mudel. Seal ta on, Eestimaa, roheroheline mandrinukike suure laisa pruunjuttselgse Skandinaaviatiigri vilus. Kui palju õhu-, vee- ja maateid tõttab siit kõikidesse ilmakaartesse, imekujulistele pool- ja pärissaartele maailmameres. Elustuvad lapsepõlvest tuttavad kontuurid kaardiruudustikus. Itaalia kõrgekontsaline säärsaabas Vahemeres, mida ehib kaks linnriiki nagu kaks punast koeranaela — Vatikan sääreluul ja San Marino sääremarjal. Peloponnesose maharaiutud neljasõrmine labakäsi. Pürenee poolsaare buldogipea, tumepruun mäeahelik nagu rihm kaelas. India helde udar Aasia kõhualuses, mida on sõõrutamas käinud nii mitmed rahvad, näe, Sri Lanka klassikaliselt tilgakujuline piisk pudeneb lüpsikutest mööda, ookeanivette. Kamtšatka lambasaba ja Malaka pimesoolikas, Celebesi mitmehaarmeline amööb ning Uus-Ginea roniv kilpkonn. Tiirleb, tiirleb gloobus, maakera mudel. Teistel kontinentidel on teised elumudelid, perekonnamudelid, religioonimudelid. Moodne sõna mudel ühenduses igi-iidsega: usk, elu, perekond. Muinasjutulised viljad võõrakujulistes võrades. Kui saaks oma silmaga vaadata, oma käega võtta ja oma suuga maitsta. Inimesel on kuus meelt: nägemine, kuulmine, haistmine, maitsmine, kompimine ja mõtlemine, õpetab Buddha. Võtan need kaasa ja asun teele — helde Hindustani poole ja päikserõõmsa Malaka poolsaare suunas, mille all tipus on Singapur nagu hüüumärgi punkt, Aasia lõunapoolseim täpp, ainult kaks kraadi ekvaatorist. Keskmi-

sel globusel mahub Eesti lahedalt kaardikepiotsa alla, keskmisel globusel pole Singapurist muud kui nimi, nii pisuke on see suure nimega maailmasadam. Ja mis võib olla tillukese rahva esindajale lootusrikkam kui näha veel killukesemat maad ning leida see elujõuline olevat ja hästi edenevat.

PILVEMAASTIKUD. Lennuk sõidab unnates stardirajale, hakkab malaariahoos värisema, pistab jaanalinnuna jooksu, kogub kiirust ning uskumatu pingutusega rebib end maast lahti, lahti hallist vilkuvate tuledega ääristatud betoonteest. Nii on see ikka olnud. Aga Londonist tulnud ja Sydneysse suunduv *Boeing 747*, pool tuhat reisijat pardal, stardib nii suure nurga all, et käsikohvrid ümber kukuvad ja reisijad pehmesse seljatoesse surutakse nagu padrunid pessa. See-eest oled kohe õhus, ilma südantõõnestavate nõksutusteta ja kõrvukrambitava möirgamiseta. Salongis on avar ning jahe, kliimaseadmed töötavad laitmatult, tulesid saad klõpsutada lae alla küünitamata, võid valida seitsme muusikaprogrammi vahel — lühidalt, sul õnnestub ajuti unustada, et viibid lennukis, et ripud maa ja taeva vahel juuksekarva otsas, kus sinust endast ei olene midagi. Lendavalt kiigelt alla vaadata on kõrge, ilmarattalt veel kõrgem, kuid lennukilt mitte, sest lennuk näikse seisvat paigal, ainult maastikku keeratakse tema all pikkamööda ja ettevaatlikult.

Maastik Lõuna-Aasia miljonilinnade vahel ja ümber on puha kultuurmaastik, sobimatu hulkuvatele elevandikarjadele ja väljasurevatele india tapiiridele. Lennates kord Saaremaalt Tartusse, võisin imestada, kuivõrd üles haritud on minugi väikene maa, lahmakamaid metsi leidus vaid Vändra kandis, kuid needki sünkrohelised massiivid olid hoolikalt sihtidega ruudustatud. Inimene on ennast hästi sisse seadnud, aga see ei teinud mind uhkeks. Sedasama nukrust tunnen nüüd India ja Indo-Hiina kohal lennates. Rohelised korrapärased nelinurgad märgistavad haljaid põlde; pruunid ristkülikud nende vahel kõnelevad väljadest, kus vili juba koristatud ja uus seemegi ehk külvatud; ebakorrapärased kõrbenudpruunid maaribad markeerivad kuivanud jõesänge ning järveasemeid, kus mõne kuu pärast hakkab keema vilgas vee-elu. Kuhu jäid tiigridžunglid, kuhu troopilised vihmametsad, kuhu veteäärsed läbipääsmatud mangroovtihnikud?

Põhja-India paistab olevat lagedaks raiutud maa, tihe puurida palistab vaid asfaltteid. Lõuna-India maastikku ilmestavad (istutatud) palmisalud hoopis sagedamini, Kerala osariigis, kus me ei käinud, olevat kookospalme rohkem kui Maarjamaal mände. Malaisias võidutsevad õlipalmi- ja kautšukiistandused, lugematute ruutmiilide ulatuses näeb silm hästihoolitsetud tööstuspuuparke.

Lend üle Himaalaja, üle maailma katuse pakub sootuks teist pilti. Pilvepealsed tardkurdudes mäeahelikud, pikad nagu maakera ajalugu ja hääletud nagu vaikimistõotuse andnud askeet, on veel võimsamad kui «Mindia»-dekoratsioonid «Vanemuise» lavastuses. Iidpaljad kaljukortsud on vastu põhjakaart lund täis tuisanud, tardunud jääliustikud on ähvardavad oma staatilises energias. Uhke tühermaa ületamine võtab aega rohkem kui pool tundi. Kes kodustaks need kõrgused, kes alistaks need avarused, kus mitte lumeinimesegi jälge ei paista?

Mäed langevad lausikmaaks, lennuk laskub neile järele, ja illuminaatorisse ilmuvad pilved, ühesuurused ja kohevvalged nagu kašmiiri lambad laussinisel karjamaal. Pilved ligistuvad, laatuvad puuvillamägedeks. Lend ookeani kohal on lend meelespealillesinises keras, kus ookean on pisut heledam ja taevas pisut tumedam, aga nende kokkusulamisjoont pole aimatagi. Lend öös on lend täheriigis: ühed vilkuvad täpiparved pea kohal ja teised all sügavas, aga neid all sügavas on väga palju kordi rohkem, sest nad ei märgista tuumaenergiat kiirgavaid päikesi ega hangunud planeete, vaid inimeste eluasemeid täis õhtuaskeldusi, laste kilkeid ja lõhnapulkade põlemist kodualtaril ristisjalu mediteeriva Buddha või kõrvitsarinnalise koldejumalanna Lakšmi või tantsiva neljakäelise Šiva või kannatajapilgulise Kristuse ees.

Kõige võluvam lend on lend hommikusse, koidule vastu. Alguses möllab pilkane pimedus, kus aimub vaid lennuki tiivanuki punast märgutuld. Siis lööb taakas pilveveer laotusest lahti, mõne hetke pärast lõõmendab lennuki ees nagu sula magma, valusalt oranžpunane hõõgum, mille kohale ladestuvad pilvekihid piimakohvipruunist kuni mustmullapruunini, mida kõrgemale, seda tumedamad. Magmalaik elab, voolab ja intensiivistub, pilvepruun heleneb üha kõrgemale, ja varsti on kaader ümber pööratud: kõige all õhetab porgandpunane viiekopikane päike, selle all on eebenipuidupruunid ja kookospähklikoore-pruunid ja tiikpuu-tumedad pilvekihid. Aga lennuki taga, Eesti kaares segatakse potisinist rukkililleesinisega, rukkililleesinist linapõllusinisega, eeter selitatakse läbipaistvaks ja hommikvärskeks.

TÄNAVAD on tulvil inimesi Indias ja tulvil autosid Malaisias ning tulvil nii inimesi kui autosid Singapuris. Hindustanil elavad indialased, Malakal hiinlased, malailased ja indialased. Ees-India ja Taga-India on paljuski needsamad, nimelt elulaadis, kommetes, religioonis, kauplemistavades, linnaehituses, liikluskorralduses, aga ka elanike poolest nende ilus, hapruses, miniatuursuses ning uskumatus elurõõmus kõige vaesemateni välja. Kui sõidame Prantsusmaale, kohtame ootuspärasela prantslasi ja prantsuse elulaadi, Inglismaal näeme inglasi inglaslikus elukeskkonnas, Itaalias itaallasi itaalia elustiiliga. Euroopa riigid on rahvusriigid, Kagu- ja Lõuna-Aasias on otsatu maa-ala ühtesidsamu rahvaid täis pillutatud ja seejärel suurte kääridega riikideks lõigatud. Riigipiir enamasti ei ole rahvuse, kommete, usu ja elulaadi piiriks.

India, Singapur ja Malaisia on ühe pere lapsed. Elatustase püsib ühes madal, teises kõrge, kolmandas vahepealne. Malaisia ja Singapur on sarnased nagu vähem rikas ja rikas vend, India on aga kummalegi vaene poolvend. Nii palju kui neil kolmel ühist, nii palju on neil ka erinevat. Ühes riigis ilmestavad tänavapilti voogavates sarides ja dhotides indialased, teises kribukirjalises pükskostüümis hiinatarid, kolmandas malailased eksootiilistes seelikutaolistes sarongites, meestel vöösõlm kõhul, naistel vasakul puusal. Avalad india näod on midagi muud kui hiina rõõmsad pilusilmad või malai vormikad huuled, aga igal rahval on oma ilu. Vastandada võib Hindustani õitevaest talve Malaka lopsakale igisuvele, Ees-India nälgivate kodutute maailma Taga-India heaoluriikide narkomaaniahaiglatele ja lõbustuskonveieritele.

Indias on tänaval palju inimesi, ja raske olekski kuutsada miljonit nõnda ära paigutada, et ülerahvastus silma ei paistaks, eriti veel palavas kliimas, kus rohkem elatakse õues kui majas. Äritänavatel, väljakutel, kaldapromenaadidel, hoovides, külatanumatel võib näha sadade ja sadade kaupa seisvaid, kõndivaid, lesivaid, töötavaid, vahtivaid, einetavaid, magavaid, kõnelevaid inimesi. Erksates troopikavärvides voogavad sarid, sikhide mustad turbanid habemepaeltega, buda munkade apelsinikarva rüüd, džainistide magnooliaõie-valged õhukesed kehakatted, kümnemeetrisest valgest kangatükist keeratud talupoja-dhotid või tehmetid, haritlaste euroopalikud pintsakud, muhameedlanna nägu kattev burka, ristiusu nunna pruunvalge kaelaninööbitud ülikond. Lapsed, puhtakesed, nailonrüüside ja kapronpitsidega, ja teised, paigatud sitspükstes ning kilksuvate jalavõrudega; lapsed emadega ja ematud, salkusjuukselised, särasilmsed, kriitvalgete hammastega, uudishimulikud ja teenimisvalmis, pildilekippuvad, suveniirimanguvad ja toitukerjavad; lapsed, kes kunagi ei nuta. Noorte rõõmsad ja kaunid näod heledast aaria jumest kuni draviidi šokolaadtõmmu nahavärvini, silmad suured ja tumedad ja paljuütlevad nagu õine ookean, ja silmad viltulõikelised, kitsad nagu hoiukarbi pilud.

Mustkollaste taksode meeleheitlik pasundamine, velorikšade lakkamatu kellatilin, roheliste papagoide kriiskamine, mustade vareste kraaksumine, kaupmeeste laulevhäälne kaubapakkumine. Lõhnapulgakeste suits äritänaval ja templites, otse uulitsal keevate ja grillivate toitude aroomid, silutisele püramiididesse laotud ananasside, tomatite, apelsinide, banaanide hõng, sõnnikuga köetavate leivaahjude ving, uriini lehk, ringijalutavate kitsede, koerte ja seebu lehmade lõhn, lahtistes kanalisatsioonirennides soliseva reovee vina. Taevanitõusev õlihais autoparandajate tänavas, kalliskivide hullutav helk kullasseppade tänavas, puhtatooniliste palakate voogamine siidkangaste tänavas, mutrite ja poltide pidu peenraua tänavas . . .

ÖÖ SAABUB troopikas ilma õhtuta. Ilm muutub äkki pimedaks, otsekui oleks nupule vajutatud. Süttib tänavavalgustus, kärudel läidetakse küünlad või laternad. Tänavate viisi suletakse ärisid, tõmmatakse poe neljas sein ruloo kujul alla, teisal avatakse tänavate viisi öökauplusi. Uutes linnajagudes tornmajade vahel kogunevad mehed tänavale istuma varikatuse alla, nad ei võta viina, ei mängi kaarte ega tao doominot, naisi ei ole nende seltsis, nad istuvad heledate särkide valendades ja vestlevad või vahivad möödakäijaid. Ka vanalinnas istuvad või seisavad naised meestest lahus, poisidplikad ei jaluta koos ega hoopiski mitte kaelastikku. Viina müüakse kõikjal, kuid joojaid pole näha ega torka silma ühtainustki vaaruvat meest. Närimiskummit on kõik kohad täis, ent miljonite hulgas ei ole ühtki, kes nätsutaks seda tänaval.

Kolmekorruseliste majade vahel pitsub meetrilaiune ja kümne meetri pikkune kivikuristik, mille põhjas niriseb tarvitatud vesi. Naised istuvad renni kaldal, selg vastu ühe maja seina, jalad üle renni vastu teist maja, nad istuvad tihedalt ja vaikselt, nagu peaksid videvikku. Bombay kaldapealsel õhtustavad kodutud, kes telgipalaka varjus, kes prügimäelt leitud või ookeani toodud kolme roostes plekitahvli vahel, kes lausa tähtede all. Pikal müüril laudraami sees on maailmast ärapööratud Jeesuse nägu, selle ees vilgub

jupike-rasvaküünalt. Jõukam laotab külje alla ajalehti või hoolikalt puhtaks pestud kotiräbala, vaesem vajub niisama asfaldile. Delhis võib hulgaliselt näha tänavavoodeid, neljajalgseid raame puukoorest või nöörist põimitud põhjaga. Omaniku jõukust tunnistavad asemeriided — Delhis on talveööd jahedad — ning puhmastikku tõmmatud pesunöör mitmevärviliste hilpudega.

Öö on troopikas pikk, tosin tundi, hakkab peale juba kell kaheksa, ei jõua seda ükski maha magada. Ja nii lamavad templitreppidel, kõnniteedel, puiestikes, merekallastel öökorteri leidnud inimkogud, kes jälgivad tõsieluteatrit. Hale hakkab otsatust hulgast tundidest, mis õhtu-õhtult tühjana ajamerde voolavad. Kuid kes võib kinnitada, et kodutud on oma aega rohkem raisanud kui televiisoriomanikud, kes kogu pika õhtu vaatasid väljamõeldud elu.

Kellel on raha, see võtab kuskil õhtulist. Põiktänavates pulbitsevad vanniahjutaolistel tulekolletel sajad kastrulid ja pannid ja levitavad vürtsilõhnu. Majad ehitatakse korstnata, neis saab toitu valmistada vaid elektri või gaasi abiga, lahtist tuld pruugitakse väljas. Sööjatele on kaetud lauad tänavale, õhtustajate hulgas võib kohata ka hästiriietatud perekonnainimesi.

Kellel on rohkem raha ja vastavad huvid, võib ööd lühendada mõnes hotellirestoranis, kus mürtsub orkester õhtumaa rütmide agoonias ja pokaalides sädeleb üht-teist ja silma teevad valitud iluga india ja malai või hiina tütarlapsed.

On viinavõtupatt nii suur,
ei võrdset ole, olla saa,
ja viinajätu palk nii suur,
ei võrdset ole, olla saa. (*Vetāla*)

Kui ei oleks viinavõtmist, poleks iidsetel aegadel juba tarvis olnud kõnelda viinajätmisest, niisiis on alati olnud kohti, kus juuakse, ja alati on olnud inimesi, kes joovad. Prostitutsioon püsib seadusega vastuolus, kuid keskööl kaovad tuju võtnud paarikesed vaiksetesse hotellitubadesse, sest juba radžapoeg ütles, kui ta pilk hatale langes:

Siin pole rõõmu, õndsust teist
nii suurt kui naise maitsmisest,
sest kätte silmapilkselt saad
eesmärgiks pandu nõnda vaid. (*Vetāla*)

Nagu eesmärk, nõnda saavutamise vaev. Aga hatt on töötav inimene, ta töötab teenindussfääris.

MEISTERLIKULT TÖÖTAVAT INIMEST on nauding vaadata. Keerulised või rammunõudvad operatsioonid, mis sooritatakse mängeldes, pakuvad silmailu igal maal. Indias on mänguelement eriti välja arendatud: tööliigutused on kastiti tuhandete aastate jooksul täiuslikkuseni välja lihvitud. Teevalaja tunneb rahuldust kliendi hämmeldusest, kui kallab kahest kannust korraga, kõrgelt ja täpselt; suhkruroomahla müüja tembib vahutavat, ostja silma all pressitud jooki osavalt ühest klaasist teise, piiskagi pillamata; köiepunuja keerutab jämedat kantsikut, söörded jooksevad tal ümber kaela ja kõrvade ning põlvede ja varvaste vahelt; lihunik istub raielaual, hoiab giljontiinnuga parema jala varvaste vahel, käed samal ajal vabad kokku korjama nagu muuseas katkiplõksitud lambakoote; velorikša kihutab vigursõitu asju ja inimesi täistuubitud tänaval, rikšakuli kohendab ühe käega ilmlõpmata kodarate vahele kippuvat dhotit, teisega tilistab energiliselt ja vahetpidamata rattakella, kolmandaga pöörab juhtrauda, neljandaga viipab meenetepoe suunas, et kas turistid ehk suvatseksid kukrut kergendada; tee-ehitaja naine kannab pealael suurt korvi killustikuga, ta paljad põiad astuvad harjunult mööda kuumtulist ja valusteravat teekatet ja puusad on nagu elevanditants; seitsmenda majakorruse kõrgusel turnivad julgestusvööta poolpaljad noormehed, nad värvivad kõrghoone fassaadi, aga tellingud on tehtud ühekordsetest randmejämedustest bambusritvadest; suure kaupluse jahedal siseõuel istuvad budapoosis elatanud mehed, ühed tikivad pärlite ja kuldlõngaga nobedasti vaipu, teised töötlevad elevandiluud, kolmandad uuristavad metallpeekritele mustreid.

Varahommikuses Malaisia kautšukimetsas ruttab mäest üles, mäest alla paljasjalgne talupoeg, tumepruunid keppsäared välkumas heleda sarongi alt, ta tõttab ühe puu juurest teise juurde ja teeb uue koorelõike, mida mööda hakkab nõrguma kautšukimahl, valge, kleepuv ja paks nagu PVA-liim. Mõne tunni pärast askeldab ta juba plekkmannergutega ihuüksi suures laanes, valab korjetopsid tühjaks väiksemasse nõusse, väiksema nõu kummutab suuremasse, suuremad viib kaelkookudega jalgratta juurde, ja varsti sõidab külasse, käsi trimmis ränga kandami all ja vile huulil. Juba tema vanaisad olid kautšukikogujad, nad tegid sedasama tööd selsamal kombel nagu ehk vanaisade vanaisadki, kui kautšukipuu sada aastat tagasi salakaubana Brasiiliast Malakale toodi ja kiiresti kogu poolsaare asustas.

Mis kasu on inimesel kõiges tema vaevas, mis pärast ta vaeva peab nägema siin päikese all? Kui üks rahva põli läheb, siis tuleb teine, aga maa jääb seisma igaveseks ajaks.
(Koguja)

Ennast tühjaks lüpsnud kautšukipuud võetakse jalalt ja aetakse kautšukikuivatusahjude kütteks, pruuniihulised väljajuuritud kännud pleegivad mõnda aega kõrvetavas päikeses, siis rändavad nad sama teed. Asemele istutatakse noor kautšukimets, laia lopsaka võraga. Varsti võra vanub liiga ühedast asustusest ja liiga sagedasest aadrilaskmisest. Ükskord nad raiutakse maha ning pillutakse ahju. Aga mets jääb, jääb inimene ja töö.

KÄSITÖÖ JA KÄSITSITÖÖ püsib odav. Eestis hellitatud «Uku» meistrid jääksid Indias nälga. Malgaga maha löödud, näpu vahel nülitud kobra nahast käekott maksab kolm korda vähem kui vabrikus vorbitud veisenahast laiatarbekaup. Käsitsitöö on naeruväärselt odav ja sageli nutuväärselt halvasti tehtud. Kalliskivi, sõna otseses mõttes maast leitud, saab tihtipeale viletsa lihvi ja nurgataguses väikeäris võid karbitäie topaase, tiigrisilmi või ristikive läbi uurida ja pead raputada: nad ei maksa midagi, aga ei ole ka midagi. Juhusliikust kaamelinahatükist välja lõigatud ja lohakalt kokku õmmeldud, uulitsanurgal põlve otsas nikerdatud püksirihm näeb välja nagu kümneaastase selli töö. Ja võib-olla ongi seda, Indias hakatakse poegi varakult välja õpetama, sest õpiaeg on pikk. Batikategijate perekonnast pärit vahatrükimeister peab harjutama kolm aastat plokitegemist ja kaks aastat trükkimist, enne kui tasemele jõuab. Õpitöid ei visata ju ära, odavuse ja omapäraga on need tõmbenumber turistidele.

Kautšukivabrik koosneb koagulatsioonianumatega, pesunõudega ja paari käsitsi vändatava valtsiga kuurialusest ning suitsutushoonest, kus sadakond firmamärgiga ühekilost kautšukipoognat ripuvad ja kollast värvi koguvad nagukalad ora otsas. Batikavabrik on bambusritvadest lukitud ja banaanilehtedega katustatud sara, kus pika logiseva lauataga seisab kaks töölist, üks trükiplokiga, teine värvipintsliga. Kortsunud halevalge puuvilriie on naelte abil kinnitatud banaanirootsudest alusele, sellele riidele vajutatakse ja pintseldatakse parajasti pruuni värviga ornamente. Juba värvitud pinnad ja need kohad, mis valgeks peavadki jääma, kaetakse parafiini-vaigu-loomarasva-petrooleumi seguga ning

kogu palakas rändab katlasse põhivärvi — näiteks oranži — sisse. Kui tarvis, vahatatakse ja värvitakse korduvalt, suuremad vabrikud tunnevad ka käsivändaga rullikmasinat. Pärast hoolikat läbipesemist, pärast vilus kuivatamist ja osavat triikimist ongi valmis muinasjutuliselt kaunis ja unikaalne kangas, millest õmmeldakse päevasärke, pluuse, sarongeid, kleite, tehakse rätikuid, salle, käekotte, laudlinu ja — batikmaale.

Ostja võib viibida eseme sündimise juures. Tema silma all õmmeldakse, graveeritakse, lihvitakse, värvitakse, puuritakse, tinutatakse, sepistatakse, küpsetatakse, nikerdatakse, naelutatakse. Töökoda on kauplus ja kauplus on töökoda, tihti ka omaniku eluruum. Astu ligi, vali ja osta. Aga sul peab aega olema, kui juba Aasiasse tulid. Kauplemine on terve etendus, on rituaalne toiming, on inimesetundmise ja inimesehindamise mäng, mida ostja ei tohi kärsitusega nurjastada. Valgelt mehelt küsitakse kuus korda rohkem kui asja kohalik hind, ja kui ta on tubli mees, siis pärast pikka tingimist, vastastikust seletamist, vaidlemist, kvaliteedis kahtlemist, tüdinult lahkumist ja tagasikutse kuuldavõtmist, paberitükil arvutamist, kauba uuesti ja uuesti proovimist, passitamist ja terve virna omasugustega võrdlemist, pärast silmavaatamist, sügava lugupidamise avaldamist, keelepuudulikkuse tõttu ägedat žestikuleerimist, mis kõrvalt vaadates meenutab kurdi ja tumma vestlust, pärast kõike seda maksab ta umbes kolmekordse hinna ja võib tehinguga rahule jääda. Kauplemine lõpetatakse mõlemapoolse okeiga, kui ostja ja müüja on vastastikku neerudeni läbi katsutud ja veendutud, et rohkemat järeleandmist pole loota ja et on ülim aeg kokkuleppele jõuda, kui vedrut ei taheta üle keerata. Enamasti surutakse siis teineteisel kätt ja kinnitatakse igavest sõprust kahe rahva vahel, kaubategu saab poliitilise värvingu. Müüja rõõmustab, et suutis ostja haneks püüda, kuigi see oli vintske sell; ostja on veendunud, et tegi hea äri. Kaubavahetuse aluseks on kahepoolne rahulolu, mis tuleneb kauba erinevast tarbimisväärtusest selle vahetajatele.

Sekkumata jälgib etendust hulgaliselt manulisi, naaberpoodnikke, möödakäijaid, kõrvalseisjaid, pealtvaatajaid, kes loost suurt mõnu saavad. Istujaid, seisjaid ja molutajaid on India tänavatel arvukalt, kuid neist ei jää seda lootuseta logelejate muljet, nagu õllesabas tolkneva või hommikust õhtuni suitsutunnitava või mererannas lesiva või kaubamajas töllerdava valge rassi puhul kipub jääma. Vastupidi, see näib otsatu staatilise energia kogumina, valmis üheainsa

ootava pilgu peale kineetiliseks energiaks muunduma — kaupa näitama, teed juhatama, pakki kandma või mis tahes muud teenet osutama. Tööst priisid tööjõulisi on arutult, kuigi inimesed kõplavad haljasalal sõna tõsises mõttes külg külje kõrval, kuigi ehitusmaterjalid tõmmatakse kõrghoonele ploki ja pangede abil või transporditakse peakorvidega, kuigi kive tsägatakse killustikuks, haamer peos, kuigi ekskursioonibussis on ka uksehoidja ametikoht, kuigi hotellides peetakse eraldi tolmuvõtjaid ja vooditegijaid ja veetoojaid ja põrandapühkijaid ja vanniharijaid, kuigi ühtainukest turistidegruppi teenindab üheksa kelnerit ja kolm-neli moosekanti, pluss kokad, nõudepesijad ja ülevaatajad.

Järelevaatajaid vajab india ühiskond hulgaliselt. Kaks korda kolm meest kühveldavad labidaga kahte autokasti liiva, üks, tingimata heledama nahaga, seisab eemal ja paneb kirja. Üksainus väga tõmmu piitspeenike mees tõstab lammutatavast majast terveksjäänud telliseid, ta käed liiguvad aegluubis, teine, vähem tõmmu ja tublisti kogukam, istub lõõskava päikese all liikumatult sõiduteel toolis, näoga oma ainukese töölise poole. Väga varasel hommikutunnil ronivad ristteel autokastidesse sajad puhtaks pestud pruunhallides türpides muhameedlased, et sõita farmi tööle. Nendest räägitakse, et teine päev nad enam ei tule, ja ei tule ehk kolmaski päev, enne kui raha otsas ja hambad varnas. Et indialane saab päevas toime peotäie riisiga, siis ei kipu ta ennast nii väga katkestama. Loomulaiskuseks pole seda õige nimetada, pigem täielikuks ükskõiksuseks selle suhtes, mida eurooplane nimetab elus edasijõudmiseks.

Istub must mees kookospalmi all ja mõtiskleb. Läheb mööda valge mees ja ütleb: «Mis sa siin istud! Parem tooksid pähklid alla ja müüksid ära.» — «Ja siis?» küsib must mees. — «Siis saad raha, ostad selle eest maad ja istutad kookospalme täis.» — «Ja siis?» küsib must mees. — «Siis müüd ja ostad ja istutad nii palju, et lõpuks oled rikas mees.» — «Ja siis?» küsib must mees. — «Siis ei pruugi sa ise tööd teha. Võid istuda palmi all nii kaua kui süda kutsub.» — «Aga ma ju istun palmi all,» ütleb must mees.

Kuldkalakese-muinasjutu india variant kõlab nii:

Elas kord Lõuna-Indias vaibakuduja. Ta tegi imelisi vaipu, aga väga aeglaselt, ainult ühe aastas, ja teenis nii vähe, et pere vaevalt hinges seisis. Ükskord, kui oli käsil elu parim kudum, murdus kangaspuu. Läks vaibakuduja palmisalu. Vaevalt sai ta kirvest viibutada, kui metshaldjas palus oma eluaset säästa. Ta tõotas mehe mis tahes soovi täita.

Mees läks koju naisega nõu pidama. Teel tuli vastu habemeajaja, see soovitas vaibakudujal maharadžaks hakata ja nimetada habemeajaja oma lähemaks nõuandjaks. Naine laitis selle nõu ära: kellel on veel rohkem keelepeksjaid ja äraandjaid kui valitsejal, kavalam oleks nõutada isekuduvad kangasteljed.

Läks vaibakuduja metsa tagasi raske südamega. Mis rõõmu võib elu veel pakkuda, kui ta ise enam ei koo? Ainult käi turul, korja raha, värise varanduse pärast. Ja vaibakuduja ütles metshaldja vastu: «Ei soovi ma sinult midagi, oo metshaldjas. Kui ma ainult oma teljed terveks saaksin . . .»

«Seda võib,» kostis haldjas. Koju jõudnult leidis kangur oma tööriista korras olevat. Ta lõpetas vaiba, mida habemeajajagi imtlemas käis, ja elas veel kaua aastaid õnne ja au sees.

Õnnelik-olemiseks vajab inimene varandust võimalikult vähe või siis võimalikult palju, üks kahest. Aga millal saab inimesele küllalt palju, et ta end vabana võiks tunda? ERF reklaamib perekonnale juba kaht külmkappi. Miks ka mitte, avaramas üksikelamus pole peremehel öösel kuigi mõnus minna paljajalu alla kööki õlle järele. Aga nii sugeneb mure, millega ja missugune kapp osta, kuhu paigutada. Aga kui sul ei ole katust, kuhu alla jääkapp panna, ega ole ka, mida kapis hoida, siis pole kapil vähimatki tarbimisväärtust. India öö on soe, India loodus helde, indialane vähenõudlik, peotäis riisi kõhtu, puhas tehmet ümber puusade ja omad pihud pea alla, sellest piisab rõõmsaks naeratuseks.

NAERATUSED JÄTKUVAD Indo-Hiinas. Kui malailased tunduvad reserveeritud ja tõsised, siis põhirahvas hiinlased näikse olevat alati heas tujus. Vaevalt küll, et äri üha ladusalt läheb, et tervis aina käes on, et edu tööd ja õnn isiklikku elu saadab, hiinlane lihtsalt on loomuldasa rõõmsameelne, seltskondlik, abivalmis. Kaupmehena on hiinlane vähem pealetükkiv kui indialane, aga ta on ka jõukam ja haritum. Singapuris ja Kuala Lumpuris leidub äritänavaid, kus läbimõeldud hooletusega ülesriputatud pitside ja brokaatide ilu ületab kujutlusvõime, kus maast-laeni vitriinid kristalliga kogu maailmast sunnivad seisatama isegi pekske-puruks-kristallvaimus kasvatatu, kus tuhandete firmade kellade tiksumine kõlab nagu moodne sümfoonia, kus raske ja vormimaitseka nahkmööbli hulgas võid kõndida kui tarbekunstinäitusel, kus vaibataolised kattematerjalid ja keraamilised

põrandaplaadid annavad aimu meie korterite ülehomsest näost. Kõik müüvad, keegi ei osta.

Rohkesti rahvast liigub paljukorruselistes kaubamajades pühapäeviti. Siin on kaup lahtiselt välja pandud, siin ei tülita müüja ostjat ega ostja müüjat, kuigi müüjad ei aja ka omavahel juttu. Palju tähelepanu pööratakse tarbija aja kokkuhoiule. Toidupoisakonnas saate rahva tunglemisest hoolimata ilma järjekorrata traatkäru, kuhu võite ära paigutada kõik oma kandekotid ja mugavasti istuma seada sülelapse. Külmletist võite ise valida õhukindlalt pakitult kaks kanakoiba või kümme kanakoiba või ühe kalapea või kolm kalapead või kalafileetüki või kalasabatüki või pool kilo kõige värskemaid maasikaid või mida tahes. Riiulite kaupa ootavad teid kõikvõimalikud essentsid ning vürtsid valgest piprast ja paprikast paljukõneldud *curry*'ni, sadat liiki kastmed ja soustid meelitavad teid kirevates tuubides ja pudelikestes. Edasi võite valida maakera kuulsamaid veine, viinu ja konjakeid, troopikapuuvilju ja nendest valmistatud hoidiseid, kümneid saiasorte, lugematuid kuivainepakke. Ostud kärutate väljapääsu juurde, laote vabale jooksvale lindile, automaatkassa ragistab arve, kassapidaja ulatab peenraha ja lisab naeratuse, lint viib kaubad kahe pakkija kätte, kes nopivad potsikud firmapakendisse, sulevad kleepribaga ja ulatavad teile naeratuse saatel, et palju tänu, tulge homme jälle. Miks mitte, kui tee mööda viib, sest suurte kaubamajade ustest hoovab jahe-jahe õhk ja mahe-mahe muusika, see meelitab vägisi keha jahutama ja meelt lahutama. Kui ostjal ei ole mõnus osta, siis ta ei tule ostma, sellepärast kõik ostja mõnude teenistusse!

Singapuri ja Malaisia omapäraks on *pasar malam*, hiina linnaosa ööturg. Kui india äritänavast, nii kaubitsejaid täis kui see ka oleks, mahuvad sõidukid läbi, siis hiina turukvartalid suletakse õhtupimedas igasugustele ratastele, välja arvatud kõikjalt kohale voolanud müügikärud. Ääretu rahvamass tulvab tõuklemata, mükslemata, trügimata, varvastel tallamata, närve närimata läbi kitsenenud tänavasoolikatest. Üritus on samavõrd meelelahutuslik kui kaubanduslik. Hiliisõhtul pakutakse eelkõige toidukraami ja kõige nädalisemaid tarbeesemeid, aga muidugi ka turistidekaupa. Singapuri hinnatuim meene momendil on meeste kokkukäiv vihmavari, poolteist rubla lugu, kui meie rahasse rehkendada. Hiina müüjatega on vähetulukas tingida, ja mis sa siin veel tingidki. Mustrilised inglistinanõud, batikvaibad, pilliroomatid, kookospähklikoorenikerdused, teokarbikeed, umbrohuseemnepärlid, makikassetid, pudelisse aetud molluskid — see on kohalik eksootika. Ühed müüvad, teised vaatavad, mõni harv ostab, järjekorda tuntakse vaid kinokassa ees. Kannatlikult ootel müüja meenutab tukkuvat eesti kalameest, kes pole ka laisk poiss, kui arvab näkkavat.

Siinsamas tänaval kükitab peente näojoontega hiinlane ja keerutab peente tundlikkude sõrmede vahel lakkamatult kolmharkide puupäid, ta grillib elussütel nahkhiirtena laialitõmmatud piimapõrsaid. Põrsad on juba kuldpruunid. Soovite, katan silmapilk laua, on veel lapike vaba tänavat?

Sel ajal, kui vaesem rahvas veedab õhtut hiina turul, istub jõukam rahvas oma üksikelamutes televiisorite ees või õhtulaua taga. Rikaste linnajaod pole läbikäidavad, neisse pääseb vaid ühest otsast, tänavate labürint sulgub iseendasse. Kaunite ühekorruseliste majade sõiduteepoolne sein peaaegu puudub või on läbinähtav, kui teekäijaid oleks, võiksid need uudistada pere õhtuaskeldusi, hinnata maitsekat korterisisustust, hingata eesaedade lillelõhna, ent siin ei käi jala keegi muu kui eksinud või uudishimulik turist. Veel rikkama rahva villad peituvad sügavale aiarüppe, nad näivad väljasurnud. Singapuri kõige luksuslikum linnajagu kuulub elatanud rikastele.

Malaisia on valgete hoonete, punaste kivikatuste ja igisuveroheliste palmituttide maa, Malaisia on vannisooja ookeani, ereda lagipeapäikese ja teravatipuliste katustega budatemplite maa, Malaisia on õlipalmiistanduste, kautšukimetsade ja ananassiväljade maa.

HINDUSTANI LOODUS on helde anniga, veel lopsakam on Malaka maastik. Igisuves õitsevad ühe hingetõmbega kõik meie tuttavad aialilled, mida põhjalas suvi tilgutab järjekorras ja õishaaval nagu arstirohtu. Oranžpruunidest mõrkjalõhnalistest pelulilledest pärgi riputatakse kaela nii külalistele kui jumalakujudele, nii Mahatma Gandhi monumendile peaväljakul kui saadikukandidaadile valimisvõitluses. Haljasaladel avanevad nupp-nupult roosid, saialilled, kevadadoonised, floksid, hostad, kallad, kannad, hortensiad, päevalilled, ratsuritähed ja mis kõik veel. Eraaedades võib märgata kosmost, päevakübarat, rukkililli, nelki, priimulat, võhumõõka, liiliat, härjasilma. Väga dekoratiivsed on erepunase tõlvikuga flamingolill, roosa ja valge deutsia, õierohke rododendron.

Lootos on India püha lill. Lakšmid ja Šivat võib tihti näha, lootoseõis käes. Soomudast võrsub see pikakaelaline vesi-

roos, sümboliseerides inimhinge puhtuvõimalust mis tahes keskkonnas. Singapuri püha lill on orhidee, see õitseb ka rahatähtedel, ja orhideeoks maksab palju dollareid. Orhideid õitsetatakse lillepottides, kus mullale lisatakse selle puuliigi tükikesi, mille otsas üks või teine orhideeliik tavatseb kasvada. Et ürgmetsas on hämar, siis varjatakse orhideepotte seniidipäikese eest rohelise linikuga. Äsja puhkenud orhideedest, krüsanteemidest, palmilehtedest sobitatud ikebaanad tervitavad külalisi hotellis, lennujaamas, kaupluses. Närtsinud lilli ei näe kusagil.

Parkides ilutsevad kollaselaiguliste lehtedega aukuubad, tulbipuu sugulased uimastavahõngulised magnooliad, pitsõrn on sulgjate lehtedega pikakaunaline glediitšia. Palavates maades paljud taimed sirguvad ruttu, õitsevad ruttu ja viljuvad ruttu, teised seevastu siivitavad ja on sügavamõttelised nagu india tants. Birmast pärinev bambus virutab vihmaperioodil kerkida meeter päevas, tema kõrval võiks istuda ja kasvamise raginat kuulata. Nii et imeuba, mis muinasjuttudes ühe ööga taevasse tõusis, ei olegi tõest kaugel. Neljakümne meetri kõrguste ja kolmekümnesentimeetrise läbimõõduga bambusekõrrekeste kõsisemine tuules kostab nagu vanade talliuste kriiksumine. Aga šeišelli pähklipuul pole kuhugi hilineda, ta kasvatab aastas ainult ühe lehe ja vilja valmistab kümme aastat, ta töötab põhjalikult ja kvaliteetselt nagu kirjastus «Eesti Raamat». Ka talipotpalm ei kiirusta õitsmisega, sest ta õitseb elus üksainus kord nagu truu naine. Talipotpalm sirgub pea sajandi, et kätte saada nõutud kuuskümmend meetrit kõrgust, ajab siis lahti mitmemeetrised meekarva õisikud ja hakkab kohemaid, altpoolt alustades, langetama oma lehekodaraid nagu hiigelvihmavarje. Jaava viigipuu, mille all Buddha armastas istuda, elab sajandeid, ta alumised horisontaalsed oksad sirguvad kahekümnemeetristeks, tema sügav vari moodustab keskpäeval niisama suure raadiusega paradiisi. Niisiis viigipuu mõtleb inimlastele nagu paljud teisedki troopikapuud. Madagaskari kaunitar ränduripuu kogub ja säilitab lehetuppedes äärbriite kaupa vihmavett, teda kasvatatakse Malaka poolsaarel meelsasti; beetlipalmi pähklitest tehakse suud värskendavat antibiootilise ja narkootilise toimega närimisbeetlit; elevandiluupalmi luukõvad viljad sobivad nikerdustööks, datlipalm armastab maiasmokki, saagopalmi säsist treitakse saagotangu. Kuid geenius puude seas on kookospalm, nagu kirjeldas eesti rännumees Karl Rumor-Ast. See puu tarvitatakse ära majapidamises viimse jupini ning ühe talupere toitmiseks

ja katmiseks piisaks tosinast kookospalmist. Noori lehti ja võrseid süüakse, vanemad lehed lähevad katusteks, tüvi sobib tarbepuuks, juured kütteks, säsi muundatakse kookosjahuks, tüvemahl pruulitakse palmiviinaks. Kõige suurem looduse-ime on ladvas pesitsev inimpeasuurune kookospähkel. Pähkli väliimisest, lõimsest kestast — koiirist — saab nööri, kotiriiet, pesunuustikuid, harju; sisemisest, päriskoorest nikerdatakse lusikaid, nõusid, tuhatoose, kamme. Koore all valendab sõrmepaksune kiht rammusat pähklituuma, tuumaõõnes loksub kookospiim — jahe kosutav vedelik. Pähklituuma pressimisel saadakse kookosõli, sellest valmistatakse kookosvõid, seepi, küünlaid. Sisemise luukõva koore sees kuivatatud pähklit, mis näeb väga nagu kaamelikarvadega ülekleebitud kilone koonuskera, nimetatakse kopraks. Kopra on Eesja Taga-India oluline ekspordiartikkel maapähkli, tina ja kautšuki järel.

Pähklikogumine nõuab julgust ning osavust — kasvavad ju kookospähklid kuni kolmekümne meetri kõrgusel, tihtipeale vaatavad rõõmsalt üle paljukordse maja katuse, aga palmi tüvi on kõver ja kaldu, sile ja üheülbaline. Et vähendada üles-alla turnimise vaeva, seotakse palmisallu köied, mida mööda saagikoristaja rändab puult puule. Jõukamad pered tarvitavad ahve, kes on osavamad ja edestavad inimest jõudluses seitse korda, ka mõistavad nad küpset vilja toorest eristada. Täiskasvanud palm annab aastas poolsada pähklit, need ei valmi üheaegselt. Üleküpsenud pähkel kukub alla, õnneks armastab ta seda öösiti teha. Pähklikukkumise aegu varustatakse pargid, istandused ja palmisalud hoiatustega: «Ettevaatust, kookos!» Allajuhtunud hingeline kaotab oma ainsa elu, pähkliga ei juhtu midagi halba, tal ju säsirikas väliskest, mis hoiab koore purunemast ja tuuma ookeani uppumast ning kaitseb ülekuumenemise eest.

Toore kookosvilja mahl on magus ja pähklimaitseline, tuuma tüsenedes muutub see kasemahla sarnaseks. Sestap koksatakse koiirist vabastatud pähkel vastu asfalti pooleks, nii et mahl rentslisse paiskub; kes siiski ei raatsi joogist ilma jääda, maksab pool hinda juurde, sest pähklisaagimine on raske, aeganõudev ja rituaalne toiming nagu vaarao kolju puurimine muistses Egiptuses.

LOOMARIIK on puuderiigiga võrreldes imekspandavalt madalakasvuline. Et põhjala inimene, kits, lehm ja kana sirutub võimalikult päikese poole, siis lõunas püüab ta jääda võimalikult maadligi, miniatuurseks ja vähenõudlikuks; et

põhja varblane soputab end suureks kliima pärast, siis lõuna varblane on sile ja pisike sellesama pärast. Kui suureks peaks meil kasvama veel elevant, kes troopikaski hiiglaslik on! Tema tarkust, jõudu ja seltsivat loomust kasutab indialane oma huvides. Elevant tõstab viietonniseid väärispuutüvesid paigast teise, elevant kannab pooletonnist koormat mõtlikult, filosoofilise rahuga. Astub elevant mööda Agra tänavat — suur nagu emaarmastus, ütles Panso — ja tal on seljas määratu puuokstelasu ning kukil ajaja, ta astub mõõdetud tempos õõtsudes, ja kelluke kõhul kilksatab iga sammu juures: eest ära, eest ära, elevant tuleb! Õhtul näeme teda oma kandami juures nosimas — noh vähemalt seekord oli elevant oma tööst materiaalselt huvitatud. Kuninglikud ratsaelevandid, litrite ja poolkalliskividega tikitud samettekid ja õõtsuv puuiste turjal, sõidutavad turiste. Maa tümiseb, liblikatiibadena lehvivad kõrvad jahvatavad tuult, aga mamma jälgedes tümpsub poju, hoides oma eesmise londiga mamma tagumisest londist. Elevante peetakse veel, kuigi igaüks neist sööb aastas ära kümne jõuka talupere sissetuleku.

Välja on suremas teine londiline, kohmakas india tapiir, kelle kere on terava joonega jaotatud mustaks esipooleks ja valgeks tagupooleks nagu ekvaatori ööpäev. Tapiiri võib kohata topisena rahvusmuuseumis ja topise-eelikuna rahvuspargis, rohkemaks kui näidiseks ei arvata teda vaja minevat — nagu näiteks kaamelit, keda usinalt pruugitakse traktorina küll põlluteol, küll koormaveol. Kaamel on aukartust äratav, kuid mitte püha loom, tema nahast saab rõõmsamustrilisi kandekotte, püksirihmu, taskuraamatuid. Lehmanahast ei saa.

Indias loendatakse pool veist inimese kohta, see on kõige karjarikkam ja ühtlasi kõige piima- ja lihavaesem suurriik maailmas, sest pühad lehmad ei lüpsa üle kahesaja liitri aastas ja neid ei tohi süüa. Külas kasvatatakse rohkesti pühveleid, kes pärinevad kahemeetriste sarvedega metspühvlitest. Indo-Hiinas lüpstakse tumepruune valgete jalgadega sunda veiseid ehk bantenge, kuid nendest ei räägita, räägitakse seebu tõugu veistest, kõrge turjaküüruga helehallidest veistest, keda hulgub Indias 160 miljoni ümber ja kõla ümbritseb pühapaiste. Vanadest vedadest loeme: *«Igaüks, kes lehma tapab või sööb, peab põrgus roiskuma nii palju aastaid, kui palju karvu on tapetud lehmal.»* Niisiis elavad seebu lehmad looduslikku elu, sigivad ja surevad oma äranägemise järgi. Üle nelja viiendiku indialastest on hindud, hinduismi pooldajad, kes keelduvad veiselihast. Muhameedlastele jälle on

koraani järgi sealiha roojane. Et ära hoida usutülisid, ei tarvita ka muhameedlased veist ega hindud siga. Söödavaks jäävad niisiis kõhnad kitsed ja lambad ning tillukesed kodulinnud.

1967. aastal võeti veiseliha pruukimise võimalus parlamendis arutusele. Kuigi nälgijate arvu kirjutati seitsme nulliga, voolas üle kogu maa Delhisse usklikke kokku ja katkivisatud akendega parlamendihoone ümber seisis paljutuhandepäine rahvahulk.

«Meil läheb väga kaua mineviku ületamiseks, sest meie minevik on otsata pikk ja sügav,» ütleb indialane. Ja nii hulguvad tänapäev seebu lehmad maad pidi, tõsi küll, miljonilinnades on neid üsna vähe ja paljudel on ohelik omandimärgina kaelas, nad longivad kuivanud jõelammidel, otsides rohukõrsi, ja nende katuseharjana teraval selgrool istuvad varesed, otsekui looma korjuseks muutumise ootel.

Lehm on emaduse sümbol, elu kestvuse ja uuenemise sümbol. Aga lehm on ka iseliikuv prügikonteiner, kes koristab turgudel puuviljakoored, nii kollased banaanikoored kui ruuged apelsininahad ning triibulised arbuusiülikonnad, mis muidu läheksid juba ennelõunal lehkama. Kurb pilk silmades, jahvatab lehm kivikõvu kookosekaussegi ja puukuivaks pigistatud suhkruroovarsi, lehm tarvitab ära ka magamiskohale jäetud ajalehesasi ning tuuldepillutud plastikaadiriismed. Uutes linnajagudes lehm ei hulgu, mis tal sealt leida. Aga lehmade kannul kõnnivad naised korvidega, et see vähene, mis ta asfaldile poetama juhtub, kähku üles korjata, on ju lehmasõnnik hindamatu kütus riigis, kus põletispuid jätkub vaid krematsiooniks. Lehmakook segatakse prahiga — see töö on naiste käsitööks — ja pannakse hüti seina najale kuivama, varsti saab sest hüva põletis leivaahju tarbeks. Eestlane peab lehma piima- ja lihaloomaks ning vasikatootmise masinaks, hindule on ta ammendamatu varandus nagu kookospähkelgi. Seebu veis on eelkõige liikuv pühapilt, *gomata* (lehm-ema), seejärel jäätmekoristaja, kütusetegija ning veoloom ja piimaandja, aga veel ka esmaabipunkt. Iidsetes india meditsiini traktaatides öeldakse: *«Lehmal on viis püha produkti — piim, hapupiim, sulavõi, kusi ja sõnnik, mis puhastavad rüvetusest ja päästavad haigustest.»* Rahvameditsiinis kasutatakse neid produkte edukalt tänapäevalgi, ravitakse haavu, desinfitseeritakse elamuid ja anumaid, kasutatakse profülaktikaks teiseusuliste kurja silma vastu. Pühadel udarakandjatel on Benaresis tempel lehmaskulptuuriga.

Ka hinduistlikku ahvitabu ei ole lubatud rikkuda. Hulkuvad ahvikarjad — neid on palju mahajäetud linnade ümbruses — korraldavad rüüsteretki põldudele ja istandustesse, kust neid võib ära ajada, kuid mitte hävitada. Ahv on sümpaatselt puhas ja sile, intelligentse pilguga loom, kes milleski ei sarnane loomaaias elavate ilmselt degradeerunud suguvendadega. Turistilt kerjamisel käitub ahv eesmärgikindlalt, kuid mitte jultunult, ta on resoluutne, kuid mitte kasvatamatu. Meeleldi demonstreerib ta oma last, kuid ei luba seda puutuda. Alaspidi kõhu all rippuvat ja ema hüppeid ning turnimisi mõnuga taluvat loomalast vaadates meenub vana usuvaidlus. Ramaistid lõhenesid kassikoolkonnaks ja ahvikoolkonnaks: kassiusulised väitsid, et jumal hoolitseb inimese käekäigu eest sama andunult kui kass oma pimedate poegade eest, seepärast ärgu inimlapsel olgu ühtki muret; ahviõpetlased kinnitasid, et inimene püüdku ise jumala poole ja hoidku temast kinni, nagu ahvipoeg ema karvadest kinni hoiab, sest kui ta ära kaob, siis sünnib talle häda.

Kolmas püha loom on kobra. Kobra teenis kord kõrbes Buddhat päiksevarjuna — ta puhus kaela laiaks ja kummardus magava Buddha kohale. Tänulik Buddha silitas madu, tema sõrmejäljed jäid autasuks selle roomajatõu kuklasse. India kobral on nüüd valgepõhjalised prillid peas, mis tema suguvastel Turkmeenias puuduvad. Kobradest kõneldakse, et nad peavad teda solvanud inimese meeles ja maksavad kätte veel aastate möödudeski. Võib-olla sellepärast sureb Indias aastas kolmkümmend tuhat inimest maohammustusse. Pühadusest hoolimata peab kobra viima oma naha turule — India linnades on tänavate kaupa ärisid, mis tulvavad maast laeni püütoni- ja kobranahatooteid, kopikakotist alustades ja reisikohvriga lõpetades. Kobrasid püütakse maailma loomaaedadele ja mürgikombinaatidele. Kuid ikka veel ei ole nende sugu otsa saanud. Paljud kobrad on peremehe leidnud ja elavad rahvarohketes paikades lustipakkumisest: tantsivad viile järgi või võitlevad mangustiga elu ja surma peale. Need on solgutatud, haletsusväärsed olendid, keda peremees tassib päevad läbi paigast teise, kust arvab turiste mööduvat. Ilmub grupp nähtavale, rebitakse ümmargustelt punutud korvidelt kaaned pealt, uimased kobrad klopitakse üles ja nad hakkavad oma tõstetud päid õõtsutama. Vaevalt saavad nad üles ärritatud, kui turistid on pilku peale viskamata möödas, ja äris pettunud maotaltsutaja surub madudele kaaned peale — kuni järgmise korrani. Kodukobra sööb päevas liitri piima, nädalas kaks-kolm rotti ja ühe kanapoja, kord kvartalis tuleb

ta rõõnglisse käste sisse jalutama viia, et ta oma väärikust ei unustaks.

Ees- ja Taga-Indias on teisigi mürkmadusid, olgu siis hoburaudkujulisel kokkukäiv eela, kolmnurkse peaga gürsa, korallmadu või paama. Mürgita madusid, kes saagi surmavad kägistamise teel, kasutatakse turismitööstuses pildistada soovijatele kaela riputamiseks. Püütoni siidine, kuivsoe libisemine mööda hirmul inimnahka paneb mõtlema eelarvamuslikust ja väärast inimese kujutluses. Sest püüton ei ole külm ja märg, nii sama hästi kui et tigu ei ole limaklimbike, vaid krõmpsjas lihas.

Malaisias Penangis leidub ainulaadne ussitempel, kus mürkmaod väänlevad sees ja väljas mööda potililli ja puid, mööda karniise ja skulptuure. Malaisias ja Singapuris ei juhtunud ussinahkseid asju nägema, küll aga müütasid esinduskauplused krokodillinahast esemeid, mille hind vastab kauba väärtusele ja on niisiis turistile kättesaamatu.

Suurtes betoonbasseinides lebavad liikumatult kinnisuised ja ammulisuised niiluse krokodillid, mississipi alligaatorid, kaimanid ja meetrise nokaga gangese gaavialid, kõik haljas nooruses, sest kes kärsiks neid sada aastat kasvatada. Nad lebavad mitmekihiliselt risti-põigiti, tilk sogast vett vahel — nagu räimed tomatis. Aga rohelises veesilmas peegeldub okastraataed.

Singapuri ja Bombay akvaariumides näeb muidki vee-elukaid: labürintkala, kes võib elada ka puus ja maas, papagoikirevat ja papagoinokalist papagoikala, kes toitub korallidest, pantrinahalist surmavalt mürgist mureeni, lillakasmusta elektrikala, naljakat siilkala. Unustamatut vaatepilti pakub ookeanipõhja elu — korallide müriaad, meriliiliate ja merirooside narmaselundite voogamine, kõiksugu õis- ja põisloomade tegevus. Mitmekesine on maailm ja lõputuliigiline ta loomastik.

Agrast Fatehbur-Sikrisse sõites paelusid tähelepanu imelikud kuivanud viljad, mis nagu meetrised pudelid, kael alaspidi, sadade kaupa rippusid teeäärsetel põõsastel. Ligemal vaatlusel osutusid need varblasesuuruse kangurlinnu pesadeks. Kagu-Aasias elavad salangaanid, väikesed piirpääsukesed, kes teevad pesa ainult süljest. Nende ehitused kinnituvad kaljudele ja ongi kuulsad pääsupesad, delikatessroog, mis asustamata kujul meenutab musta kalamarja maitset. Puu- ja kaljuõõnsustes pesitseb ninasarviklind kalao, emalind laseb end haudumise ajaks kinni müürida, pugedes maa-

ilma hädade eest varjule, nii et ainult nokk välja mahub. Kui pojad suured, purustab kalao müüritise. Põline Tseiloni ja India asukas on paabulind, keda viidi Euroopasse ilulinnuks juba esimesel aastatuhandel. Nüüd pühivad paabulinnud oma kuningliku sabaga maailma loomaaedade tolmu. Võib aga kujutleda värvide sära, kui lehvikhänd vabas džunglis puult alla ripub, sulerootsude kuldsed udemed tuules hõljumas ja sulętippude sinirohelillad paabusilmad küütlemas.

«SEST SEE, MIS INIMESTE LASTELE JUHTUB, *see juhtub ka lojustele, ja neile juhtub ühesugune asi, kui üks sureb, nõnda sureb ka teine, ja ühesugune vaim on kõigil, ja ei ole inimesel ülemat asja kui lojuksel,*» õpetab Koguja. Mahatma Gandhi õpetab: «*Ma tahan ennast samastada kõigega, mis elab. Me päriineme kõik ühest ja samast Jumalast. Ja kuna see nii on, siis peab kõik elav, ükskõik mis kujul olema oma olemuselt üks.*» Kui jumal kõrvale jätta, siis ei ole Gandhi vastuolus Engelsiga, kes väidab, et igasugune elu on valkkehade eksisteerimise vorm.

Indialased on veendunud, et universumi seaduspärasused on ka indiviidi seaduspärasused, seepärast pööravad nad peatähelepanu indiviidile, tema elule ja lunastamise võimalustele. Veda usundist tekkinud ja brahmanismil põhinev hinduism on Indias valitsevaks usuks. Brahmanism õpetab hingede rändamist ehk uuestisündimist, karmat ja dharmat ning põhjendab inimeste jagunemise kastidesse. Inimese hing on surematu, pärast keha surma läheb see uude kehasse ning elab taas ja taas maa peal uuel kujul, olgu vürstina või prügivedajana või kärbsena või sõdurina või elevandina, oleneb, millisel kõlbelisel tasemel oli eelmine elu elatud. Kui kingsepp täidab dharmat — teeb kõik nõnda, nagu seadus ja traditsioonid on kingsepale määranud, siis pole võimatu, et järgmises elus sünnib ta maharadžaks. Buddha oli ühes oma eelmises elus tuhandepäise elevandikarja juht, nüüd pääses nirvaanasse. Igavene elu maa peal võib näida ülimalt ihaldusväärne, aga ainult sellele, kes on teiseusuline ja keda see ei ähvarda. Hindule on uuestisündimine seiskamatu nõiaratas, on hirmus needus, sest hindu põrgu asub siinsamas maa peal, iga päev ja igavesti. Hindule jääb lootus elada nii, et pääseb karussellilt maha, et tema surematu hing vabaneks isiksusest ühes kõigi tema ihadega ja ühineks uuesti ülima jumalusega, Brahmaga, ürgollusega.

Mis seemet sünnist sündi mees
on karmapõldu külvanud,
niisugust jälle lõikab ta,
kuis seadus iidne määranud. (*Vetāla*)

Kõige lalemas laastus jagunes india ühiskond nelja päritikku varnasse (kasti) — braahmanid (preestrid), kšatrijad (valitsejad, kaasa arvatud maharadžad, ja sõdurid ning kohtunikud), vaišjad (kaupmehed, pankurid, maaharijad, loomapidajad), aga neljas varna oli teenijate seisus ehk šuudra, kelle moodustasid ükskordsündinud ehk teise sõnaga harimatud, kelle dharma nägi ette kakskordsündinute ehk kolme kõrgemasse kasti kuuluvate haritute heaolu eest hoolitsemise. Šuudrate varna kujunes võidetud hõimude liikmetest, neile ei antud õpetust ja nad ei tohtinud usukultusest osa võtta, nende altarid paiknesid eespool templiväravat.

Väljapoole kaste jäid paariad ehk roojased ehk puutumatud, Sri Lankal roodiateks nimetatud. 1951. aastast peale seisavad puutumatud seaduse kaitse all, kuid elupraktikas on nende diskrimineerimine üsna tavaline nähtus, eriti külades. «Meil võtab minevikust ülesaamine palju aega, sest meie minevik on väga pikk ja väga sügav,» ütleb ju hindu. Paaria ei tohtinud kängitseda jalgu, minna templisse, kasutada ühiskaevu, elada puhaste inimestega ühes külas, tarvitada sama maanteed, sõita härjaga. Paaria vari ei tohtinud langeda varnaliikme peale. Puutumatu tegi kõige mustemat, kõige alandavamaks peetud tööd — nülgis raipeid, tappis loomi, vedas mustust, pühkis tänavat, punus matte. Ja tal ei olnud õigust millegi üle kaevata. Oma jumalat võis paaria paluda tulealtaril lageda taeva all.

Väljaspool kaste seisavad ka tšandalad, kastitud. Šuudranaise poeg, sigitatud braahmaniga, on kõrgem kui šuudra ja madalam kui braahman, temast võib saada näiteks arst. Seega oli alamkastide naiste huvides meeldida ülemkasti meestele.

Nelja-pluss-ühe-varnaline ühiskonnajaotus on rohkem teoreetiline, tegelikult loendatakse šadu ja isegi tuhandeid alakaste. Mõned braahmanid teevad kehalist tööd, nad ei saagi kuuluda ühte kasti braahmanitega, kes on hõivatud kõige kõrgema tegevusega — ohverdamisega. Käsitöölised jagunevad sadadesse kastidesse nagu tsunftidesse: pottsepad, kingsepad, noateritajad, kangrud, õmblejad, juveliirid, nad teevad seda tööd põlvest põlve läbi sajandite. Kastikuuluvuse määramine võib mõnel juhul sarnaneda juuksekarva lõhkiajamisega: aastat viiskümmend tagasi ei tohtinud Lõuna-

Bengaalias need pottsepad, kes väikesi potte tegid ja ratast istudes ringi ajasid, abielluda ja perekondlikult läbi käia teiste pottseppadega, kes valmistasid suuremaid potte ja keerutasid ratast püstijalu, aga Koromandeli rannas ei lävinud need võrgukudujad, kes sõlme heitsid paremalt vasemale, teistega, kes sõlmisid vasemalt paremale, nagu märgib Karl Rumor-Ast.

Üks põnevamaid elukutsekaste on kerjuste kast. Kerjaminegi on amet, mida hoolega õpitakse ja harjutatakse ja mida peetakse auväärsekski. Lapsed õpivad isadelt ja õpetavad pärandatud ja parandatud trikke edasi oma lastele, kohkumata tagasi sellestki, et moonutavad meelega oma laste jäsemeid, lootes nõnda suuremat kaastunnet. Ühed kerjavad, teised organiseerivad kerjamist, kerjuste kuningas aga pistab kuningaosa oma taskusse. Santide pealinnaks hüütakse Kalkutat, seal on almusemangujate võrk väga tihe ja organisatsiooniline tase väga kõrge, nende kirjutamata seadused väga halastamatud. Almuseandmine on auväärne viis muretseda endale teeneid jumala ees, mida suurem almus, seda suurem teene. Niisiis pole midagi imelikku selles, kui kerjus ei tänagi — on ju tema see, kes võimaldas annetajal oma dharmat täita.

Suurlinnades lagunevad kastid intensiivselt. Juba inglaste ametiasutuses võis juhtuda, et paaria käsutas braahmanit. Suurtööstuse arenemine kiirendab ja tõhustab veelgi seda protsessi, mille mõju ulatub küladessegi. Ajalookandidaat Alajev kirjutab artiklis «Kõikumalöönud püramiid» (tõlge «Noorte Hääles» 15.—16. okt. 1976): *«Tõamaaride ülesanne on koristada loomakorjuseid. Hinduismi seisukohalt on see ülandav tegevus. Tõamaarid ongi sellepärast roojased, et tegelevad raibetega. Kui nii, arutasid tõamaarid, siis edaspidi me enam ei korista kõngenud loomi. «Mida teha?» erutus kõrgemast seisusest külarahvas. «Pole aimugi,» vastasid tõamaarid. Neid meelitati lõpuks küll koristama, kuid eritasu eest. Lisaks said nad loa kasutada kogukonna kaevu.»*

«Väga ilus, ometi kord,» võime öelda. Kuid midagi ei ole tekkinud ilma põhjuseta ja midagi ei kao jälgi jätmata, ning kõige taunitavamgi nähtus on ehk millekski hea, kuivõrd see on välja kujunenud kollektiivse kogemuse põhjal. Roojastest kõrvalehoidumine tekkis arvatavasti tähelepanekutest, et laipade ja väljaheidetega tegelejad sageli põevad ohtlikke haigusi. Troopikapäike tapab kiiresti katku- või koolera- või tüüfusepisiku, kuid põhjavette sattunult need elavad ja paljunevad rõõmsasti. Kui bhangi (prügivedaja) käib kogukonna

kaevul, kas siis ei või ohtlik pisik kaevu sattuda ja nakatada kogu küla, on ju paljud epideemiad pääsenudki möllama ühisest kaevust. Nii et asi ei ole mitte ainult eelarvamustes. Edasi. Redeli alumisest otsast vaadates tundub äärmiselt ülekohtune, et bhangi poeg ei või muud olla kui bhangi. Redeli ülemisest otsast vaadatuna tundub arusaamatu, miks braahmani poeg peaks bhangiks hakkama, isegi kui ta ei ole Londoni kolledžit lõpetanud. Nii või teisiti, sünni poolest bhangi ei taha enam prügi vedada ja esialgu saadakse asjast üle, kui bhangile palka lisatakse. Aga kui bhangi saab palgalisa, miks siis mitte pesupesija, kes ometi on bhangist peenem inimene ja langeb nüüd bhangiga ühele pulgale? Ja pesupesija ütleb, ma ei pese enam teie pesu. Tõstetakse pesupesija palka, ei ole omakorda rahul temast kõrgemal pulgal olev teenija ja nii edasi ja nii edasi. Kaupmees, farmer ja pankur ka ei kavatse omast ilma jääda ja nii edasi kuni kõige kõrgemani välja. Hinnad tõusevad, raha on küll igamehel rohkem, kuid raha ei osta rohkem. Ja oleme jälle sealsamas väljas, et bhangi ei taha prügi vedada.

Kastisüsteem garanteeris ühiskonnale tööjõu järjepidevuse ja taastootmise stabiilsuse kõigis elukutsetes. Ühiskonna seisukohalt on see ääretult oluline. Kastide ja dharmade kadudes võib tekkida Ohtumaal juba tuttav olukord, kus kõik tahavad kirurgiks, aga sanitariks ei taha keegi. Suur rahvastikutihedus ja madal tööhõive Indias sunnivad töötuid tõenäoliselt ka sanitarideks, aga kas see pole taas ülekohtune inimese suhtes, kes nii väga oleks tahtnud kirurgiks?

Indias on kakskordsündinute kaste, mis koosnevad tuhandenda põlve haritlastest. Uue abiellumistava tõttu segunevad need vähemharitute ja sootuks harimatutega. Oleks vist asjatu loota, et sei kombel saaksid harimatud hõlpsasti harituteks, et ükskordsündinud sünnivad suurema vaevata teist korda abiellumise läbi, pigem võiks karta, kas uus perekond ei lange oma vaimses tasemes.

Kui rumal targaga ka kogu elu koos on, ei tunne ta tõde rohkem kui lusikas supi maitset. Kui taiplik targaga vaid hetke koos on, siiski ta saab tõest kiiresti aru nagu keel supi maitsest.
(*Dhammapada*)

Eeltooduga ei ole tahetud kaitsta kastisüsteemi, vaid ainult nentida, et sotsiaalsete muudatuste elluviimine on alati väga keeruline ja vaevaline protsess, millega ei tohi tormata, ehkki uute ideede kandjate kärsitus on inimlikult mõistetav.

«Ajalugu õpetab, et need, kes on kahtlemata ausatel ajen-

ditel, kuid toore jõuga maalt välja tõrjunud ahnitsejad, on langenud omakorda ahnitsemise tõve ohvriteks,» ütleb Mahatma Gandhi. Suur mõtleja võrdleb vahendit seemnega ja eesmärki puuga: teatud seemnest saab vaid sirguda teatud puu, see on paratamatus.

Jawaharlal Nehru ütleb: *«Minevik on alati meiega, ja kõik, mis me enesest kujutame, kõik, mis meil on, tuleneb minevikust. Me oleme möödaniku looming ja me elu on sellest täidetud. Mitte mõista seda ja mitte tunda minevikku kui midagi elusat meis enestes tähendab mitte mõista olevikku. Ühendada minevik olevikuga ja laiendada see tulevikule, lüüa sellest lahku, kus see sobimatuks osutub, käsitleda seda kui äärmiselt tundlikku ja lakkamatult teisenevat ainet mõtisklusteks ja tegutsemiseks — see ongi elu.»*

KASTIKORRA EBAÕIGLUST märgati ammu, selle põhjendaja hinduism kohtas kriitikat. Nagu Luther lõi neljasaja kuuekümne aasta eest Wittenbergi lossikiriku uksele 95 teesi, mis kritiseerisid paavstikirikut, ning rajas uue kiriku — umbes nõnda sündis Indias juba kakskümmend viis sajandit tagasi. Kuninganna Maajast ilmaletulnud kuningapoeg Siddharta, keda hiljem kutsuti Buddhaks, valgustatuks, lahkus kodunt, saavutas vaimse ärkamise ja lõi uue õpetuse, mida kohe levitama hakkas. Buddha oli ateist, ta ei tunnistanud jumalat ega jumalateenistust, aga mõni sajand pärast ta surma austati teda ennast kui jumalat. Budism ja hinduism hakkasid teineteist rikastama, tekkis paljude jumalate ja toreda korraldusega jumalateenistus.

Budism eeldab pidevat enesetäiustamist. See on võimatuli raske, sest inimesel on viis vanglat: planeet, mis teda lahti ei lase; riik, kus ta elab; klass, kuhu ta kuulub; perekond, mis tal on, ja lõpuks isiku MINA. Kuidas pääseda pääsematust, kuidas saada täiuslikuks olendiks ebatäiuslikus ühiskonnas? Buddha arvates viib lunastusse (nirvaanasse) kaheksajaoline tee: õige usk, õige mõtlemine, õige kõne, õige tegutsemine, õige elu, õige püüdlus, õige ärkvelolek, õige ekstaas. Aga missugune usk on õige rohkete uskude seas, mil moel me ei eksi mõtlemise ristteedel, ühillega mõõta elu õigsust, kuidas tunda ära iga väär püüdlus? Siin avitab inimest mõtlemine, mediteerimine, süvenemine, juurdlemine, analüüsimine, kontsentreerumine. *«Kõik, mis inimeses leklub, on selle tulemus, mis-ta on mõtelnud,»* väidab Buddha.

Budism peab lorutamist, inimlikkude kohustuste edasilükkamist suureks patuks, kuid tundide, päevade, aastate kaupa

ühe koha peal liikumatult istumist ja maailma asjade üle järelemõtlemist üheks teeks täiuseni jõuda. Mediteerimisega liigub vali askees, nii et pühak sööb lõpuks vaid korra nädalas, ta ei tunne näälga, janu, palavust, magamatust, putukate puksimist mööda alasti keha. Pühak ei löö maha lutikatki, ta püsib ühel kohal, et ei tarvitseks kedagi asjatult tallata. Budismi sõsarusu — džainismi — esindajad kannavad suu ees valgest marlimaski nagu meie müüjatarid gripitaudi ajal, aga vastupidisel põhjusel, pidades silmas pisikute õigust elule.

Inimesele aitab vähesest, nii riiet, toitu kui ka ruumi tarvitab ta napilt, kuid inimesel olgu suur arusaamisvõime ja arenenud mõtlemisoskus, kui ta soovib taasühineda kõiksusega. On tähelepanuväärne, et Buddha meelest kuulub (ainult) viie roojastava pahe hulka nõmedus ja budisti (ainult) viie kõsu hulka alkoholikeeld. Nirvaana taotleja peab olema usklik, vähenõudlik, hoolikas, füüsiliselt reibas, taiplik, õpetatud, harjutatud mõtlema. *Ei tule tunda rõõmu askeldustest ega anduda askeldustele. Ei tule tunda rõõmu kõnelemisest ega anduda kõnelemisele. Ei tule tunda rõõmu magamisest ega anduda magamisele. Ei tule tunda rõõmu ajaviitevestlusest ega anduda ajaviitevestlusele. Ei tule tunda rõõmu kurjadest soovidest ega anduda nende rahuldamisele. Ei tule tunda rõõmu kurjadega sõbrustamisest ega anduda neile. Ei tule tunda rõõmu saavutustest, püüdmata neist kõrgemale.* Need seitse nõudmist esitab budism igale budaks (valgustatuks) või bothisatvaks (ärganuks) püüdlejale. Kui kerged tunduvad need täita ja kui raskeks osutuvad täitmisel!

Buddha leidis, et ainult elujanust vabanemine päästab taassündimise neetud ringist. Lõplikult täiusele jõudnu on vaba ihadest, soovidest ja loobub oma kehast. Kui soovitakse, et soovideta olek kestaks, siis ei olda veel täiusel. Nirvaanat kirjeldab Buddha nii: *«On olemas, oh mungad, paik, kus ei ole ei maad ega vett ega tuld ega õhku ega ruumi lõpmatuse sfääri ega eimidagiolemise sfääri ega mitteteadvuse ega mitteteadvusetuse sfääri, ei seda maailma ega teist maailma ega mõlemaid koos, ei kuud ega päikest. Siin, oh mungad, ma ütlen, ei ole minekut ega tulekut, ei seismist, suremist, sündimist. See on ilma jalgealuseta, liikumatu, rajatu. Seesama on tõesti rahulolematuse ots.»*

Nirvaanatunnetust kirjeldab Valgustatu nõnda: *«Keha on purustatud, kujutlused on lakanud, aistingud on põlenud maani, latentsed muljed on sulanud laiali, tunnetamisvõime on saanud otsa.»* Buddha viimased sõnad olid: «TAOTLEGE INNUKALT TÄIUSLIKKUST.»

Tema õpetus on kõige levinumaks usuks Jaapanis ja Hiinas, ent Indias endas on budiste vaid mõni protsent. Ei tule unustada sedagi, et nii budismi kui hinduismi filosoofilised tõed jäävad laiadele hulkadele tabamatuks ja suletuks, hulk omandab vaid välise koore, täidab innukalt kombetalitusi, ja mida kirevamad need on, seda parem.

PALJUDE USKUDE ja usulahkude seast valib hindu ühening jääb sellele truuks. Kui ta lapsena hakkas koos vanematega käima elevandipealise raitkõhtse tarkusejumala Ganeša templis, siis käib ta seal rauganagi.

Hindu jumal on üksainus, aga mitmenimeline, mitmenäoline, mitmekäeline. Ainujumala, ürgjumala nimi on Brahma. Ta avaldub kolmainsusena ehk trimurtina: Brahma kui looja, Višnu kui säilitaja, Šiva kui hävitaja. Bombay lähedal Elephanta saare hämaras koobastemplis võib näha maailma kauneimat Trimurtit, kaljust väljaraiutud täiuslikult ilusat kolmpead. Otse vaataja poole on lopsakahuuleline suletud silmadega mediteeriv Brahma, tema näost paremal näeme mahavaatava Višnu profiili, aga vasakul on paljuteadvalt irvitava Šiva profiil. Mille üle naerab hävingujumal, kes vana puruks tallates valmistab ette uute vormide teket? Ehk meenutab ta oma kuulsat kosmilist loomistantsu? Võib-olla ei ole ta rahul selle maailmaga ja tunneb rõõmu vajadusest hävitada ja luua aina uuesti? Või teab ta midagi niisugust, mida inimene ei saa iial teada?

Need kolm jumalat elavad perekonnaelu. Neil on naised ja lapsed. Jumalad tulid mitmel korral inimese kujul maa peale ja igal uuel kehastusel oli uus nimi. Nii koguneb jumalanimesid rohkesti ja igaühega käivad kaasas legendid ja igaüks vajab austamist ja leiab seda. Iga tempel on pühendatud peamiselt ühele jumalale: olgu Šivale, Lakšmile, Parvatile, Brahmale, Višnule, Krišnale, Ramale, elevandipäisele Ganešale, ahvjumalale Hanumanile ja nii edasi ja nii edasi. Palvetaja tuleb, džainistlikus templis lööb tulles kella, andmaks enese tulemisest jumalale märku, põlvitab palvevaibale, kummardab palju kordi maani, tunnistab oma usku, sosistab hääletult kiitust jumalale, astub rohkevärvilise portselankuju ette, ohverdab õisi või riisi või suitsevaid lõhnapulki või paneb jumalale lillevaniku kaela, tupsutab jahedat vett jumalakuju näole ja südamele. Hindud ei ole kujukummardajad, nagu kristlased ei ole pildikummardajad, nad usuvat elavat jumalat.

Hinduismi templid on värviküllased ja eluröömsad, nad

on küllastatud skulptuuridest nagu džungel liaanidest ja eri puuliikidest või turg looduseandidest. Nii palju raidkujusid — reljeefe ja ümarplastikat: jumalaid, inimesi, loomi, nii palju elustseene, nii palju skulptuuridena elluärganud legende. *«Vaataja aimab ainult ähmaselt ohjeldamatut jõudu ja elu mitmepalgelisust, mis peitub neis templitesse kuhjatud figuuridesse, lendlevates, tantsivates, painduvates, embavates kehades, mis on täis liikumist, kirge ja iharust, kõigis neis ühtekokku koondatud loomades, inimestes, jumalates ja pühakutes,»* kirjutab kunstiajaloolane M. V. Alpatov.

NAINE, jumalaema ja jumalakaasa, on India templites oluline kuju. Ta ei ole taevasse pööratud pilguga jahe madonna, ta on liigagi maine, tema kivikehas mässab tuli ja kirg. Perekonnastseenides abikaasaga on ta kord kavalalt naeratav, kord solvunud, kord järeleandmatu, kord kipraskulmne, kord anduv ja õnnelik. Ta istub buda poosis oma mehe kõrval trooni, ta on alasti, ahtapihtne ja elevandipuusaline, sileda kõhuga, kõrvitsarindadega. Ta on ideaal. Vaevalt võib nii lopsakat naist leida India linnadest ja küladest, kus voolab väiksekasvuline, nõtke, sale, tütarlapsevormidega naissugu. Sellepärast ta ongi ideaal, see kaljunaine, seepärast ta ongi jumalakaasa. Aga kui juba tema, Parvati või Kali, on mõnikord rahulolematu oma mehega, oma naiserolliga, mis peab siis jääma naiste osaks maa peal?

Naise osaks maa peal jääb armuröõm. Aastatuhandeid on kõrgkastist naised saanud seksuaalkasvatuse. Indias leidub templeid, kus on kivisse raiutud kõik see, millest Euroopas ei räägita. Naises nähakse mehe potentsi allikat, usklikud, kes kummardavad Šiva naist, kannavad šaktistide nime, nende jumalateenistused on kinnised ja pakuvad kogudusele seksuaalset rahuldust. India pühad raamatud ja sõnaline rahvaloominguin on paiguti siivutuseni erootiline. India tantsus on palju naiseveetluse demonstreerimist. Nii India vana kui tänapäeva maalikunst kätkeb endas erootilisi jooni, moodsa kunsti galeriis eksponeeritakse teoseid, mida meie näitustel ei söandataks välja panna veel vähemalt viiskümmend aastat, ehkki nimetatud maalid ei ole enamasti naturalistlikud ja väljendavad intensiivset kunstielamust. India meisterlik miniatuurmaal käsitleb tihti armastusteemat, väljendades armunute ootust, lootust, pettumust, andumust, igatsust, kirge. Vetäla järgi on kirel kümme astet: silmaröõm, meenutamine, maitsmissoovi tekkimine, unepuudus, kõhnumine, tõsiasjade ignoreerimine, häbitunde kaotamine, meeletus,

minestamine, surm. Paljud õnnelikud läbivad oma armastuses kõik astmed.

Lootos õitseb päikese käes ja kaotab kõik mis tal on. Ta ei tahaks jääda nuppu igaveses talves. (Tagore)

Meie elu on üürike, ta loovutab vaid mõned päevad armastuse jaoks. Kuid töö ja rühmamise jaoks oleks ta otsata pikk. Vend pea seda meeles ja rõõmutse. (Tagore)

Kes eal ei emba oodatut,
õrnkätt, õrnjalga, hurmasuud,
see jõukaks ilmaaegselt sai
ja elust olla ilma võiks. (Vetāla)

Oh arglik, peaci noorus kaob
ja selle elu luhtunud,
kes tunda pole saanudki,
mis viisa mehe võimuses. (Vetāla)

Näe, naine õilsam aare kui
kõik aarded üldse saadavad,
hüüt tema tõttu püütakse,
mis ongi hüüs ta puududes. (Vetāla)

Ja nagu raugematu kaja Tadž Mahali surnukambris, kordab luterlaste piibel Koguja suu läbi: *«Katsu õieti elada naisega, keda sa armastad, kõige oma tühja elu aja, mis Tema sulle päikese all on andnud, kõige sinu tühja elu aja, sest see on sinu osa siin elus ja su vaeva sees, mis sa päikese all näed.»*

Albumeid sakraalse armastuskunstiga on Indias arvukalt müüdaval, ka pakutakse traktaati «Ananga ranga», mis on india armastuskunsti kohta kirjutatud kuueteistkümnendal sajandil. Vastav käsiraamat «Kama sutra» pandi kirja juba enne meie ajaarvamist ja on tänapäeval välja antud kõige laiemale mitmekeelsele tarbijaskonnale.

Kunst armastada on väga tõsiselt võetav asi nagu kõik kunstid ja kõik mängud. Indialased peavad selle täiusliku valdamiseta kestvat abieluõnne võimatuks. Kunst armastada on kunst hoida erootilist pinget, kunst jõuda ühiselt aina uutele tunnetusastmetele, aina kõrgemale vaimsusele, aina täiuslikumale ühtekuuluvusele. Armastuses sobiva paari suurim soov on saada abikaasadeks veel teiseski elus.

Ja nii kõnnib hindulanna mööda tänavat, sündimata laps

ühes, teine kaksiratsa puusal, kolmas taga tatsamas ning sari tehvivast otsast hoidmas, lisaks on hindulannal pealael suur korv produktidega ja naeratus näol. Tema, habras ja väike ja veel peaaegu laps, on õnnelik seal, kus tugeva kondiga eesti naine oleks nõrkemas. Aga eesti naise dharma ei näe ka ette nii koormavat perekonnaõnne.

Kui hindulanna on oma eelmise elu halvasti elanud, siis karma tõttu sureb ta mees selles elus. Lesk on kõige õnnetum, kõige põlatum olend päikese all. Ta kaotab kõik varanduse, see pärandub lastele, talle jäävad vaid hõbe- ja kuldesemed ning vikerkaarevärvilised sarid, mida ta on lasknud endale muretseda võimalikult palju ja mida ta nüüd kanda ei tohi. Iidsetel aegadel pidi lesk minema kloostrisse või heitma end kõigi ehete ja saridega mehe surnukeha juurde tulerõõdale. Leskede põletamine on juba sada aastat keelatud, aga seda tuleb ikka veel ette. Hindulanna ei karda surma, ainulunaise ülimat dharmat täites on tal ju lootus teises elus õnne pälvida.

SURNUD ENAMASTI PÕLETATAKSE nii Ees- kui Tagaindias, Singapur oma lootusetust sisendava maapuudusega — see mereriik hõlmab umbes pool Hiiumaad, elanikke üle kahe miljoni — ei saakski lubada niisugust kalmistukultuuri kui tunduvalt maarohkem ja hõreda asustusega Eesti. Singapuris pannakse surnu päikseloojakul lavatsiga maja ette, et naabrid võiksid temaga hüvasti jätta, järgmisel päeval ta põletatakse. Siiski on Singapuris ka surnuaed, sinna maetakse muhameedlasi ja kristlasi, aga on ka hiina osakond. Maetakse üsna paljusid, kui otsustada kalmukivitöökodade arvu järgi. Malaisia hiinlane märgib mälestustahvlile surmaaastaks kaks-kolm numbrit hilisema, näitamaks möödakäijale, et kadunuke on küllalt kaua elanud. Malailased maetakse maasse kirstuta, naised maetakse sügavamale kui mehed, sest eks naistel ole ju pattu rohkem.

Ka India muhameedlased maetakse, enamasti seatakse nad istukilasendisse, näoga püha Kaaba poole. Muhameedlaste surnuaiad pakuvad näilise mahajäetusega troostitut vaatepilti, ei kasva ju liivas midagi pideva kastmiseta, aga troopikas pole kombeks jalutada kaks korda päevas surnuaiale, reha ja kastekann näpus. Mäletan, Samarkandis otse suurejoonelise Šahhi-Zinda nekropoli ümber võis näha hulgaliselt liivatornikesi, kus juhuslik kivitükk tipus tähistas musulmani kalmukohta.

Malaisias ja Indias kujutavad kalmud mäeveerule lükitud

kaarekujulise tsementäärisega platsikesi, mis on üleni kasvanud koltunud kõrtesse. Sultanid, teatavasti muhameedlased, kulutasid palju aastaid endale ja oma seaduslikele naistele uhkete hauakambrite ehitamiseks, kus arhitekti mõte ja kiviraiduri töö väljendasid igavest kestmist. Kõigile tuultele avatud, päikselõõsa eest kaitstud mausoleumides toretsevad marmorkenotaafid, mis on inkrusteeritud kalliskivililledega. Ent see on väline toredus, maine vorm, sultan ise või ta südamearmas lamab külmas koredas maapõues ja tal ei ole mingit uhkust ümber. Kõik, mis tal oli, jääb maa peale, rahvale imestada ja kalmurüüstajatele ahnitseda.

Kui kooleb hindu, siis vajutatakse kohe kinni tema silmad ja värvitakse nägu pühade värvidega. Mõne tunni pärast tassitakse kõrgel peade kohal kookonikujulist palakasse keeratud ja nööridega mähitud surnukeha, see viiakse põletuspaigale, kus antakse üle surnupõletajale. Koolnusaatjad lähevad koju, palgatud nutunaised jäävad veel juurde. Paaria soost surnupõletaja käitub laibaga asjalikult nagu puuhaluga. Umbes kolme päeva pärast saavad omaksed kadunu maised jäänused, mis puistatakse suure pidulikkusega, rohkete riituste saatel, kõigi leinajate juuresolekul jõkke või merre ja saadetakse ookeani poole esivanematele järele. Veel kauaks jääb lainetesse õõtsuma elus lillepärg.

Hindu usub, et kui tal õnnestub surra püha Gangese pühas käärus Benaresi linnas, siis katkeb tema taassünniahel. Ülejõomuliku jõupingutusega veavad surmahaiged ja kurnatud inimesed ennast pühasse linna, et kümmelda Gangese imettegevais voogudes. Ganges on püha jõgi, sest ta tuleb otse taevast. Ja see on tõsi, sest Ganges algab Himaalajast, kõrgemalt kui neli ja pool kilomeetrit, pikal teel toob ta endaga kaasa desinfitseerivaid mineraale, mille tõttu vesi ei muutu katkuallikaks. Siin suplevad rituaalset suplemist pidalitõbised ja lihtsalt patused läbisegi, siin on käetuid ja jalutuid, ja kes teab, ehk ka südametuid, siin leotavad varbaid bambusraamidel põletamisjärge ootavad surnud, siin ujub koolnutuhk segi suurlinna saastaga. Lakkamatult tossavad tuleriidad, kus muutuvad suitsuks sageli viimsete ruupiate eest ostetud koolnupõletuspuud. Ihu, see on ainult olemise vorm, ei enamat kui krimpsunud hernekaun, aga hing jääb alles otsekui seeme, et alustada uut idanemist.

Surnud kehast lahtisaamiseks on veel üks võimalus — Bombay taevas tiirleb hulgaliselt raisakotkaid. Mitmete külade lähistel võib neid näha kümnete kaupa põlispuudel istumas. Raisakotkaste kohalolek viitab parside, tulekummardajate järglaste olemasolule. Parsid peavad pühaks nelja [illegible]: tuld, õhku, vett ja maad ja ühtki neist ei tohi [illegible] kõrjusega. Parsid viivad oma surnud Vaikimise Torni, kus raisakotkad need paari tunniga lihatuks nokivad. Kondid uhutakse püha vesega üle ja ongi kõik. Bombays [illegible] on mitu niisugust torni, puuderohelus varjab neid uudishimulikku pilgu eest, teiseusulisi ligi ei lasta. Ja mis ongi vährat asja võõra leina juurde, võõras rõõm on isesest. Pulma on igauks teretulnud, pole haruldane, et kõik vastutulijad kutsutakse saajarongiga kaasa.

ISLAAM ELUKÄSITUSEL on Aasias suur levik. Pidades sinujumalaks Allahit, tema prohvetiks Muhamedi ja ainsaks pühakirjaks koraani, surub musulman oma elu otsekui kõrgonsängi. Viis korda päevas seiskub selles sängis eluvool, muhameedlane pöörab oma pale Meka poole, laskub põlvili, kus tahes see kellaaeg teda ka tabama juhtuks, ja kiidab Allahi vägevust ning tunnistab tema suurust. Muhameedlane ei soanda Allahiga kõnelda isiklikest asjust, talle ei mahuks mõtisse patuda enesele hüveolu. Tuleb ette, et kristlane küsib Jumalalt nõu, millisesse jõhvikarabasse minna homme saagile, ei rohmitseda rohkem kui naabrinaine, eks tema suurem saak näitaks, et ta üleüldse elab Jumalale meelepärasemat elu kui naabrinaine. Muhameedlasele ei saa seesugust asja pähe tulla.

Kesk-Aasia islamiusulised ei käi viis korda päevas mošees, aga reedeti on neil see-eest suurem kogunemine. Juba hommikust peale võis Samarkandis märgata siniste turbanite voolu, pikad kõhnad mõttetargad mehed voolasid ühes suunas, neid oli tänav kaldast kaldani täis. Ka naised olid kallihinnalistes kleitides turule tulnud, ehkki nad jumalateenistusest pidid kõrvale jääma. Seatud tunnil kostis üle linna muezzini vali (uuemal ajal võimendatud) hääl. Usklikud laotasid mošeehoovile valge lina ja sellele palvevaiba, nad võtsid saapad või kalossid saabastelt maha ja laskusid palvesse. Kogu õu oli täis muinasjutuliselt siniseid ja vesihalle halatte, tuhat tuhande kõrval; rütmiliselt, kuid mitte ühes rütmis tõusid ja langesid käed ja kehad, vaimuliku hääl oli vaikinud, usklikud kordasid usutunnistust igaüks omaette.

Midagi taolist on toimunud maailma kõikides mošeedes kolmteist sajandit. Naised on palvetanud kodus, burka näo ees. Muhameedlanna ei ole kunagi olnud näotu, aga ta pidi aastasadu olema näota. Kesk-Aasia reisil nägin ühtainukest parandžaad ja nüüd Indias ühtainukest burkat. Räägitakse, et

mõned muhameedlannad käivad tänaval vabalt, aga kodus katavad näo — vanaisa pärast, kes on perekonnapea, teised on aga jälle kodus vabad, ent tänaval varjavad näo — abikaasa ameti pärast. Igamees leiab, kuis aegunud kommet täitmata jättes seda ometi täita.

Muhameedlane ei sünni uuesti. Tal on võimalus üheainsa eluga paradiisi pääseda. Ust sinna aitab avada pidev palve, korrapärane paast, mida suurem, seda parem armuand ja palverännak Mekasse ning Muhamedi hauale, kus musulman vähemalt kord elus peab käima. Paastukuul tervelt neli nädalat ei tohi muhameedlane päikese tõusust päikese loojakuni ühtki pala süüa ega suutäit juua, ja igaüks võib arvata, kui raske on troopikas joogita elada ja tööd teha. Aga niisugune on käsk, usklik peab olema tugev.

Päike on loojas tund aega. Malaisia külas Port Diksonis kutsutakse usklikke päeva viimasele palvusele. Rahvaliikumine turul ei vähene ometi, poode ei suleta, ja noorrahvas klubihüti ees on jalgrattad külili keeranud ning arutab midagi maas kükitades — muezzin ei hüüa neid, nad on teisest usust. Kuid nad katsuvad elada sõbralikult, püüavad austada üksteise tavasid ja tähistada jõudumööda üksteise usupühi. Kristlased peavad iga pühapäeva, muhameedlased iga täiskuud, aga hindude jumalal on palju nimesid ja neil kõigil on tähtpäevad, siis veel pidutsevad džainistid, budistid, sikhid, parsid . . . Keeruline on elu korraldada riigis, kus pea iga päev on mõnel usul mõni püha.

«Jumalast antud usk on sõnastamatu,» ütleb Mahatma Gandhi. *«Usundid on eri teed, mis viivad ühe ja sama sihi poole. Tõeliselt on sama palju uske kui on inimesi.»* Sihiks, mille poole usk aitab viia, on inimese vaimne täiuslikkus. Mure inimese sotsiaalse ja kõlbelise küpsuse pärast ei ole aastasadade kuludes raugenud ja kahekümnenda sajandi inimese ees seisab seesama vaev eriti teravalt, sest kõik need paised, mis arvati olevat tingitud inimese viletsast ainelisest elujärjest, ei ole üleüldise jõukuse kasvades ometi mädast tühjaks jooksnud. Usk nagu iga filosoofia piirab küll inimese vaatevälja, kitsendab ta eluringi, kirjutab talle ette suhtumisi ja seisukohti, aga annab ka eesmärgi ja ideaalid, avardab mõtlemisvajadust ning tõstab inimese argielu sfäärist vaimse elu sfääri.

Hinduism eeldab ususallivust, aga islam eeldab võitlust oma ainuõige usu eest, islam tähendab käsku teisitimõtlejad mõõga abil ümber pöörata. Sellel pinnal puhkevad aeg-ajalt verised kokkupõrked, mis eriti halva tähtede seisu ajal võivad kasvada ususõdadeks. Kui relvad tõstetakse kadunud pühakukarva tagasivallutamiseks, siis tuleb reliikvia röövimises näha küll kahetsusväärse sõja ajendit, kuid mitte põhjust. Sest sõdade põhjused on sedavõrd sügaval, et isegi nii radikaalne abinõu nagu usu kaotamine ei vii sõdade väljasuremisele.

«Minu kindel veendumus on, et kui India mehed ja naised õpivad kartmatuses ja vägivallatuses surmale silma vaatama, siis suudavad nad relvade jõu naeruks teha,» õpetab Mahatma Gandhi. Sest neid on kuussada miljonit. Ja nad sünnivad uuesti.

«Sest siin maailmas ei vaibu vihkamine kunagi vihkamise läbi, vaid hoopis vihkamise puudumise läbi. See on igavene seadmus. Paljud justkui ei teaks, et surm kõnnib pidevalt meie kõrval. Kes seda teab, lõpetavad kohe oma tülid,» kirjutab Dhammapada.

Dhammapada kõneleb sügavamõtteliselt, kuid paraku räägib elu teist keelt. Vaen võib olla nii põhjatu, et surmgi ei lepita. Selle sajandi neljakümne kolmanda — neljakümne neljanda aasta näljatalvel hukkus ainuüksi Lääne-Bengaalias neli miljonit meest, naist ja last, kelle hulgast oleks mõnigi päästa suudetud, kui hindude ja muhameedlaste vahel poleks valitsenud nii suur sobimatus, et paljud surid pigem nälga, kui et oleksid teiseusulisega ühest välikatlast söönud. Läks vaja uue põlvkonna sündimist, enne kui midagi nihkus.

Raske on öelda, kui palju on Indias ükskõikseid ja jumalatuid ja ateiste, tõenäoliselt on neid alati kuigivõrd olnud, kuid nad ei ole tooni andnud. Ma arvan, et rängalt eksivad need, kes loodavad India hädade leevendumist, kui usk peaks ükskord maha käima. Sest mis tuleb usu asemele? See on ülimalt tähtis küsimus.

«Mind ei veetle religioon sellisel kujul, nagu seda jutlustasid ja tunnustasid isegi mõtlevad pead, olgu see hinduism, islam, budism või ristiusk. Mulle näis religioon olevat tihedalt seotud ebausu ja dogmatismiga, selle lähenemine eluprobleemidele ebateaduslik. Selles on mingi maagiline, kriitikata usk üleloomulikku. Ja siiski on ilmne, et religioon vastab inimhinge mingile sügavale sisevajadusele ja et rõhuv enamik inimesi kogu maailmas ei või tulla toime ilma ühtede või teiste religioossete uskumusteta. Religioon on loonud palju suurepäraseid inimesi, aga ka palju fanaatilisi, piiratud, julmi türanne. Religioon tõi inimellu rohkesti vaimseid väärtusi, ja kuigi mõned neist väärtustest on tänapäeval oma tähenduse kaotanud või isegi kahjulikuks muutunud, ülejää-

nud neist moodustavad endiselt moraali ja eetika vundamendi,» ütleb Jawaharlal Nehru.

Absoluutselt vaene inimene ei ole Indias paadialune, kuigi ta ehk elabki paadi või silla all või paigaldamist ootava veetoru sees. Töötu ei kaota elurõõmu ja inimväärikust, tal on lootust oma lootusetuses. Aga ausus, mida Hindustanis kohata võib, tuleb arvata meie planeedi imede hulka. India filmid kõnelevad vahel vargusest, küllap seda siis tuleb ette nagu muidki erandeid. Meenub üks lugu Tartus, kus pererahvas loopis tulekahju ajal aknast välja, mis pihku juhtus, ja ei leidnud pärast paremaid asju. Indias ei saa seda juhtuda ka erandi korras mitte. Kodutud, kellel lehvib öökorteri kõrval nööritäis puhast pesu, leiab selle alati koha pealt, kuigi temast vaesemaid on miljoneid. Hulkuvad kitsed ja lehmad tulevad ööseks koju, ja kui ei tule, ju siis on otsa saanud — ja mitte ülekantud tähenduses. Tänavakaubitseja jätab oma täislipus müügileti ja läheb ostjaid värbama või kõrvalkvartalisse peremehe käest nõu küsima. Juveliir pakub vaadata, katsuda, valida, uurida, kaaluda, passitada sadade kaupa vääriskive ja astub ise tagatuppa helistama või raha vahetama, ilma et tal pähegi tuleks kauba julgeoleku pärast muretseda, ja see on tõesti vapustav elamus. Kauplusse unustatud uued päikseprillid anti teine päev omanikule tagasi; tänavatäis kaupmehi pidas hoolt, et kaotaja ära tunda, kui grupp peaks silmapiirile ilmuma. India-näidet võiks lugeda selle tõestuseks, et vargust ei saa pidada viletsate olude sünnituseks. Singapuris, kus puuduvad tänaval-magajad ning hurtsikute kvartalid, seisab igas suurema kullakaupluse ukseavas politseinik kui majandusliku progressi sümbol.

KALLISKIVID JA POOLKALLISKIVID India mausoleumide ja losside peadpööritavkõrgetelt laevõlvidelt ja seinakaartelt on välja muristatud, ära õõnestatud, rüüstatud, röövitud, maha müüdud, mere taha veetud. Kogu maailma sulid ja seiklejad on siin ametis olnud, mõnedki ausad mehed on au kui tarbetu üle parda heitnud, olles kindlad, et rahaks tehtud briljantide, safiiride, opaalide, granaatide, türkiiside, rubiinide eest saab uue au. Kuldplaatidest ja peeglitest laed, pärsia vaibad, seitsme paari härgadega kohale veetud kristallühtrid, pitsilised marmoristmed, sandlipuumööbel, kuhu see sai? Hiigelbriljant Suure Akbari hauasambalt nimega *Kohinoor* (Valguse mägi) kuulub praegu Inglise krooniaarete hulka. Paabulinnutroon Dehli Punasest Fordist on kõige täiega Teherani viidud. Aga sina, turist, katsu näpuga seda

kohta, kus marmorlaval seisis maailma kuulsaim troon, mille sepistamiseks läks nelikümmend ja viis kilo puhast kulda ja mille baldahiinil küütles kalliskividest paabulind, ilusam kui elus, kuulata kuivanud purskkaevude ammukustunud vulinat, vaata väljapistetud särakivide tühje silmakoopaid, kõnni mööda hüljatud linna kõmisevaid tänavaid, millelt on väärissillutis rebitud nagu haigelt tekk, püüa haaremitubadest mullaks saanud sosinaid ja otsi tuhmunud peeglipitsidest kaunitaride hääbunud ilu. Üks kahest, turist, kas on see kõik alles ja sind pole siin, või oled sina siin ja seda pole alles.

Indialased ei armasta ajalugu õppida ja õpetada, nad eelistavad elavaid legende ja müüte, mis vestavad peamiselt lemmiksultanitest ja meelismaharadžadest. Inimelulugu, see on tõeline arengu ajalugu, aga maailma ajalugu, see on vägivalla ja sõdade ajalugu ega vääri seesugusena tähelepanu, arvavad indialased. Dehli, Agra, Jaipur, Fatehbur-Sikri ja nende ümbrus jutustavad Suurmogulite valitsusajast.

Suurmogulite rida algab 1526. aastal Tšingis-khaani otsese järglase Baburiga ning jätkub Baburi poja Humajuniga ning Humajuni poja Akbariga ning Akbari poja Salimiga ning Salimi poja Šahh Džahaniga. Šahh Džahani poja Aurangzebi, isavangistaja võimuaastail algasid riigis sisetülid, dünastia käis alla, ja kuigi Suurmogulid valitsesid aastani 1858, kestsid hiilgeajad vaid esimese viie sultani ea.

Babur oli luuletaja ning kirjanik, aga tema järglaste ajal saavutas õitsengu islami ehituskunst. Alustuseks pärandas Humajun maailmale oma mausoleumi, esimese India pinnal. Humajuni haud asub kupli all tsentris, päike paistab tõusust loojanguni läbi marmorpitsakende sisse, kuumaga puhub tõmbetuul, see inimese sõber troopikas, aga sultani neli naist anti nende surma järjekorras isandale tagasi — maeti mausoleumi täpselt nelja ilmakaarde.

Akbar Suur võttis riigis laialdaselt ette ehitustöid. Tema käekirja tunneme punasest liivakivist, mis on eriti kaunis päikese laskudes, mil Agra Fort lööb nagu leegitsema. Agra kindlust piirab kanal ja kaks rida müüre laskeavadega, sellest sai pelgupaik ehitada ja sõdida armastavatele kuningatele ja sellest sai vangla viimasele tõesti suurele suurmogulile Šahh Džahanile. Neljakümne kilomeetri kaugusele ehitas Akbar uue pealinna Fatehbur-Sikri oma kauaoodatud poja Salimi sündimise auks. Linna ehitati neliteist aastat, see sai nii valgusküllane, avar, tugev, ilus kui ei ükski teine troopikalinn kuueteistkümnendal sajandil. Fatehburis oli Akbaril suur väljak elusate malenditega kuningamängu mängida,

rikkalik raamatukogu, kivisaar moosekantidega keset basseini, mahukas aardekamber, maailma ainuke õhutroon. Akbar mõtles kõigele: koguni sultanilossi ja ministrite lossi rõdud olid paigutatud sellise arvestusega, et sultaniemand ja peaministri emand võiksid majadest väljumata jutuhäda leevendada — kuid võimalikule veepuudusele ta põhjalikumalt ei mõtelnud, ja linn tuli juba aasta pärast maha jätta. Fatehpur-Sikri Diskussioonide Majas pidasid muhameedlased, hindud, sikhid, budistid, džainistid ja kristlased jumaliku enese juuresolekul nädalapikkusi dispuute, et igaüks võiks oma usu väärtusi tõestada. Akbar tahtis teada, kellel on õigus — kuid laskis Diskussioonide Maja hävitada, kas mullade survel või pettumusest.

Akbar on maetud Sikandrasse, tema hauakamber on haarav ja meeldejääv oma ennenägemata lihtsuses. Eeskojas summutas kord tulija samme punane pärsia vaip, ja see oli ka kogu toredus, otsekui vihjamaks sellele, et kuningaelu on ainult eeskojast vaadates kadestamist vääriv, aga oma sügavas olemuses mitte. Oli ju Akbar sündinud kuningapere põgenemisteel, kasvanud üles paguluses. Akbar oli palju sõdinud, võidelnud vennagagi, talunud mullade vaikivat vihkamist, sest et tahtis endale kindlustada ka teiseusuliste poolehoiu, ta oli palju oma riigi heaks töötanud, ta oli asjatult tõde taga nõudnud, ta oli lootnud ja pettunud ja keset hiilgavat õukonda üksikuks jäänud. Ja nii juhib rändurit hauakatakombi eurooplase jaoks liiga madal tunnelkäik, ent tohutult kõrge kambrivõlv on lihtsalt valgeks krohvitud, täiesti puudub kenotaaf, valehaud, otsekui poleks Akbari elus valet olnudki.

Viimane kirglik ehitaja Suurmogulite dünastias oli Šahh Džahan. Legendi järgi kuuluvat temale sõnad: «Kui maa peal on olemas paradiis, siis on see siin, siis on see siin, siis on see siin.» Ütlus on raiutud marmorisse Dehli Punase Fordi paabulinnutroonisaalis Divani Khasis. Teise legendi järgi ütleb sultan need sõnad Kašmiiris järve kaldal oma kolmes suvepalees puhates. Šahh Džahan ehitas Dehlisse peale Punase Fordi veel islami-ilma suurima mošee Džama Masdžidi, kus korraga mahub kakskümmend tuhat meest Allahi palge ette. Agra Fordis jätkas Šahh Džahan oma vanaisa Akbari ja isa Salimi tööd, rajades uue kindluseosa valgest marmorist. Siin elas ta üheksateist õnnelikku aastat oma teise naise Mumtaz Mahaliga, kes suri oma kolmekümne üheksandal eluaastal neljateistkümnenda lapse sünnitamisel, olles endiselt noor, kaunis ja sale. Abikaasa surivoodil tõotas Šahh Džahan, et

ehitab talle mausoleumi, millele ei ole võrdset kogu maailmas. Ja ta täitis oma tõotuse, mausoleum ei peta kellegi ootusi veel kolmsada aastat hiljemgi.

Päeval kajab Tadž Mahali park kilgetest ja surnukambri pühapaigas hõiguvad giidid, mõõtes kuulsa kaja pikkust. Öösel kuuvalges kõnnitakse kikivarvul ja kõneldakse sosinal, otsekui tõtataks salajasele kohtamisele. Mööda kuupaistest hõbedasi kõnniteeplaate astudes olen õnnelik, et minu silmad näevad imet, mida on paljudes raamatutes põhjalikult kirjeldatud ja mida keegi ei ole suutnud põhjani kirjeldada.

ÖÖSÜDAMES Tadž Mahaliga hüvasti jättes oli esimeseks mureks, kuidas oma rikšakuli ära tunda, et kogemata teise jalgrattale ei istuks, oli ta ju keeldunud poole sõidu eest tasu võtmast. Aga Indias on rikša asi klient ära tunda, takso asi sõitja leida, kauba asi ostjale külge hakata. Kui mõne tunni eest rikšakaarikus kuulsa mausoleumi poole lendasime, magasid äritänavad juba. Allkorrused olid suletud nagu saunakapid. Ühe ja teise poekese ees madratsil magas kaupmees õndsa und. Küllap tal hakkas umbne oma ubrikus, et tänavale kolis, mõtlesime. Kuid ärimees kartis hoopis äri maha magada — kui koduteed alustasime, oli enamik kauplusi jälle tulesäras: kolmkümmend turisti läks mööda, teadagi kuhu, viisteist rikšat jäid ootama, kahe tunni pärast läheb kuu looja, järelikult kui mitte enne, siis kahe tunni pärast sõidavad nad siit läbi, sest Tadž Mahali saab vaadata ainult kuuvalguses, ja siis on tarvis nende pilku püüda, rikšamees aitab kaasa, sest rikšamees teenib kümme protsenti endale, kui tema toodud ostja peaks midagi ostma. Küllap südaöine paariruupiane kaubategu — aga ruupia on ainult kaheksa kopikat — tasub ära kaupmehe unekatkestuse, poeavamise vaeva ja elektrikulu.

Kuu on taevas seliti, pisut sakiliste servadega nagu arbuusilõik. Soe hele öö meenutab jaanipäevi, koguni jaanipäevasse vilgub bukenvilleapõõsaste all. Suur Vanker on veebruaritaevas täiesti olemas — Voldemar Panso oli teda oktoobris asjatult otsinud —, aga meie südamearmas tähtkuju on ümber kehastunud, ennast hundile ja hobusele püsti ajanud ning meenutab pigem tapakirvest, vaata teda ja päris naera. Ja kui naerad, naerab terve müümisootel tänav vastu, naerab rõõmsalt, avalalt, südamlikult, indialased seisavad öö südames ja vaatavad, et mida naeravad need valged inimesed täistambil rikšakaarikus, neile ehk meeldib meie juures?

Rikša hakkab hingeldama. Ta on juba vana mees ja kaa-

rikurattad on valesti reguleeritud, sõiduk veab vasakule ja dhotihõlmad tikuvad kodarate vahele. Ärgu ometi kiirustagu, öö on nii ilus ja soe nagu põhjamaa suurimas suveski mitte, meie heidame magama, tema aga kügeleb hotellivärava oma kaarikus hommikuni, valvates valget meest, kellele võib tont teab millal pähe tulla üks lõbusõit püstiaetud Suure Vankri all väikses armetus rikšakaarikus mööda õitsva Agra tänavaid. Rikšakulil on palav, ta teeb oma vammuse lahti — kuigi on talv — ning kuukiir põrkab kilkstil vastu hõberisti rikša rinnal. Meie rikša on ristiusku.

Indias, Malaisias ja Singapuris on palju ilusaid ristikirikuid. Need on helehelevalged ning mitmelöövilised ning mõnikord hõlmavad terve kvartali. Ühe kaunitari peauksed olid reedesel õhtupoolikul pärani, tänavale paistis katoliku kiriku sisearhitektuur, ent pastor kuuldus jutlust ütlevat, pealegi luteri vaimuliku hääega. Kaks eri, mõneti vaenulikkugi kirikut on lähenenud, ja pole imestada, kui india ristiusk sisaldab ka hindu kiriku jooni. Võib-olla uskusidki toomakristlased uuestisündimist noil kaugetel aegadel, kui jesuiitidest misjonärid tulid siia maailma äärele paganaid oma usku pöörama ja leidsid eest kristlased, kes uskusid Kristust teisiti, just nii, nagu olevat neid õpetanud Jeesuse jünger Toomas, kes olevat Indiasse põgenenud. Jesuiitide piinameistrid nägid varsti, et indialased suhtuvad tuleriidasse ja piitsutamisse vähema aukartusega kui eurooplased, nagu ei kardakski nad surma, nagu oleks neil mitu elu. Toomausku kui jõledat ketserlust välja juurides ei unustanud katoliiklus ometi Tooma reliikviaid, pühi sääreluid ja habemekarvu konfiskeerida ja oma huvides käiku lasta. Püha Tooma haud on praegugi mitmel pool ette näidata ning sadamalinnas Madrases, kus usumäratsemine eriti hoogu sai, on Püha Tooma linnaosa.

Kirjaoskus on kristlaste hulgas kõrgem ja ristiusukirikutel puudub väravaeelne altar põlatutele, sellepärast püüdlevad paariad ja tšandalid Kristuse poole, kus kogudus kaitseks neid, nagu kastikuuluvaid kaitseb kast. Ristikogudused on enamasti katoliiklikud, seejärel luterlikud, leidub ka baptiste, naatsaretlaste järglasi. Kaupluses müüakse koos muude ehetega rohkesti kaelariste küll eebenist, küll sandlipuust, küll hõbedast, küll kullast, küll sakitud servadega, küll ristilöödud õnnistegijaga. Valmisriietekauplused pakuvad euroopa pruudivarustust, ka Singapuris ja Malaisias seisavad vitriinides pilusilmsed mannekeenid, üll valged pulmarüüd, mis paneksid kadedusest minestama iga riideedevama

eesti tüdruku, nii suursuguselt lihtsad, vaid väga noorele ja väga puhtale pruudile sobivad on need rõivad.

Kuid hindu pruut on punases saris, tema peopesad on värvitud mehndiga punaseks, silmalaud kadžaliga nõgiseks, hambad missipulbriga mustaks, ta on üleni kulda täis riputatud. Ikka veel antakse ta mõnikord mehele juba lapsena, siis jääb ta vanematekoju kuni täiskasvanuks saamiseni ja kannab juukselahus punast värvijoont. Ühes Agra põikuulitsas nägin saajarongi, mis ilmselt viis niisugust suureks sirgunud lapspruuti mehekoju — kõige ees tantsis orkester, helises sitar, vingus ükskeelne ektara, lajatas mrüdang, selle järel tuli velorikša pruudi ja pruudiemaga, taga sõitis paar kuhjaga koormat pulmalisi, ohelikkude otsas veeti nooriku kaasavara: lehma vasikaga ja kolme kõhna kitsekest.

India filmides võib näha, et risti kaelas kandev kangelanna abiellub hindu kombe kohaselt, käies peigmehega kokkuseotult ümber püha tule. Ükssama pruuk võib sobida mitmele usule. Sri Lankas on püha Aadama mägi, mida armastavad kõige erinevamate uskude palverändurid. Mingnakse palvetama kõrgele mäetippu, kaljusse vajutatud hiigeljalajälje juurde. Muhameedlased peavad saladusliku jälje loojaks prohvet Aadamat, hindud Višnut, budistid Buddhat, katoliiklased apostel Toomast, pärslased Aleksander Suurt. Nad kõik palvetavad külg külje kõrval, igaüks omas keeles ja omas meeles.

IGAS INDIA LINNAS, igas linnajaos otse kõrghoonete vahel võib näha hurtsikukvartaleid nagu hallitusseenekobaraid. India giid ei tule nõnda toime, et kamandab: «Härrased, vaadake vasakule, tänan, ja nüüd vaadake paremale!», ning ongi häbenemisväärsest kohast läbi, ei, sest India vaesus on totaalne, ja häbenemisväärset vaesuses ei ole. «Väljaotsa saunas pesitses popsi terve viletsus,» nii algab klassikaline eesti vaesuse kirjeldus. Eesti kehvus on hall, mutimullakarva, india kehvus on pruun, lehmakoogikarva, eks kumbki ole oma koduse maapõue värvi. Aga vaesuse mõõt on teine — eesti kehvik armetu hütiga, söögiriistade ja köögiriistadega, seamolli ja kapsapeenraga, pihtkasuka ja kõrvikmütsiga võiks india paarialinnas näida püstirikas — miinimum, millega inimesel veel hing sees seisab, on palaval maal väiksem. Kuivusest lõhenenud mulla tooni maalised hütid, potsitud savist või meisterdatud roostes plekitükkidest, tarajuppidest, tünnilaudadest, repetanud vineerist, uperdavad üksühe kannas, tuhat tuhande kõrval. Onnide ees

istuvad tummad inimkogud, kepijämedused jalad risti, ja vahivad möödakäijaid. Solgirenni ääres asjatab mudilane, ta ammutab plekkpurgiga vett ja mängib hambapesemist. Müüri äärde asfaldile, lausa uriinitiredele on kuivama laotatud valge pesu. Lehk meenutab loomaaeda ja see ei ole elanike süü, nagu ka loomaaia elanikud ei vastuta oma haisu eest, nad on lihtsalt liiga tihedalt koos ja apaatsed oma sunnitud tegevusetuses. Kõrghooned roomavad aegamisi hurtsikutele peale ja pühivad need maamunalt, kodutud asustatakse kvartalite viisi küladesse, kuhu nad minna ei taha, sest linnas on nad vabad mehed, ei söö küll, aga tööd ka ei tee, ent maal peavad nad paariatena hakkama toimetama seda, mida keegi teine ei taha, ja kõhtu täis ei saa ikkagi.

Pisut paremates tingimustes elav hindu on eeskujulikult puhas inimene. Vaadates läbi sepapaja, kus kaks musta meest rauda vasardavad, leiab silm jahedust õhkuva varjulise aia puhtaks küüritud terrassiga, kus seppadel on õhtul mõnus palja jalaga astuda. Risakil hoovivärava taga paistab küüritud õu, pesu kuivab igal pool, maas ja puus. Uuslinna hooned on üleni pesulippudes: iga akna alla kinnitab ehitaja kolm plekktorukest, mille sisse käivad ridvad nagu lipuvardad, need ei seisa kunagi tühjad, ikka lehvib neil pesulõksudega kinnitatud hilbukesi. Kriitvalgetes särkides ja põlvikutes koolipoisid ajavad suurel vahetunnil palli taga, nad paistavad nüüdsama vannitatud ja triigitud. Emandate eredad sariservad libisevad mööda asfalti ja on igal hommikul jälle puhtad. Hindu kümbleb kaks korda päevas rituaalset kümblemist ja küürib kord päevas kõik oma rõivad. Sellepärast nuuskab liharaiuja nina ripnevasse tehmetihõlma, kartmata muutuda räpaseks. Kõige logumgi rikšakaarik on piinlikult puhas ja enne sõitu pühib kuli varrukaga istmetest üle, ei muuda värvi varrukas ega turisti valge ülikond. Autod lausa kiiskavad päikese käes, apelsinipüramiid riidetükil hõngab värskust, anumad ja riistad tänavarestoranides ei pea häbenema kellegi pilku.

Muruväljakuid luudab vahetpidamata keegi ja keegi sumistab lakkamatult tolmuimejaga hotelli vestibüülis. India suurlinnad, mida meil näha õnnestus, on täiesti tolmuvabad — asfalt ja inglise muru ei tolma kumbki. Imelikul kombel ei levita autod bensiinivingu, kas on kütus puhtam või heitgaaside kontroll rangem. Selle kõige tõttu võidaksegi tänaval elada. Kõnniteele tõstetud lavatsil magab keset päeva rohelises saris pereema, aga neli koolieelikut askeldavad tema ümber, kiusamata üksteist, kippumata auto alla

või hulkuma, nutmata ja lärmamata. Üks lohistab nööri otsas poolikut tellist, see on ta sõiduk, teine teeb katset kammitükiga sugeda oma märjaks kastetud salke, kolmas jääb suuril silmil uudistama valgenahalist möödakäijat ning poeb siis pelglikult neljanda kaissu, kes on aasta vanem ja võtab väiksema sõnatult oma turvalisse hõlma. Nende jalge ees sillutisel lõõskab magada võõras koer, nisad laiali, keegi ei tülita teda ja tema ei haugu kellegi peale. Lapsed on agressiivsed kerjalised ainult aktiivse elu tänavatel, turismikvartalites, ent vaiksetes uulitsates on nad võõra suhtes häbelikud ja arad, ei usalda vastugi võtta, kui midagi pakud.

Järsku kostab peatänavalt trummipõrinat, valjuhääldilärmi ja hurraatamist. Lapsed jätavad oma telliskivi, kammi ja hirmu ning annavad jalgadele valu. Ema kargab lavatsilt ja kiirustab vaba sariotsa üle juuste tõmmates neile järele. Indialane ei ütle ära ühestki tänavaetendusest.

See on kummaline protsessioon. Trummarid marsivad kõige ees ja täristavad trumme. Lahtisel motorikšal seisab püsti oranži riietatud keskealine mees, tagetesepärg kaelas ja seletatud näol pühakunaeratus. Ta selja taga lehvib osariigilippe. Teise rikša katusel üürgab paar valjuhääldit, ja need ei hoia heli kokku, niipea kui trummarid kätt puhkavad. Teeb kõnepidaja hingamispausi, kisavad rusikaid viibutavad mehed ja poisikesed, kes peras sörgivad. Rahvahulgast tänitatakse vastu, lehvitatakse, minnakse rongkäiguga ühes. Trummipõrin, kihutuskõne ja heakskiidukisa vahelduvad aina kiirenevas tempos. «Mis see on?» küsin kõrvalseisvalt hindult kogemata eesti keeles. «Opositsioon Indira Gandhi,» tuleb vastus rahvusvahelises keeles. Protsessioon jõuab tänava lõppu, kus pöörab otsa ümber. Rahvas voolab kaasa, kõrvaltänavatest lisajõgesid juurde tõmmates.

Pisku aja pärast lärmab teises tänavas teine rongkäik teise pärjatud kandidaadiga. Siin võitlevad mustades turbanites sikhid oma valimisvõitlust, tüse usaldusmees kisendab rikšaistmel röötsakil, ta ripub mikrofonijuhtme kui nabanööri küljes ja tema granaatõunpunasest näost võiks arvata, et kohemaid karjub mees oma hinge välja. Märguande peale hõiskab abivägi ja tänitab ja vehib rusikatega.

Suurlinnad tulvavad loosungeid, mis kutsuvad üles hääletama valitseva partei, India Rahvuskongressi kandidaatide poolt. Meetrikõrguste tähtedega reklaamitakse Indira Gandhit ja dr. Kailast, nende nimed vilksatavad sildadel, kaldarinnatisel, kinosissekäigus, kodutute laagris kahe seinaaltari vahel. Kolm neljandikku indialasi ei mõista lugeda, neid

agiteerivad pildid. Helesinisel plakatil naeratab ühes ovaalis Indira Gandhi oma emanaeratust, teises ovaalis noolib püha lehm vasikat. Peaminister ja *gomata*, tunneb kirjaoskamatu ära. Rahvuskongress toidab ja kaitseb meid nagu seebu lehm vasikat, saab kirjaoskamatu aru. Ometi on selle kujundi keel ebaloogiline — eks ole ju rahvas suurem kui partei, kumb on siis lüpsilehm ja kumb imev vasikas? Kakskümmend aastat tagasi nägi Aira Kaal loosungiga «Vote Congress!» kaasnemas kahe ikkes härja kujutist. Niisiis võib märgata muutusi parteï sümboliski.

Järjest uusi ja uusi rongkäike kuuldub läbi tänavate trummeldamas. Raske saab olema Indira Gandhil, mõtleme. Kuid me ei oskaks oodata valimistest nii tormilisi tulemusi. Kõikide ennast näidanud parteide läbikukkumine ja enne valimisi moodustatud, nime poolest uue ja mitte veel pettumusi valmistanud partei valimisvõit peaks väljendama ei midagi muud kui sügavat rahulolematust. Ja selleks on põhjust.

Rahvas uskus, et inglaste väljamarssimisega muutub elu nõiavõel, rahvas pidas oma hädade algpõhjuseks võõramaalasi, sest keegi pidi ju süüdi olema. Lihtmees usub ikka, et ihaldatav sündmus, olgu sõja lõpp või naisevõtt või tervekspõdemine iseenesest teeb unelmad tõeks. Nüüd on kolmkümmend aastat läinud. Mis lohutust on nälgijal nägemisest, et iga aastaga nälgib Indias üha vähem inimesi, kui tema ikka alles nälgib; mis tolku on töötul teadmisest, et tema kuulub järjest väiksema protsendi hulka; mis kasu on kodutul kogemusest, et kõrgemate klasside kodud muutuvad mugavamaks? Kellel maad vähendati, see on rahulolematu, kes ikka veel pole maad saanud, see on samuti rahulolematu. Ühed on pettunud, et elu nii aeglaselt paraneb, teised on pahandatud reformidega kiirustamisest.

Kuidas toita ja katta kõik kuussada miljonit, see on endiselt probleem number üks. Rahvast kutsutakse üles perekonda planeerima — piirduma kahe lapsega kolmeteistkümne asemel, aga see on ennekuulmatu mõtteviis, segada vahele jumala ja looduse seadustesse. Mitu põlve inimesi peaks sündima ja surema, enne kui pöörane mõtteviis loomulikuna tunduks. 1974. aastal lasti käibele nn. perekonnaplaneerimise mündid, kus raha esiküljel on india kolmlõvivapp ja tagaküljel mees ja naine kahe lapsega ning kakskeelne kiri: *planne families, food for all.* Kasutatakse samuti ringhäälingut, televisiooni ja tänavapropagandat, kuid tulemused on visad saabuma. Häda ei anna häbeneda, kiiret

efekti loodeti steriliseerimisest. Paraku hakkasid ürituse eestvõtjad võistlema, missugune osariik steriliseerib elanikkonda kõige enam ja see ahvatles ametnikke vägivallalegi. Võibolla oleks steriliseerimine kui rahva juurdekasvu vähendamise kindel abinõu ühiskonna seisukohalt vaadatuna möödapääsmatu, ent steriliseeritu seisukohalt kindlasti mitte, sest miks peaksid just tema lapsed üleliigseteks osutuma. Paljude meelest on steriliseerimine ja kastreerimine üks ja seesama, ning ongi seda, kui järele mõtelda. Kogu maailma mehed on väga mures oma isikliku mehevõime pärast, miks siis mitte Indias. Mahatma Gandhi õpetab, et armastusakt olgu ainult loomiseks ja muuks olgu keelatud. Steriliseeritu on loomisvõimetu ja seega armastusest väljatõugatu — maal, kus armastust peetakse ääretult tähtsaks eluvallaks ja (naise) elu kõige pühamaks aluseks.

Rohkesti paksu verd tekitas demokraatlike vabaduste ajutine piiramine. Tsensuuri sisseseadmine ja trükivabaduste kärpimine oli ennenägematu kirjaoskamatugi meelest. Vabadustega on indialane igati harjunud, ta on harjunud magama kasvõi presidendi rohuaias puude vilus, minema üle muru, astuma üle tänava temale sobivast kohast, vähimatki hoolimata vöötradadest, õiendama looduse poolt seatud vajadusi, kus tarve tuleb, jalutama raudteel, peatama taksot keset väljakut või tänavaristil, nii et sajad liiklusvahendid takerduvad, karjatama oma lojuseid miljonilinna tsentrumis, sõitma avatud rongiuksel või rippasendis üle autokasti, hüppama täielt vaardilt otse sõiduteele, ja ta on harjunud, et seejuures ei sõima teda keegi ega sõida surnuks . . .

SINGAPUR ON Aasia kõige puhtam linn. Seda pole saavutatud puhtusepropaganda ega veenmismeetoditega ega prügipillamisvastaste kampaaniatega ega kodanike ilumeelele koputamisega. Koputati kodanike rahakotile ja see mõikas silmapilkselt. Bussipileti või sigaretiotsa tänavale kaotamise eest tuleb maksta viissada singapuri dollarit ja see oleks niisama hea kui visata koos kommipaberiga trotuaarile kahe kuu palk. Trahvimiseks ei vajata administratiivkomisjoni istungit ega tunnistajaid ega seletuskirju. Trahv ei jää ainult seadusandluses fikseeritud võimaluseks, seda rakendatakse ohtrasti ellu. Võõras väravaaugus parkinud autole pistab liikluspolitsei trahvinõudmise tuuleklaasile «kojamehe» alla ja sellest piisab, et liiklusmäärustik meeles seisma hakkaks. Singapuri Vabariigis on ruutkilomeetril 4000 elanikku ja 250 autot. Õhu puhtuse hoidmiseks ja liiklus-

ummikute vältimiseks on kehtestatud tasuline sissesõit keskklinna. Üks kahest, kas tuleb autole muretseda (aasta) pilet või riskeerida trahviga viiekümnest dollarist tuhande dollarini või kolmekuise vangistusega. Või kolmas, kõige soovitavam võimalus, jätta eraauto tõkkepuu taha ja liikuda südalinnas kommunaaltranspordiga. Ühupuhtuse huvides on elektri eest võetav tasu väga väike, keelatud on kivisöe ja puukütte tarvitamine, gaasi tarbimist piiratakse.

Singapuri Vabariigis on vähe maad, seda võidetakse mere käest tollhaaval, ja korrushaaval kerkib linn kõrgemaks. Ühel pangahoonel loetakse viiskümmend ja kaks korrust, ning see pole mingi piir. Arusaadavalt takistab Singapur immigratsiooni, ta sallib oma pinnal vaid väga rikkaid ja väga mõjusate ärisidemetega tulnukaid, needki peavad kümme aastat oma elujõudu tõestama, enne kui Singapuri kodakondsuse saavad. Keskmine eluiga Singapuris on meestel seitsekümmend, naistel seitsekümmend viis eluaastat.

Maad on Singapuris nii vähe, et ei jätku surnute matmiseks, ja teepervedki tuleb viimseni muruks vääristada. Kummatigi ei hoita kokku ei maanteede ega haljasalade arvel, nii ühed kui teised rajatakse võimalikult avarad. Singapuris ei tunta hooneid, ka templeid mitte, mis oleksid üle saja aasta vanad. Singapur on praegugi niisugune, nagu on ükskord kõik linnad — maast taevani täis kaupu kogu maailmast, õitsetamas kogu maailma lilli, rääkimas kogu maailma keeli, vaba pühadest varemetest ja lahti rahvuslikust eksootikast. Kui see aeg pärale jõuab, on turistil ükskõik, missugusesse riiki ta reisib aega ja raha surnuks lööma, ükssama ootab teda igal pool Hiiumaalt ümber maakera Hiiumaale tagasi.

TURISTI EI HUVITA kaugem tulevik, seda võib ta omas koduski näha, kui kärsib küllalt kaua elada. Turist vaimustub eksootikast ja iidse kultuuri mälestusmärkidest, turisti võlub tema omast erinev mõttemaailm ja teistsugune elulaad, turisti huvitab teine eluvõimalus, teine usk ja teised tavad, turist ihkab sõita teise autoga, osta teisi kaupu, näha teise rassi ilu, nautida teise kunsti võlu, turist tahab hingata teist õhku, jätta oma jalajäljed teise mulda, teha oma südamele armsaks teised maad ja rahvad. Sellepärast ei vaimustugi turist võõrast annelinnast ja naabrite mustamäest, olgugi need paremini planeeritud ja hoolikamalt ehitatud, ta ei minesta ära «Kommunaari» omast mugavamat kingapaari passitades.

Aga ta võtab igaveseks kaasa õlipalmi sirkelümmarguse varju ja rohelise banaanikobara lõhna, Trimurti kolmpale suursugususe ja jumalakaasa kõrvitsarindsuse, hindu valgehammasnaeratuse ja hiinatari rõõmsa sädina, maalilise hurtsiku ja majesteetliku mausoleumi, ühe rikšasõidu ja ühe elevandiratsutuse. Turist võtab kaasa päevas kaks korda sisse ja kaks korda välja hingava ookeani ühes punarohelise korallrahu ja põlvini mudas sompava ja limuskeid korjava malai külamehega. Turist pakib kohvrisse Batu Gaves'i looduslikku liivakivikoopa, mille muinasjutulises kõrguses ja valguses hakkad tingimata mõtlema elu eesmärgile, kui sa enne mujal ei ole sellele mõtelnud, ja kuhu võib kõrvuti ja ülestikku paigutada kõik Tartu kirikud, ilma et tornitippugi välja jääks. Turist pakib teise kohvrisse viiekümne kolme meetrise bodhisatva kuju, mis on välja raiutud ühestainsast kaljumäest.

Hollandi asekonsuli esimeseks toiminguks Galles randumisel olevat olnud ühele silmale plaaster kleepida, et Sri Lanka elanikele näidata — nii väikese maa valitsemiseks ei vajagi ta kaht silma. Valitsemiseks võib-olla mitte, kuid uudistamiseks on kahestki vähe. Viisteist viinavaba ööpäeva Indias, Malaisias ja Singapuris, seda on piinlikult vähe, kuid parajasti nii palju, et veel ei põrmustu turisti mulje, nagu oleks ta nendest maadest midagi olulist näinud.

Hüvasti, Ees-India, jumalaga, Taga-India! Ole õnnistatud, ilus rikas ilurikas maailmajagu, kaitsku sind sinu paljukäeline, paljunäoline, paljunimeline jumal ja andku sulle rõõmu ja rahu. Mina, kakskordsündinu, sündisin kolmandat korda ja lähen nüüd koju.

Aprill 1977

Supelrannaväsimus ümber Musta mere

Krimm 1960, 1966. Kaukaasia 1960, 1978. Bulgaaria 1979.

1.

Kajakas patrullib Annelinna tuhkhallide paneelkorpuste vahel. Ta kraaksub nagu vares, ahnitseb nagu harakas ja kakleb nagu turuvarblane — see vabadelt meredelt sisselennanu, see hõlbuelu otsija, see allakäinud element. Korraga märkad muudki loomuvastast: prügikastid vahutavad üle, asfalt venib nagu näts, tuul ajab mullutalvist libedaliiva ühest kohast teise. Siin Tartu mustamäel igatsed äkitselt Musta mere järele. Suurelamute läppunud hingeõhus tunned puudust suure vee soolasest kargusest, ärahõõrutud tolmuses muruvaibas viirastuvad looduse stiihia värvid, liftikolinas kuuled laine hingamise rütmi. Su mereigatsus kasvab läbi rinna nagu võilill läbi mustkatte. Ära siit, ära! Sa pöörad otsa ümber ja rüüstid ametiühingusse tuusikuid kauplema.

2.

Tegelikult sa ju ei armasta merd, sisemaa laps nagu sa oled. Mets on su element, kuusk sinu vend. Astumise all peab hällima karusammal, mitte mereadru. Meri on ilus kaldalt vaadata, mets on ilus elu elada. Mere ilu on võõrastav nagu võõra rassi ilu, seda saab nautida vaid eemalt ja ettevaatlikult ja vähehaaval.

Peab olema kasvanud mere ääres, et mere ilu sinu verest läbi käiks, siis alles tead, mis meri on. Debora Vaarandi on ütelnud, et võõrastab metsa, tema meelest peab silmapiir olema avatud. Vaarandi ongi kasvanud mere ääres. Sina pelgad merd, seal on kõik nii lage, sinu meelest peab silmapiir tulema sinu juurde, vahetevahel päris ligi, et sa võiksid oma silmapiiri sisse ära minna. Meri ähvardab sind, mets kaitseb ja varjab. Mets räägib su lapsepõlvemurrakut, metsa kohinat sa mõistad. Mere kohinat alles pead mõistatama, see on võõrkeelne; merel ja sinul on erinevad mälestused.

Metsa võlu on läheduses, mere võlu ligitõmbavuses.

3.

Mõnigi eestlane ihaldab töötada kui moonakas ja pidutseda kui mõisnik. Või täpsemalt: tahab töötada, nagu arvab moonaka töötanuvat — mõisa köis las lohiseb, ja lõbutseda, nagu arvab mõisniku lõbutsenuvat — meri põlvini. Et kõik mõisnikud aega surnuks ei priisanud, et paljudel võis olla ka intellektuaalseid huvisid, et mitmed võisid ennast ka teadustesse süvenemisega lõbustada, et mõni võis maarahvastki rohkem hoolida kui maarahvas ise, see jääb keskmisel eeskujuvõtjal kahe silma vahele kui pisiasi.

Mõisnikud teatavasti lohetsesid süüa ja juua, ja meie nüüd ka. Selle ilma vägevad kuuldavasti lustisid armukestega, ja meie nüüd ka. Rikasrahvas kirjutatavasti peesitas soojade merede ääres, ja meie nüüd ka. Kuidas teisiti. Meie moonakamentaliteet ja popsipürgimused vajavad kompensatsiooni kasvõi sajandite pärastki. Kasvõi taskuväljaandeski.

4.

Õhusõit on ajavõit. Selle aja, mis sa maha lokerdad lennuväljale bussis, selle aja, mis sa ära kannatad kohvreid kaaludes, selle aja, mis sa tühja tungled tanumaväraval lennukilastimist oodates, selle saad nüüd õhus tagasi. Sa oled siin, selles lennukis, järelikult on sul teeneid, tutvusi ja tulusid; sulle naeratatakse, sind teenindatakse, sinuga kõneldakse mitmes keeles, koguni su emakeeles. Oma väärtuse saad nüüd õhus tagasi.

Sinu keha kiirus on pisut vähem kui tuhat kilomeetrit tunnis, sinu vaimu kiirus sõltub su tahtmisest. Sa oled seljatoes kinni, pole sul ruttu kuhugi, sul on aega mõtiskleda mitmete asjade üle. Ja äkitselt võib selguda, et see, mis sulle pähe tuleb, ei väärinud kohvrite kaalumist ega lennuki lastimist.

5.

Giid on ka inimene. Miks esitad sa talle nõudeid, kui sa endale mingeid nõudeid ei esita. Kas sellepärast, et sina puhkad, aga tema töötab. Või sellepärast, et sa oled ta kinni maksnud.

Hea giid on nagu loterii peavõit, haruldane ja õnnestav. Hea giid kaalub üles reisivintsutused ja olmehädad, viletsa grupi, vihmase ilma, remondiks suletud vaatamisväärsused. Hea giid ei istu vastikult vaikides, nagu hoiaks suus kala-

maksaõli, hea giid ei vaterda, nii et pead bussiistmest polstrit kõrva urgitsema. Hea giid vaimustub ja vaimustab. Adleris oli giid, kes rääkis pargipuud nii huvitavaks arhitektuuriliseks ansambliks, et tulid pärast omal käel asja uurima. Kõiki parke vaatad nüüd selginenud pilguga. Kaks tundi kuulasid, eluaeg mäletad. Üks giid räägib teise rahva kunstiväärtustest uhkusega nagu omadest, teine häbeneb omigi. Mõni giid teeb tükitööd, mõnel on ajapalk, mõnel piiramata tööaeg, mõnel on amet hobiks. Kuid iga ekskursioonijuht esindab oma linna vaimu, jääb sageli ainsaks teretutvuseks sellest maakotusest, giidi näojooned samastuvad tema rahva palgejoontega.

Giidi juttu kuulates vaatad nagu peeglisse — giid räägib ikka seda, mida arvab sind kuulda igatsevat, giidi jutu temaatika annab hinnangu sinu rahva huvidele.

Paljud giidid lasevad end programmilt eksitada, kui märkavad grupis sügavamat kultuurihuvi, nad on üllatunud ja tänulikud, kui kuulajad ei lepi banaalse lindilooga ega jää kaubandusvõrku siplema.

6.

Meri. Ja mäed. Meri ja mäed.
Kivikliburand. Ja teokarbirand. Ja liivarand.
Mühin. Kohin. Pahin.
Puhta vee lõhn. Puhta liiva lõhn.

Jalta rand. Kitsuke maariba mägede ja mere vahel on päevatõusust saati inimkehi täis. Jääd hiljaks, saad seisukoha. Merest tulles astud risti üle supellinade ja lamamisrestide, su varvaste vahelt siriseb liiva lamajate kuklasse, su sõrmeotstelt tilksuvad piisad poolpaljastatud tuharatele. Kedagi ei tunne. Sa oled nagu üksi, sest oled võõras ja vaba. Mitte et igatseksid just lollusi teha. Aga sul ei ole muret, et järsku ei märganud osakonnajuhataja prouat esimesena teretada. Naabrite jutud ei puutu sinusse. Lõuna keetmise tööd ei ole. Hirmu ei ole, et äkki homme sajab või et sisse magad.

Sotši rand. Kõik söövad. Kes banaani, kes melonit, kes aprikoosi, kes kooritud sardelli. Siis tuleb miilits ja võtab isetegevusliku aprikoosimüüja kinni: ei tohi rannas aprikoose müüa, suvitajad käkivad viljakivid ja paberkotid kruusa sisse ja koristajat ei ole. Prügikaste ka ei ole. Aga kõik söövad. Mõni kaalub sada kilo, mõni rohkem. Mis siis, oma asi.

7.

Albena mustasilmses öös mürtsub orkester, seltskonnad kobarduvad viigipuude alla, rahvariides kelnerinnad astuvad uhke kõnniga nagu vestaneitsid, kandes majesteetlikult šašlõkivardaid, mille käepidemest purskub piiritusleek. Arvata nelja-aastane tüdruk istub isa õlgadel keset avataevarestorani ja ootab vaba lauda. Šašlõkikandamid leegitsevad, orkester müriseb, täiskuurada lainetab üle Musta mere. Väike tüdruk uurib teist väikest tüdrukut, kes kokakoolat timmides vaikse vaimustusega isa-ema tantsimist vaatab. Prožektorivalgus värvib viigipuulehti kollaseks-punaseks-lillaks. Keegi ei kakerda, keegi ei liimerda. Pärast kesköö ratsutavad mõlemad väikesed tüdrukud oma isa turjal hotelli, silmad pärani öö imedest, ei neil tule meeldegi väsimusest viriseda. Teine on sakslanna, teine bulgaarlanna.

Kus peaksid sel silmapilgul olema eesti maimukesed? Nad on kodumaal ammugi puhkama heitnud, et kiiremini kaheksateist täis saada.

8.

Lapsed ja meri . . .

Olgu Elvas, olgu Võrtsjärve ääres oleme harjunud nägema keeldudega kammitsetud ja talitsemisega tagasi hoitud lapsi. Mõlemad vanemad ja kaks paari vanavanemaid hoiavad ainukest kaisulast kiusatuste ja õnnetuste eest lõppematu manitsemise, hoiatamise, ürmistamise ja noomimise läbi. Tundide kaupa voolab kamandav hääl üle järvekohina. Olla vee ääres ja mitte pääseda vette. Tohtida linal lesida ja täiskasvanutega võidu tukkuda. Koduste veekogude ääres on silmselgeks saanud, kui tülikaks teevad lapsed oma vanemate puhkuse, parem oleks nad mõnda laagrisse sokutada. Me ei oska vabalt ja loomulikult olla, me kardame lakkamatult.

Albena rannas elavad teiste rahvaste lapsed vanematega paralleelselt, nende huvid ei ristu sel määral, et laste tahtmistele eos rist peale tõmmataks. Ja ime küll, põnnid ei ilmutagi kavatsust uppuda või kogemata nimme kaotsi minna. Nad tulevad oma asjadega ise toime. Ka siseasjadega. Mõni altkulmu heidetud põrnitspilk või altkäe jagatud põlvemüks, mõni kuivanud pisararada üle liivase põse reedab sisepinget. Nad ei ole musterlapsed. Aga nad elavad oma vanemate mustri järgi tagasihoidlikult ja tähelepanda-

matult nagu liiv, nagu kivid, nagu vesi. Saksa ja poola keel voolab Albena rannas ladusa vaoshoitusega, see on looduslik nagu mere kohin.

9.

Mägikuurordis veedetakse päevalõppu tantsides. Orkester hõõrub õhtu-õhtult sedasama, andes oma parima. Meie turismigrupid koosnevad soliidses eas naistest, see on ette teada, ja keskealisi bulgaarlasi sõidab kokku linnujahile. Kütmisel hoitakse padruneid kokku, jutt on lühike, aga tabav — mis su nimi on, sul on ilus nimi, sa meeldid mulle, aga siin ei meeldi mulle, ma tean üht paremat paika, lähme siit ära, kui see tants lõpeb, ma ootan sind väljas.

Tasus siis selle pärast ankeete täita ja iseloomustusi tembeldada. Naerad ja raputad pead — nagu võeti meelest, et Bulgaarias tähendab peavangutus jaatust ja noogutus eitust. Haritud bulgaarlased teevad ümberarvestuse, kui võõramaalasega kõnelevad, see siin on ohmu ja hakkab jälle otsast peale: sa meeldid mulle, ma käisin sind juba eile passimas, ma ootan sind õues, tule kohe, kui see tants lõpeb. Sa naeratad ja noogutad pead nagu ohmu.

Külgelöömise pärast pole mõtet pahandada, ju on ümberkaudseid mehi harjutatud kerge saagiga. Riigipiire ületades ületab mõni naine kõik piirid. Üks restaureeritud vanaema lähebki korraks kaduma. Keelebarjääridel turnides oli ta partneriga kokkuleppe saavutanud, kuid selle nii ebamääraselt vormistanud, et hommikul tekkis poolte vaidlus, kumb kummale võlgu on. Väljateenitud kasukatäiest sai daam peapõrutuse. Rahvavaenlane ei maga.

10.

Õrn naisekäsi puhkab Adleri hallidel lutsukividel. Hõrk aleksandriit, õilistatud kuldvõruga, ehib saledat sõrme. Vääriskivi vaoshoitud lilla toon kordub hoolitsetud sõrmeküüntel. Aga pikk-peetri siseküljel kisendab kollane laik, nikotiinilaik. Suitsuimeja.

Teisel pool vett, mägede vahele pitsunud orusoolikas korjavad noored naisekäed tubakalehti. Sõrmeotsad on mustpruunid ja mõrud, süda pööritab vängest lõhnast. Leitsakus virvendav õhk on nii mürgine, et ühtki putukat ei lenda. Sellel korbatanud põllul roomab vaid inimputukas, kogudes kaenla alla rammusaid tubakalehti, millest ihu hakkab kir-

vendama. Päev otsa kummardub noorik ühispõllul, õhtu otsa kõnnib individuaalaiamaal. Pärast istub kodus hoovilapil ja lükib isiklikku saaki kuivatusnööri taha. Kõik ilm on täis kuivavat tubakat, õuepealne ja lakapealne, pesukuivatuspaik ja pinutagune. Tubakas jõuab tarre ja unenägudessegi, olgu ta neetud. Tubakaväljade kaunitaride eluiga on lühike, selle töö meister närtsib kiiresti nagu tubakaleht päikese käes. Aga targad masinad ei õpi eristama tarbimisküpsust, see jääbki vananoorte naiste hooleks.

Rooside orus nopivad sajad rahvariides näitsikud puhte ajal puhkevaid roosinutte. Ilus ja kerge töö, aga ränk ja okkaline elu. Targad masinad ei õpi ära tundma õliküpset roosiõit. Masinad ei õpi eristama ka valminud viinamarjakobarat toorestest, seegi töö jääb noorikute turjale.

Tubakas, vein ja roosiõli. Vein, roosiõli, tubakas. Roosiõli, tubakas, vein. Võõraste himude eest peab hoolitsema palehigis Bulgaaria, tühiste naudingute mõttetus annab tema mullale mõtte.

11.

Mustas rätis baaba läheb üle turu. Must lotendav seelik peksab vastu mustades sukkades säärekeppe. Vanaema vaatab otse omas sihis, nagu oleks ta inimtühjal rannal, ta teeb kahe kuivetanud käega inimmetsas teed, nagu lükkaks silmapesukausis vett laiali. Baaba pomiseb hambutusui ja tema nägu on kuri. Baaba käib mustas nelikümmend aastat, sestsaati kui poeg langes, ja nelikümmend aastat pole ta oma ihu päikesele näidanud. Ta ei salli neid ilmahulguseid, kes nagu rohutirtsuparv kokku lendavad, viimase rohelise lible ära tallavad, kaubamajad tühjaks ostavad, turuhinnad üles ajavad. Mis inimesed need on, kes maksavad ükskõik mis hinda raudkoiku eest kuuri all, kas neil polegi kodu. Kas neil polegi tööd ja ametit, et nad õhtud läbi kurameerivad ja lärmavad, kui nad nädalate kaupa kaarte mängivad, vägijooke trimpavad ja ropendavad. Kas mure ja vaev maailmast on otsa lõppenud, et nad oma lõbusid taga ajavad.

Ei jaksa Suur-Sotši vastu võtta nelja miljonit suvitajat aastas. Kõigega on kitsas. Kohalikud peavad koomale tõmbuma, et puhkuseveetjad võiksid laiutada. Baaba on siin kaheksakümmend aastat elanud, ja nüüd pole ruumi teist jalga maha panna.

Ja mustas kõrini nööbitud jakis baaba tõukab noobljt daami otse rindade roosasse lotendusse. «Mille eest, seltsimehed?» kiunatab see hämmastunult.

12.

Kus on siis supelrannaväsimus?

Egas lesijad ole lamatisi saanud, lamatised sai liiv nende kehade all, egas suplejad ole tüdinud, tüdinud on meri nende õllepudeleid jahutamast, egas reisijad ole roidunud, roidunud on rongid ja lennukid, egas sööjad ole küllastunud, küllastunud on nõudepesijad ja toidulaotajad.

Kaardid ja anekdoodid kuluvad kätte ära, raha ja aeg sulab nagu šokolaad päikese käes, nina ajab kesta ja kulmud pleegivad jahublondiks. Saad uueks nahkapidi, vahetad värvi importhilpupidi, tüsened sumadanipidi, muutud võõras-keeles-fraase-pidi, teisened möödakäija-mälestust-pidi. Üdi puha puutumata.

Üdi puha puutumata.

November—detsember 1980

Kus on Võnnu keskpunkt

Kas võid sa omaks nimetada maad, millest üle on libisenud su lennuki vari? Kas võid sa omaks nimetada maad, mille teekruusa on jäänud su autorataste ussimuster? Kas võid omaks nimetada maad, mille tolmupüülisse oled piitsaotsaga jutte vedanud üle vankriääre? Ei või jaa? Oleneb, milliste tunnetega oled sõitnud üle selle maa. Kindlasti võid sa omaks nimetada maad, mille künnimulda on vajunud su kõige esimeste kummikute jälgi. Aga maamulda, kuhu oled kedagi sängitanud, võid surmkindlalt omaks nimetada.

Nii vaikse kodokülä talo,
kui undse Vooremäe pääl.
Teed kabelihe üle palo
lää lõunevahel lämmäl sääl.

Kui Gustav Suits kõndis surnuaiale kellamehest lelle mant, siis pidi ta sama teed käima, mis mina praegu. Ka seekord on lämmi lõunavahe. Kuskil mujal ei lõhna lepistik nõnda hingepitsitavalt kui Võnnus vana ja vastse surnuaia vahel. Ma lähen isa hauale. Eestlane austab esivanemaid oma muinasusku mööda. Igal südasuvel on Võnnus neli korda rahvarohke — kui peetakse kalmistupühi kummaski kalmuaias. Hobused, vedruvankrid ja äranäritud lasipuud on minevikuks saanud, nüüd rivistatakse suudpidi vastu madalaks vananenud kivimüüri sadu autosid, küll lukse, küll lokse. Mustad siidrätid lõua alla umbsõlme seotud, mullatööst krobedas pihus lillenõpsid, nii astuvad memmed väärikal sammul, et üle rehitseda sugulaste viimsed eluasemed, kokku saada omastega, istuda kalmuplatsidel, vahetada uudiseid, kuulata pasunakoori ja südantliigutavat sõna. Meestevägi piirab järelejätmatult kauplusautot, ning varsti möriseb põõsaalune laulupidu. Ametlikult müüakse vaid veini ja õlut, kuid millegipärast on õhtuks kalmuvahed valge viina taarast tulvil. Kelle huvides? «Meie poolest võiks kalmistupäeva küll ilma müügipunktita pidada, sellest ei ole kauplusele muud kui plaani ülesajajat,» arvatakse Võnnu poes.

Külanõukogu esinaine, endine kauaaegne parteisekretär Lehte Salu ütleb, et varem korraldati surnute mälestamist hoolikalt, läbimõeldult ja rikkaliku programmiga, ent nüüd on minnud lihtsustamise teed. Ju oldi varem mures, kas rahvast ikka tuleb, kui nähti, et rahvas tuleb niikuinii, kui heinatöö ei sega ja vihma peab, siis hakati laskma nagu konveieril — kähku pillid kotti ja järgmisele surnuaiale, seal juba oodatakse.

Seisan sügavas kolletuses, ääretus tuulevaikuses, ainsaks heliks tammelehe sibisemine alla rõskele mullale. Mu ümber on manalameeste nimed, ürgvõnnulised, mis korduvad ja tõistuvad mitmetel platsidel. Päris omaks, päris võnnulaseks on saanud see, kes on põlistanud oma suguvõsa nime siinsete pärnade all, siis oleksid tal nagu juured mullas. Võnnus elab palju vanu inimesi ehtvõnnulike perekonnanimedega. Nende lapsed on enamasti mujale rännanud. Kui mõni Võnnu Keskkooli lõpetanu jäigi koju, siis võib selles erandit näha. Noorrahvas, kes alevitänavale linna nägu annab, on uus, mujalt tulnud, kelle juured ei ole veel Võnnu mullas, kuid võivad sinna saada. Muidu ei olegi tal asja surnutepühale, muidu jäävad nimed hauakividel pelgalt võõrasteks nimedeks ilma ajaloota ja müüdita.

Kaks mammit istuvad viltusel kalmistupingil ja plaanivad lambatappu. Lambaliha maksvat turul kena raha. Ei, surnuaed ei ole Võnnu vaimu keskpunktis. Kalevipoeg käis isa haual nõu küsimas ja Mats Traadi kangelane Palanumäe Hind tegi seda veel vastilmunud romaanis, ent meie püsime targad omast jõust. Ka mina olen isast nüüd tosin aastat vanem.

Oh kuule: kerkokellä lüvväs,
see lööja om su oma lell!
Heng nii kui taiva poole püvväs,
nii rasselt kaibap, ikep kell.

Aastal 1236 hakkas Võnnu kiriku juurde teeristile maju kogunema. Sajandeid seisis kirik Võnnu keskpunktis, tema torninõel on paistnud kaugele üle soode ja Tartumaa tasandike. Kirikumõisa vaim oli Võnnu vaimuks, edumeelsed ajad on välja vahetanud tagurlikumaid. Kultuurilukku kuulub siin pool sajandit ametit pidanud pastor Körber ja tema kaks poega, kes kokku seitsekümmend raamatut on kirjutanud, ning Tartus professoriks saanud pojapoeg. 1876 asutati Võnnu kiriku juurde kodumajanduskool tütarlastele, üks esimesi taolisi Tsaari-Venemaal, siin on eri aegadel tegutsenud Võnnu Eesti lauluselts, Võnnu laulu-mänguselts «Lõoke», haridusselts, majanduslikest seltsidest rääkimata. 1885 kirjutab «Olevik», et Võnnus Lootvina mõisas saanud 11. augustil kaks näitemängutükki etendatud. 1892 teatab «Postimees» Miina Hermanni orelikontsertidest Võnnu ja Nõo kirikus.

Võnnus on inimesi, kel seisab see meeles. Teised teevad näo, nagu poleks kirikut üldse olemaski. See imposantne hoone, kultuurimälestusmärk, ongi nii suur ja nii kõrgel künkal, et tõepoolest ei pruugi vaatevälja mahtuda. Kolmandad on edendanud ateistlikku kasvatustööd selliste vahenditega nagu kirikuparki vasikakopli rajamine. Aastakümneid on Võnnus valitsenud vaim, kus juhuslikku kirikuskäijat ootasid suuremad ebameeldivused kui elukutselist kõrtsikäimarit. Sestap ei söandata tänapäevgi astuda üle kiriku läve, kuulamaks Tallinna või Leningradi organisti. Ei, muidugi ei ole kirik Võnnu kultuuri keskpunktis. Räpina maantee poolt tulijad astuvad mööda -- kaupluse suunas.

Kaupluse letipealne on õhtupoolikuti tühjavõitu. Kes midagi osta tahab, peab mitu tretti tegema või nagu kõrnekull aknal kaubaautot passima või müüjale eeltellimise sosistama. Suure linna lähedus annab tunda. Ühelt poolt on palju mööda- ja läbisõitjaid, teiselt poolt arvavad varustajad, et iga kaupa ei peagi linna külje all müüa olema. Nii et põruta aga bussiga Tartusse ja tavotise jalgratta seljas tagasi, või kuidas? Võnnu sovhoosis edeneb seakasvatus, aga uute majade elanikud hõõruvad sealiha järele Tartusse, ikka tund sinna ja tund tagasi nagu niuhti. Et Võnnu naine seerib mitu korda päevas alevi vahet, siis liiguvad ka kuulujutud mitu korda kiiremini. Varasematel aastatel pidasid mehedki siinsamas parlamenti, parandasid pead ja maailma asju, nüüd on vaba aja võpsikuviinala ära hävitatud, peapaikamine on kolinud tööaega. Vaevalt see progress on, pigem haiguse progresseerumine.

Optimistid arvavad, et ega Võnnus rohkem jooda kui aastat kümme tagasi, vahe olevat vaid joomise kiiruses, ei nüüd alkohol poes seisa, teine pool nädalat pole riiulis muud kui konjak. Müüjad teavad täpsemalt. Kuigi alkohol müügiplaani otseselt ei täida, on ta rahalises plaanis paratamatult sees. Tulivee arvelt koguneb kassasse 40%. Nii et koos suitsudega moodustab hundijalavesi pool kaupluse käibest ja käive ju peab kasvama. Ning kolm kilomeetrit edelasse on Kurista kauplus ja viis kilomeetrit kagusse Lääniste kauplus, neist kaob joodav veel kiiremini. Võnnus ostetavat veini nagu

varem õlut — igasse sõrmevahesse pudel. Õlut ei jõutavat enam vedada, nagu koorem kohale urrab, nii läheb kui lõhn. «Valge viin on defitsiitne, seda ostab igaüks, kes peale satub, kasvõi vanainimene, arstirohuks endale ja lehmale,» ütleb müüjatar Aino Kondratjeva.

Majandusjuhtide meelest on need õnnelikud päevad, kui viin otsas või kauplus inventuuris, siis saab rohkem põllutööd tehtud. Jaguks viina janu järgi, kas siis olekski Võnnus värskeltvärvitud maju ja puuriitu sauna kõrval ja tarasid ümber ussaia, mis reedab, et natukene meest on ometi majas?

Nõnda on kauplus Võnnu magnetpooluseks küll, ent kõige materiaalsemas tähenduses. Peale ihuvajaduste rahuldab ta mõneti ka inimese suhtlemisvajadusi — poodi man saab keelt peksta ja keelt pidi kokku minna, seal saab ülemusi ja alluvaid trehvata ja asju hõlpsamalt ajada kui kabinetis. Inimese kultuurivajadusi kauplus ei rahulda, kultuurikaupu eksib siia harva, häid raamatuid veel harvem.

Kui viin endale ja lehmale ei aita, saab võnnulane rohtu apteegist. Ei siin ole kassasaba nagu linnas, siin võib haritud inimesega rahulikult juttu puhuda. Siin võib rohtusid valida, moodsast tohterdamisest kõnelda, oma haiget kohta näidata, tõve kulgu arutada, minia peale kaevata, põrssa söögiisu asjus õpetust saada. Äraräkimine on parem kui pudel kõige kangemat rohtu. Noor inimene siia niisugust nõu küsima ei tule, tema usub omasugust, tema hariduse puudust ei tunne, aga kuhu peaks pöörduma vana inimene, eks tema naabrinaine on ju sama nõutu? «Aitüma, sai nagu kergem,» ütleb võnnulane, kui koorma maha laadis, ega mõtlegi, et see jäi tahes-tahtmata nüüd apteekripaari õlule, toimus lihtsalt ümberlaadimine. «Kes küll jaksaks inimestele nõu anda,» ütleb apteeker Viktor Lepik.

Igavuse asjus saab abi raamatukogust. See asub nüüd uues majas neljatoalises korteris, on kuidagi poolik ja hõre ning tüüpilist raamatukogu lõhna ei ole sees. Kogust laenutavad peamiselt pensionärid ja koolilapsed. Kui spetsialist siia sisse astub, siis võib arvata, et tal mõni referaat käsil, ei muidu. Spetsialistidel on endal kodus raamatukogud, ka hangitakse kirjandust linnast. Kuid mitte kõik, mõni asjamees ei loegi, ta luges oma lugemised koolis ühtejutti ära ning sai karistuse kaelast. Külaraamatukogul on kaks hoolt: kuidas raamatuid kogust välja laenata võimalikult rohkem ja võimalikult rohkematele ja kuidas neid pärast jälle tagasi hageda. Eriti Kuristalt laekub vähe köiteid, ikka kaotatakse või antakse edasi, ikka ei ole meeles ära tuua, aga mõni laenaja

ei töötagi kauem kui ühe palgavahe, ta siirdub paremateie jahimaadele tükkis võõra raamatuga. Oledki ilma nagu peni pehmest leivast.

Lehelugemisega, või täpsemalt lehetellimisega, kes seda lugemist teab!, on Võnnus asjad normis. Igasse peresse käib paar ajalehte ja peoga ajakirju. Kus üksiku vanainimese silm veel sutsuke seletab, sinna viib postiljon Aino Tenso «Edasi»-lehe ikkagi. Ta sõidab oma ringi mootorrattaga, mida siis ka ise putitada peab oskama, talvel väntab jalgratast. Hobusega oleks hangedes muidugi mõnusam, aga pole ju enam Võnnus seda meest, kes hobusele rauad alla saaks nagu vanasti.

Vanasti oli külakoolmeister see valguseläte, mis pidi küla kultuuripimeduses lakkamatult kiirgama igas suunas ja ühteviisi. Nüüd on õpetaja kohustused ühtpidi kahanenud ja teistpidi kasvanud. Muu hulgas peab ta mõnikord näiteks lapsi kaitsma. Kaitsta lapsi nende lihaste vanemate vastu, eks ole see loomuvastane vajadus? Aga Võnnu koolis on pea kolmandik lapsi peredest, kus neil lastakse kasvada negatiivse eeskuju varal. Padujoomine, mittestatsionaarsed isad, ringilillutavad emad, laudasarnased eluasemed, jõhkrus ja toorus. Rändtöölised, need muretud murelapsed, kes ei püsi paigas jüripäevast teisenigi, kel pole kohvrit ka mitte, küll aga laps või kaks sabas. Suur on endasünnitatud inimlik armetus. Saab siin keegi pihku ette panna?

Võnnu kool varjab end kõrvalise pilgu eest metsasallu, kooli olmet ei parandaks ükski sanitaarremont. Omad inimesed peavad harjuma sünget värvi seinte ja raudtugedele rõhuva saalilaega, aga võõras on ausalt öelda heitunud. Kui Võnnu sovhoosi uue direktori pisitütar siia kooli üle kolis, siis uudistas ta esmalt ringi ja teatas siis oma klassijuhatajale: «Ma küsin kohe oma isa käest, miks ta seda koolimaja ära ei remondi.» Küllap on sel mudilasel nüüd teada, kui palju on Võnnu sovhoosis ehitamist, remontimist, parandamist, paikamist, ümberkorraldamist. Uus lastepäevakodu on küll käes, elamud ja majandushooned kerkivad, keskus võtab ilmet, kooli internaat sai seestpoolt elamiskõlblikuks. Aga Võnnu vajab kiiremas korras spordiväljakut, võimlat, ujumisvõimalust, suusatamistraditsioone. Õpetajate korterid endises pastoraadis hüüavad abi järele. Kuhu ka vaatad, igal pool vajatakse hoolivat peremehekätt. Jõukaks peab saama Võnnu sovhoos, et aidata ka neid hooneid, mis sovhoosi bilansis ei seisa, aga südametunnistusel küll.

«Ei ole Tartu rajooni täitevkomitee kultuuriosakonnal olnud mitte üks mure, mis saab Võnnu kultuurimajast,» ütleb

sovhoosi direktor Mati Mõttus. «Muidugi, meile on seda vaja, eks me siis kütku ja remontigu nende maja.» Kultuurimaja poolel pole õiget remonti tehtud, nagu kolmeteistkümne aasta eest sündis, nii on. Kütteavarii tõttu jäi parketita, sovhoos pani ajutise põranda. Valgustussüsteem on aegunud. Kultuurimaja direktori räämas kabineti põrandal seisab Elmar Kitse hiiglaslik maastikumaal kui kunagiste paremate päevade mälestus. Vaesuse ja hoolimatuse ning jõukuse ja kunstijanu kontrast on kibe.

So poja tee om ollu kitsa,
vast laja küll na näitsevä.

Mida tehakse Võnnu alevis õhtuti, millega viidavad aega vanad, millega noored, kuhu kaovad jõudetunnid tippjuhtidel, kuhu karjanaistel, kuhu põllumeestel?

«Ei kuhugi, vahime telekat,» ütleb postiljon.

«Kas siis Võnnus on üldse kuhugi minna!» hüüatab koolitädi.

«Mul jäid sõbrad Tartu, nendega käin läbi,» ütleb teise aasta veterinaararst.

«Lähen Mäksale tantsima, öösel pean jala koju tulema,» ütleb abiturient. Ta elab Võnnus, aga õpib Luunjas, sest Võnnu kool on teist sügist kaheksaklassiline.

«Linnainimesel on kindla peale kaks vaba päeva, maarahval jäävad need suvisel ajal ära. Taidledki siis kapsamaa pääl oma aja täis. Isiklikud majapidamised on Võnnus suured. Vajadused tõusevad, selle võrra tahetakse rohkem kraapida,» ütleb pealoomaarst.

«Võnnus on joomine kõvasti maad võtnud,» ütlevad tippjuhid. «Mis uut elanikku jahmatab, on see, et Võnnus joovad ka naised.»

«Ega palgapäevadel õiget lüpsmist ole,» ütleb veisetohter.

«Meil on suurte aukudega sõel uue kaadri võtmisel,» ütleb kauaaegne peaagronoom.

Hakata juttu mis teemal tahad, ikka jõuad joomise juurde. Linna läheduse tõttu ja maakoha kehva maine pärast on sovhoosi kogunenud igasugust rahvast. Kohataotleja tööraamat on reeglina puhas, täitelehed tulevad takka järele ning iseloom saab hiljem ilmsiks. Niisuguste tegevuse pealiin on teada: tung juua tööl, kodus, puhkehetkel. Restorani Võnnus ei ole, ja ega see neile sobikski. Nad joovad, kus saavad. Joodikul tuleb alati viimane pudel puudus. Selle hankimisega ei teki probleemi, selleks on ju monopolid, kus teenistusvalmis käsikõrtsmik magab verandal, et esimese koputuse peale avada ja ulatada pudel mis tahes elueas või seisukorras kliendile kuue või kaheksa rubla eest või auvõla peale. Võnnu alevis on niisuguse kotuse nimi «Roheline Konn», Läänistes «Odekolonnaja», igaüks teab, kui küsite.

«Meilt nad küll viina ei osta, meilt ostavad võib-olla kaugemad monopolid. Nemad saavad viina Tartust,» üteldakse kauplusest.

«Kõik mõistavad hukka, keegi ei karista,» üteldakse sovhoosi keskusest. On korraldatud reide, vormistatud materjalid ja esitatud piirkonnavolinikule, asja on arutatud seltsimehelikus kohtus, joodikute naised on mõistnud omakohut monopolipidaja naise üle. Nagu hane selga vesi.

«Raske on luua sallimatuse õhkkonda. Joodikute abikaasad on olukorraga leppinud, nad ei kujuta ettegi, et elu võiks teisiti minna. Nad küll nurisevad oma meeste või naiste üle, kuid saavad pahaseks, niipea kui abikaasat ahistama hakkad,» ütleb direktor Mõttus.

«Tuusikut sundravile on saada raskem kui tuusikut välismaale, ja kainestusmajas peab tutvust olema, kui oma joodikut tahad üle anda,» ütlevad mitmed majandijuhid täpselt samade sõnadega. Nõnda ütleb ka külanõukogu esinaine.

«Kõik joovad, niisugune ongi elu,» ütlevad need, kes joovad. «Kui ongi olemas midagi muud, siis on hilja muuta, meil on juba ühele poole minek.»

Inimene ei pea tingimata olema oma ümbruse ohver. Elab ju siinsamas Võnnus kõigi silma all vähese viinatarvitusega perekondi ning peaaegu karsklasigi, kes jätavad viina pruukimata mitte ainult tervise käsul. Iga võnnulane teab neid ja arvab tublide inimeste hulka. Missugused võimalused oleksid neil vaba aega mööda saata?

«Ma kujutan ette, kui valus on Võnnu rahval vaadata, korralik suur saal, ja seisab peaaegu kasutamata,» ütleb direktor. «Oleme ainult hädapärast tööd teinud. Lihtsalt ei ole eestvedajat.»

Kultuurielu soikumise ja viinavõtu elavnemise seost on Võnnus ennegi täheldatud. 1887. aastal kirjutab «Olevik»: «Võnnu kihelkonnas on Rasina laulukoor hingusele läinud, viiulikoor mänguriistad kotti pistnud ja kaisutab surmaööd. Teistsugune lugu on kõrtsieluga. Joogi sõbrad on meie öised ööbikud.» On tähelepanuväärne, et sõnum ilmus õnnetuste ja kuritööde rubriigis. Aastal 1900 kirjutab «Uus Aeg» Gustav Suitsu sule läbi: «Seltsielu ei taha Võnnu kihelkonnas, viimasel ajal iseäranis, midagi edeneda. Ei suudaks uskudagi,

et see Võnnus ülepää olemas olnud! Millal puhuvad elustavad tuuled siia Võndugi, millal paistavad pilvede taga peituvad päikese kiired uuesti ja sulatavad mitmesugustel põhjustel kogunenud jääd? Nõnda küsib süda igatsedes. Ootame ja loodame.»

Ootuste aeg on taas päral. Kõnelesin rohkem kui veerandsaja võnnulasega, mitmetega pikki tunde järjest. Ei kohanud kedagi, kes oleks Võnnu praeguse kultuurisituatsiooni rahuldavaks hinnanud. Mis saab edasi? Pessimistid arvavad asja nii põhjas olevat, et see nüüd paratamatult tõusma peab hakkama. Optimistid arvavad, et pole veel põhjas midagi, vajumiseruumi küllalt. Tõsi mis tõsi, kui üritatud üritused kokku lugeda ja uued plaanid ära kuulata, siis koguneb piisav hulk materjali keskmise pikkusega positiivse loo tarvis. Kino ju käib, kolm korda nädalas, mõni päev kaks eri filmi. «Nii hästi korraldatud maakinosid on vähe,» ütleb Mati Mõttus. See paistab kenasti kujundatud kinoreklaamistki. Aga koolipoiss Gunnar ütleb: «Laupäeval jäi jälle kino ära, ilmaaegu tulin Võndu, oleks võinud parem internaati jääda.»

«Inimest harivate loengute poolest oleme kõvemaid majandeid,» ütleb peaagronoom Helju Reimets. Tartus populaarsed estraadikontserdid lähevad siin täismajale. Aga mõnele teatritükile tuleb pääsmeid pakkuda sundimisi. Tartu teatrisse ja kontserdisaali käiakse regulaarselt. Aga piletid ei ulatu kõigini. Peeti vahva suusapäev. Aga suusatajaid oli hõredalt. On majanditevaheline Oru oru mängude traditsioon. Aga enamasti on võistlejatel ikka muud tegemist, nii et nad pärast oma ala katsuvad jalga lasta. Oli koolilaste kevadpidu, aga saalis kuulas paar-kolm lapsevanemat, oli kadrikarneval, aga jällegi peaaegu publikuta.

«Võnnu rahvas on tohutu eelarvamustega, teeks küll, aga mis teised ütlevad,» arvatakse. «Ei saa üksmeelele, igaüks kisub oma poole,» arvatakse. «Võnnu publikule on halb laulda, nad ei kuula, ja sa ei tea, kas sa mitte vales kohas pole,» öeldakse. «Kinopubliku taset näitab see, missuguse koha peal ta naerab. Meie publik on naernud ka traagilistel kohtadel,» üteldakse. «Võnnulane ei ole enesekriitiline, ta naerab meelsasti karikatuuri joomasõbra üle, aga ta ei mõtle, et kuulub ise samasse kampa,» üteldakse. «Ei saa küll väita, et keskeltläbi võnnulane eriti kultuurilembene oleks,» üteldakse. «Meie taidlejaid ei saa harjutusele kokku, kord puudub üks, kord teine, ja lõpuks läheb asi igavaks,» üteldakse.

Siiski on selle aastanumbri sees peetud kolm rahvarohket

pidu: sovhoosi aastapäeva puhul, poolaasta töötulemuste tähistamiseks ja rajooni seakasvatajate päeval. Neid arvatakse igati kordaläinuiks. Nii et läheb küll, kui keegi otsa üles võtab. Kes Võnnu kultuurivankrit vedanud ja lükanud on, nende nimesid ei saa ma siinkohal üles lugeda, kardan mõne vahele jätta või eksida tähtsuse järjekorras. Võnnulased ise teavad neid, võnnuvõõrale ei ütle nimede rida midagi. Pealegi ei tule ajakirjanik kohut mõistma, vaid olusid ja inimesi mõistma.

Ometi, kus on siis Võnnu vaimu keskpunkt?

«See peaks tulema siia, sovhoosi,» ütleb peaagronoom kõhklemata. Peaks tulema? Niisiis on jutt tulevikust ja tingivas kõneviisis?

Keskusehoone katuse all elab kolm organisatsiooni: külanõukogu, sovhoosi keskus, kultuurimaja. Külanõukogul on oma kultuuritöö komisjon, sovhoosil on oma kultuuritöö komisjon, kultuurimaja kultuuritööga tegelebki. Kes koordineerib? Sovhoosi ametiühingukomitee esimees ütleb: «Noh need on ainult komisjonid. Ja kõik.»

Kas elatakse ühe katuse all nagu luik, haug ja vähk? Vahest peaks niigi vähesed jõud koondatama?

«Kultuurimaja direktor, kes on endine kultuurimaja koristaja, pani meie üritused ka oma žurnaali kirja. See ongi klubitöö liitumine. Ega meil kahju ole, kuidagi peab ju edasi elama,» ütleb sovhoosi peaagronoom. «Me ise oleme ka süüdi, me oleme kõik kohal olnud, kui need asjad toimusid. Ja ega keegi ole keelanud kultuuritööd teha. Memmede käsitööring on kogu aeg koos käinud, kliimast hoolimata.»

Paljud võnnulased teavad une pealt öelda, et koristaja on direktoriks olnud 3 aastat 8 kuud. Inimene, kel pole haridust kaheksatki klassi, on kolm aastat ja kaheksa kuud ka kõrgharidusega inimeste vaimuelu suunanud. Et ta selle koha vastu võttis, kui pakuti, pole ime, palk pole küll nimetamisväärselt suurem, kuid ametinimi kõlab uhkelt. Ma imestan pakkuja üle ja nende üle, kes seda lasid sündida.

«Külanõukogu asi see oli. Omavahel kehitasime küll õlgu, see oli kõik,» meenutab parteisekretär, endine sovhoosi asedirektor.

«Siiski tegi ta kõik, mis tema võimuses,» ütleb raamatukoguhoidja Renna Rebane.

«Aitäh, et uksed lahti hoidis, mõnel pool pole sedagi,» ütleb vastne kunstiala juhataja.

Võnnulased on paljut näinud. Nad on üle elanud ka kõrg-

haridusega kultuurijuhi, kelle elukombed panid ahhetama isegi võnnulasi. Nii et ei maksa milleski kindel olla. Tosin aastat tagasi tegutses palju ringe, kui Kaarel Tuvike ja Endel Kõrs eest vedasid, nüüd meenutatakse neid aegu sooja sõnaga, kuid tollal oli rahulolematust palju. Eks siin olegi igat nähtud. Kui on orkestrid, siis on ka tantsupeod, kui on tantsupeod, siis kaasnevad hädad. Rahvast voolas kokku Tartust ja tagant Tartutki, kaugemad tulid Pärnu-Jaagupist, ligemad siitsamast naabrite juurest traktoril nii suure kiiruga, et püttki tagant maha haakimata. Jätkus siis alles tööd miilitsale ja rahvamalevale. Mõnel ööl sai kümme protokolli vormistatud. Võõrad tahtsid ööbida, murdsid sisse kooli internaati, tegid lõkke põrandale, trügisid heinaküünidesse suitsu panema ja trepikodadesse viina viskama. «Nee olliva iks peris päti ja ulikaani,» meenutab bussi ootav mammi. Sel aastal (oktoober on kümnes kuu) pole tantsupidu olnud, ju siis pahandusi ka mitte, hea rahulik elamine . . .

Parteisekretär Enn Ehala ütleb, et edaspidi üritatakse kinnisi pidusid korraldada, Võnnul nüüd endalgi noorrahvast, pole võõrast väge vaja.

Viimastel aastatel käivad Võnnu peod rohkem laenatud programmi ja üüritud esinejatega. On siis Võnnu taidlejatest tühi? «Meil on andekat laulurahvast ansambli jagu küll,» ütleb zootehnik Vaike Varik, Võnnu lõoke, kes ise käib laulu harjutamas Luunjasse. «Neid, kes pille liigutaksid, leidub,» ütleb pealoomaarst Heiki Varik.

Ehk ei ole enam taidlust tarviski, nüüd kus tiheda liikluse tõttu kontserdid ja teatrid kättesaadavad ning professionaalne kunst tuleb igaühele kojugi? Ehk on taidlus muust ilmast äralõigatud maanurkade eneseväljendusvorm ja sellisena muile üleliigne? Ehk ei püüagi maainimene õhtul kodunt välja, kui ta päev läbi niikuinii perest eemal oli, ehk ei igatsetagi õhtul teiste hulka, kui terve päev teiste hulgas oldi? Ja kui taidlust tõesti tarvis ei ole, millega peaks seda asendatama, ei või ju olla, et inimene elab ära üksnes rügamisest tööl, kodus, puhkehetkel, või et ta on vaid osasaaja, pealtvaataja, vastuvõtja, kultuuri tarbija?

«Mina tahaksin küll laulda, ma tahaksin oma varjusurmas kooriga laulupeole pääseda. Mis muud pidu minu eas võib olla. Aga laulupidu oleks pidude pidu,» ütleb peaagronoom. «Ja mis sellest, kui ma õhtul sellesama rahvaga koos olen, ega ma nendega vadista, ma laulan.»

«Eestvedaja puudub, tegijaid oleks küll,» öeldakse raamatukogust. Seda kurdavad eranditult kõik. Spordimetoodiku koht on aasta otsa vakantne, kultuurimaja direktori tool praktiliselt tühi, endine koristaja on sealt minemas. Kunstilise juhiga tehti kaupa alles sügisel. Kõik teised teevad kultuuritööd muu töö kõrvalt. Pole eestvedajat, tagant-tõukajat, kaasakiskujat, ülesrebijat, edasiutsitajat. Kust see entusiast peaks sattuma Võnnu külanõukogu territooriumile, kui kedagi omadest õppima ei ole saadetud?

«Ega me tõesti ole vist eriti vaeva näinud,» nendib parteisekretär, uus parteisekretär. Võnnus on nüüd palju uusi juhte ja endiselt palju vanu probleeme. Võimalik, et Võnnu seisab pöördepunktis. Rahvas loodab väga, loodab mitte ainult tondiöömajast üditüdimise tõttu, rahva lootusel on vundamenti ka. Sovhoosi eesotsas seisavad mõtlevad inimesed, kes ei pea seltsielu tühikargamiseks ega põllukultuure ainsaks kultuuriks. Enn Ehala on ise kunstiinimene, karikaturist kõigepealt. Ja Võnnul hakkab ju paremini minema. «Seda on näha sellest, et iga päev enam varda otsas ei keerata,» ütleb peaagronoom. «Loomakasvatus lükkas kolme kvartali plaanid täis,» ütleb pealoomaarst. «Haritud inimese autoriteet tõuseb,» ütleb direktor. Ka piimatootmise poolest kerkiti tabeli keskkohta. Majanduslik tõus toob kaasa kultuurilise tõusu, kultuuriline tõus majandusliku tõusu. Elu on tervik.

«Praegu on tahtmist teha. Ükskõiksust pole,» ütleb vastne kunstiline juht Anne Strepkova. Tal on ümmargusi plaane, ringijuhendajate mõttes küll alles orastel. «Kahe aasta pärast on kõik nagu vaja,» ütleb ta veel, ehkki ei näe ennast selles rollis rohkem kui ühe talve, pedagoogiamet tõmbavat rohkem. Aga kes teab, ehk hakkavad nad omavahel sobima — kultuurimaja ning sovhoos ja külanõukogu ja kool ja raamatukogu ja kooperatiiv ja kõik see Võnnu rahvas. Ju see paistab lähemate kuudega, kas Võnnus juhtub midagi või ei juhtu. Esimese talvelume ajal saavad ehk vastsed jäljed aetud. Olgem optimistid, elu tahab elamist.

Ent ikkagi — kus on Võnnu vaimu keskpunkt? Ju kannab Võnnu vaimu iga Võnnu kodanik. Võnnu keskpunkt on igas võnnulases, põlises ja sissesõitnus, lapses ja raugas, karskes ja purjuses. Suur ja hõlmamatu on maailm, igamees suudab sellest haarata pihku vaid osakese oma teekonnal olematusest olematusse. Igamees on oma maailma keskpunkt, igamehe maailm on nii suur, kui kaugele ta pilk ulatub, ühel peedipõllult esimese peedikapudelini, teisel Linnutee tähtedeni. Võib ka kaugemale, keeldu ei ole. Aga ikkagi on kahju mõtelda, et mõni kolib ehk Võnnu kabeliliiva, kuulmata

kordki pärisoreli kogu võimsust, nägemata maalikunsti stiilirikkust, et mõni jääbki otsustama poeesia üle lorilaulu järgi ja kirjanduse üle sopaka järgi ja armastuse üle paarimise järgi ja naudingu üle deliiriumi järgi. «Sa leinad loomatu maailma pärast,» ütles Gustav Suits, Võnnust võrsunud professor ja kirjanik.

Oktoober 1979

Kolm kurgiseadust

Mustveesse puhub priske kirdetuul tuttavatelt Narva—Leningradi turuplatsidelt. Peipsi on kerges külmavärinas. Linn oma eesküladega elab tegusas pärast jaani keskhommikus. Mustvee ainsas päris tööstusettevõttes, pesuvabrikus, kummardub kolmsada naist kurgiõiskollaste, unelmaroosade, järvesiniste kangalappide kohal, kiirus sõrmis ja tähelepanu silmis. Keemiakaupluses rabatakse oranže kummikindaid müüa — ikka kuus paari, kümme paari, tosin paari igale pealesattujale. Viinakauplus on alles kinni, tropis igatsevad kannatlikud meesterahvad, peetud portfellid ligi. Taarapunkt on juba lahti, hännas igavlevad kannatlikud naishinged väljaveninud kandamitega. Turg on juba laiali, tühjal väljal keerutab tuul liiva ratasringi. Kaup on vahetatud rahaks, raha tahab kaubaks saada.

Taralippidel kuivatatakse kümnete meetrite kaupa — oh ei, mitte võrgulina, vaid tunamullust kilet. Talu tüüpi elamute akendel tunglevad pelargoonid, jõulukaktused ja kannatuslilled, vastu halli silikaatseina suruvad end leegitsevad tuliliiliad, eesaedades lokkavad pojengid ja iirised. Mustvee ainsad pügatud murulapid kitsuvad eramute ümber, ühiskondlikud haljasalad on karjamaastumas.

Leidub räämas majapidamisi, kus õue unustatud tühjast värvitopsist on jõudnud orashein läbi kasvada, ja teisi, kus peenramaa on umbrohust nii puhtaks kitkutud, et möödakäijal tuleb kananahk ihule. On eluasemeid lapitud katuste all, on mustrilisi eterniitkatuseid, on tõrvapappi rüütatud taresid, on kõrgistavaid silikaatkodusid, mil fassaadis punastest tellistest ornamendid. Siin valitseb eksimatu süsteem: lobudik on lobudiku kõrval ja häärber on häärberi kõrval. Silmatorkav, et mustveelane tahab elada nii nagu tema vasak või parem naaber — või pisut paremini. Lööritab üks muretult nagu linnuke oksal, teeb seda terve linnajagu või küla järele, käib võistlus muretuses ja minnalaskmises, üks trumpab teist üle. Hea on hooleta, kuid hoolega veel parem, ütleb vanasõna. Aretab üks raamiklaaside all kurke sõiduautoks, võtab teine-kolmas silmapilk eeskuju. Ehitab üks röögatu

kilemaja, kaheksa korda nelikümmend meetrit, hakkab teine ja kolmas selsamal kevadel pihta ja ikka samades mõõtmetes. Leiab üks kurgiäri perspektiivika olevat ja rajab veel teise ja kolmandagi kurgihalli, on tal kohe järgijaid naabrite hulgas ja neil pole konkurentsi hirmugi mitte. Kilekurgindus laieneb Peipsi rannikul nagu kuulus Mustvee tulekahju — küüni pistsid, küla läks. Kolme-nelja aastaga on möllama löönud kurgibuum. Läbi Omedu, Kasepää, Tiheda, Kükita ja Raja külade ning Mustvee linna on üks ilmatu kilekiiskamine. Mõnes majapidamises pole niigi palju katmata mulda, kus krantsil kükitamas käia.

«Kilehooned kasvavad kui umbrohi,» öeldakse Mustvee linna täitevkomitees.

«Teate, see on haigus,» ütleb haigla õde, kes ise ka kasvatab.

«See levib kui nakkushaigus,» täpsustatakse Raja alevi täitevkomitees.

Kust see alguse sai? Mõned arvavad, et Palalt. Teised teavad kindlasti, et see oli üks Ranna neiu, kes Kasepääle abiellus ja isakodust pisiku kaasa tõi. Näidatakse esimest kurgihoonet, kust üleüldine palang valla pääses. Kes Kasepäält Mustveesse peret heitnud, need viivat kaasa kurgimaania, Torma poolt tulijad eelistavat lillemajandust. Omavahel ei sallitavat üksteist, lillemüüjad pidavat oma äri õilsamaks.

Tegelikult on see kõik palju vanem. «Peipsiäärne maa on liivane, sellepärast ei kasva siin kõrsviljad nõnda et nad põllumehe vaeva ära tasuksivad. Enam hoolt kantakse juureviljade, nagu sibulate, sigurite ja porgandite harimise eest. Sügisel käiakse sibulatega mööda külasid rukkise vastu vahetamas — täis täie vastu. Sigurid veetakse Narva turule,» kirjutab 1904. a. «Uudised» Mustvee minevikule pilku heites. Aeg muutus, sigurid langesid nomenklatuurist välja, sibulad said tõve külge, asemele tulid lõunamaised hellikud — kurgid ja tomatid. Algul kasvatati kurki avamaal ja turustati seda kurgiajal kurgihinnaga, või soolati tünnidesse ja tünne hoiti ületalve jões, kus nad hästi säilisid. Progressi käigus võeti kasutusele lavaklaasid, kurk valmis enne aega ja selle eest võis apelsinihinda küsida. Ent kevaded olid heitlikud, inimene ise lõdises vatikuues, kuidas see kurk ihualasti pidi kasvama. Lavaraamid on rasked, ei ole neid kuigi mugav väänlevate kurgivarte vahel edasi-tagasi tõsta, eriti kui terve hingemaa on kurgi all. Kurk võis külma õhku saada, kurk võis üle kuumeneda, kurk võis janusse känguda, kurk võis

rõugetesse haigestuda või täid selga korjata või hallitusse kärvata. Häda ja viletsus oli kurgiga, ent tasapisi, läbi häda ja viletsuse said vanad palkmajad vastse silikaatvoodri ümber, tubadesse sigines linnamööblit ja värvitelereid, õuedesse raiuti kapitaalsed kõrvalhooned, milles leidis päikesevarju auto või kaks. Kurk kasvatas lastele elumaju Tallinna ja Tartusse, Põlvasse ja Põltsamaale, Sinti ja Simunasse.

Kile kasutuselevõtt oli revolutsioonilise tähtsusega. See tõi kaasa kileajastu. Kiviaeg. Pronksiaeg. Rauaaeg. Kileaeg. Erakurgindus on paisunud suurtootmiseks, tuleb ette, et kõik viisteist sajandikku on kaetud kilega, linna vahelt võpsikust raadakse uudismaad juurde — mõne hoolimatuma pere nimel. Kasepääl—Omedus on piki Kallaste maanteed tihedalt kilehooneid, need kiiskavad ebardlikult kui hiigelkalade õhku täis ujupõied. Teisel pool külatänavat lösutavad need nagu lehmamaod kuni veepiirini välja. Ei ole enam kuhugi levida. Või siiski — otse järvele, vaiad sisse, põrand alla, muld peale ja kile üle?

Väljast paistab uhiuuski kilehoone silmahaavav, olgu ta koduõues haritud ümbruses või jäätmaal pusurohtude ja maltsade mühinas. Maokas ja maitsetu, lotendav ja kortsuline, peletu ja vormitu, hall ja plass. Nad on nii üht nägu, nii fantaasiavaesed, nagu läbi kopeeri kükitatud. Aga seest on kurgispordihall imeline. Enamasti umbrohupuhas nagu hoolsa perenaise ilupeenar, valdavalt niiskeõhuline ja leitsakuline nagu troopikaaed, tuules plagiseva katuse ja laksuvate külgedega nagu lendlaev. Tugipostivahed on täpselt mõõdetud, traadid lae all trimmis nagu kitarrikeeled, roninöörid sirged ja mõõdus lõigatud ning hoolikalt sõlmatud, ei ripenda nööriotsi, ei tolgenda traadijuppe, taimed on sirges rivis — nii kaugele kui silm ulatub. Hele-tumerohelised kurginublud küpsevad männases, valuskollased ladvaõied sirutuvad ringisumisevate mesilaste poole. Sirguda! Õitseda! Tolmelda! Kasvada! Lehmakeelkaredas ürgmetsas kõnnib pesueht rannanaine, paras panna teda võrke nõeluma või lehma sõõrutama, aga tema kõnnib unenäolises enneolematus kurgimetsas teise aastatuhande lõpul ja keerab vilunud liigutusega kurgivääte ümber roninööride, nagu oleks ta seda juba seitse sajandit teinud. Hõbedased juuksed on sirgu kammitud puhta pearäti alla, kui ta nõnda kõnnib, taimi ronima õpetab ja nendega kõneleb nagu mõne aasta eest Krantsi või Kirjakuga. On ju kurkki hingeline ja elus.

Miks on sügavas pensionieas naine ameti ümber õppinud? Öeldakse ju vanast inimesest, et teda õpetada on sama hea

kui surnut sööta, aga näe — sajad temasugused jõudsid üleöö arusaamisele, et kurk ei peagi maadpidi roomama, ta võib sama hästi taevasse tõusta, ja kui lehmaheina mure segab kurgiturustust, siis tuleb lehm likvideerida, ja kui õunapuu jääb uuele kilehoonele ette, siis tuleb kirves tüibu juurele panna. Sellest kõigest on õieti kahjugi, sest lehmast jääks vähemalt sõnnik ja muist piima kodukotusele, kuna kurk rändab tervenisti välja — palju sa teda ikka ühtejärge näksid, süda läheb vesiseks. Lehmapiima tuuakse nüüd külapoest pastöriseeritud ja solgutatud kujul, ja kas sedagi on, näe, Kasepää pood jäi pärast jaani umbahtraks, pani uksed kinni, ja esialgu polnud kuulda, et keegi sinna müüjaks kipuks, ehkki küla on kaupmehi täis. Sihuke on elu.

Neetult palju tööd on köögiviljaga. Kes pole hoonet ehitanud, see mõtleb seinad maast kasvavat, kes pole kurki potitanud, mõtleb raha vile peale kokku voolavat. Mure algab metsamaterjalist, mida hiigelkasvumajale kulub ju omajagu. Kust sa seda saad, ent kuidagi ikka on saadud. Aga kilet ei ole üldse, kui kauplusi silmas pidada. Kohtla-Järvel olevat siiski korra müüdud, ka Leningradis võivat peale sattuda. Kui Mustveesse jõuab kumu, et Kiievis on kilerulle leti peal nähtud, siis on kohe kõigil rutt rattais ja kiirus kodarais, tormutatakse maha maailma maa. Mõnikord müüvad tundmatud tüübid auto pealt, küllap valts kaup, aga eks ostad ära, häbi on nii suur, kui häbenetakse. Mõnikord tullakse koju pakkuma, aga jää sa ootama. Mustvees endas olevat ka üks erafirma, kes hädalist avitab. Nii et viisakas inimene ei küsi, kust kurgikasvataja kilet sai, selge see, et seaduslikul teel ei saanud. Põllumees on enamasti aus, ta maksaks ausa rahaga ausa kauba eest, kui oleks, kust osta. Miks siis riik aiapidajat kilega ei varusta? Ei jätku kilet? Aga kile on ju olemas — ruutkilomeetrite viisi Mustvee linna vahel ja Raja alevikus. Vahel õnnestuvat osta Riiast paksu piimakotikilet ja kaubelda see mõnes kolhoosis õhema vastu, neil siloaugus ükskõik. Kui palju organiseerimist igal aastal! Sest kätus tahab ikka uuendada, seinteks käib ka teise aasta kile, kui see hoolikalt lappida. Kolmanda aasta kile läheb vahekäikude katteks, kui hoone juhtub liigmärjale maale.

Kurgiseemet liigub, ehkki mitte «Libelle'it», mida eelistab Leningradi turg. Taimed tuleb ette kasvatada väiksemates köetavates klaasmajades. Neisse ei lasta naabritki sisse — vana pruugi kohaselt peljatakse kurja silma ja nakkushaigusi. Kui tõusmepõletik platsi puhtaks ei tee, ongi järgmine mure käes: taimed tuleb eelkasvatusmajast välja istutada

kohe pärast viimast külma. See on töömahukas ettevõtmine. Kõigepealt kaevatakse kilehoones maa ümber, seda üritatakse hobusega. Omedus oli näha ka isiklik pisitraktor. Kui maatükk looma ei kanna või jäätmaa karge kasvanud, tuleb loomatöö labidatega teha. Abitööjõud on sel ajal otsitud — kuulu järgi pakutavat päeva eest kuni veerandsada rubla, aga ikka nappivat appikargajaid, sest selle raha eest tahetakse ikka täistööd ka, eraperemees on vali vaatama. Niisiis tuleb rehkendada oma perega. Lapsed lähevad hinda, nad on kaksikallid raha pärast, mis nad aitavad sisse tuua, ja raha pärast, mis aitavad ära kulutada. Suurlinnast tullakse vanematele appi, ühed puhkuse ajast, teised võtavad suveks töölt lahti, kolmandad riskeerivad tööluusiga. Teatakse näidata kilemaju, mis lausa kuuluvadki ühele või teisele pealinlasele, ainult et tööjõuetu ämma krundil ja nimel. Kas kurk Harju rajoonis või Moskva oblastis ei kasva? Küllap on kergem sinna tuld teha, kus tulease juba ees.

«Meil käivad kõik ametis, koduseid praktiliselt ei ole. Kui mõni sülelapsega naine ehk,» kinnitab linna täitevkomitee esimees. Nii see võib paberite järgi ollagi. Linnarahva meelest rabeleb kodukurginduse nõiutud ringis kahtlaselt palju invaliide ja sinisel lehel olijaidki.

«Tont neid teab. Ühel on uriin kinni, teisel lahti,» öeldakse. «Esimese ja teise grupi invaliidid istuvad turgudel.»

«Mõnel mehel töötab ainult tööraamat,» teatakse.

Raja alevis on tööhõive väike. Siin on üks «Peipsi Kaluri» püügibrigaad ja üks Torma sovhoosi põllubrigaad, mõned hinged on kirjas Kirovi kolhoosi uues kalakasvatuses. Ja ongi kõik. 557 maja kohta on töörakendust vähevõitu. Ja siis pannaksegi rahakasvatusele pihta. Nüüd või ei iialgi! Kunagist puruvaest maakohta on haaranud hullus jalgsi rikkaks saada.

«Ainult tööinimene peab vastu,» öeldakse täitevkomitees.

Esimene seadus: KURK EI LASE ENNAST PETTA

Kurgil olgu niiskust ja sooja parasjagu, kurk armastab kastmist ja kobestamist ja kõplamist, kurk tahab tublisti mullarammu ning arukat haiguste tõrjet, kurk nõuab aega ja hoolt ja tahtmist ja kannatust. Armastust ja õnne olgu kurgikasvatajal veel peale selle. Sa pead alati valmis olema nagu niit nõelasilmas.

Kurgimaja nõuab tööd iga päev, sest seda sorti suurtootmine käib käsitsi. Hea on, kui ligidalt jookseb mööda jõgi

või oja, kuhu pump sisse torgata, aga küllalt on peresid, kes kastekannudega — siinkandis öeldakse tiiskann — lombisüvendist vett ammutavad ja jooksujalu peenardele tassivad. Sõrmkübarhaaval mõtlevad nad oma kurgimetsa joota.

«Oh, see ei ole suur töö, lapsest peale harjunud,» kommenteerib rõõmus noorik. «Mis see kord-kaks nädalas.»

«Aga meie korjap vihmavesi tjunni sisse. Kui sajap, on vesi, ei sajap, eijole,» ütleb teine rõõmus noorik. «Meil eijole kaev ka mitte.»

Ega kurk külma kaevuvett kannatagi, hakkab kohe köhima. Ka kilelaes kondenseerunud vesi rikub taimi, kui jahedal hommikul alla sajab. Kurgiviljadel peab olema ju hea tervis, nad peavad olema sirged ja siredad, puhtad ja väheldased, nad peavad olema kloppimata, mõlkimata, närbumata ja viha maitseta. Sest nad lähevad vabaturule, nad peavad olema üle-turu-kurgid.

«Üks tuleb ja mudib ja põlgab et мягкий, teine tuleb ja mudib ja põlgab, et горький, ja sina pead seda kuulama,» kurdetakse.

«Ah Eestist? Kilekurk? Ei taha kilekurki!» ütlevat üks.

«Ah Eestist? Oi, siis hea kurk! Eestlane ei pritsi mürgiga, eestlasel kilemajas mesilased,» ütlevat teine.

Nii või teisiti, kaubast saab ikka lahti, olgu seda palju või vähe.

«See on otse ime, missugused toidumäed on hommikul turul. Mõtled, kuhu see kõik pannakse. Aga õhtuks ei ole midagi järel, õhtu eel hinnad koguni tõusevad. Ostja tahab saada kõike, mis silm näeb. Oi kallis-kallis on see kraam osta!» ütleb raamatukoguhoidja, kes ise käib müüjaks.

«Kõige ilusam on, kui taimed muudkui kasvavad ja kasvavad. Ma teen neile kõik, mis vaja. Meeldib. Aga müüa ei meeldi,» ütleb raamatukoguhoidja veel.

«Mis seal siis on! Muudkui müü! Tööinimese peale ei vaata keegi viltu!» ütleb noorik, kes eraelus on kurgikasvataja ning riiklikus elus poemüüja.

Tegelikult ikka vaadatakse küll viltu. Turumüüjat vaadatakse mitte kui ränga töö tegijat, vaid kui hangeldajat, äritsejat, hõlptöölist, poolkriminaalset elementi. Sellepärast Mustvee haritumad inimesed püüavad jätta muljet, et nad ajavad asju peamiselt kokkuostuga ja et ega neil teab kui palju seda kilealust pinda olegi.

«Mustvee kokkuostus peetakse igavesi lahinguid,» öeldakse linna täitevkomitees.

1980. aasta juuni lõpus võttis Mustvee kokkuost päevas vastu 20—30 kilo kurki. Nii palju oleks võinud anda üksainus aednik. Kuhu ülejäänud oma kraami panevad? Aga mis see kokkuostu asi, mis stiimul temal on oma plaane suureks ajada ja paljalt palga eest palgalisateenijaid stimuleerida? Rohkem ei ole kauplused tellinud, ütleb kokkuost, ja punkt. Miks Mustvee kaupluses kurki alati müügil ei ole? Kauplus ei ole tellinud, sellepärast. Miks maarahvas astub Tartu—Mustvee bussi, võrgus Tartu turukurk, miks seda lauarõõmu igas külakaupluses pole? Miks Tartu rahvas käib varasuviti Tallinnas poekurki toomas? Aga sellepärast, et kokkuost ei hakka linnas kilokaupa tilgutama, tellitagu tonnpaar korraga, saavad.

«Kokkuost ei taha kalleid kurke soolamiseks, ta ootab odavat aega. Kokkuost tarnib seni värskelt realiseerimiseks. Mullu sundisime peale — ostku siiski rohkem. Ostiski, pärast tuli maha kanda, sest poekurk on enne vana, kui poodi jõuab,» öeldakse linna täitevkomitees.

Ju peaks turustuse andma erafirma hoolde, see veaks või püksitaskuga laiali ega läheks mitte pankrotti. Sest ta oleks asjast huvitatud ega hoiaks ajusid ja istmikku kokku. Kuid seni: kellel on telefon, helistab läbi kõik Eestimaa kokkuostupunktid, ja kui kaup sobib, asub teele. Siin on veel üks vigur: kokkuostuhinnad erinevad linnati. Kahekümnekopikaline kilo pealt teeb ilusa summa, kui sul on koormas näiteks pool tonni.

Kilemajast korjatakse kurki kaks korda nädalas, kaks korda nädalas tuleb see ka realiseerida. Suuremalt jaolt käiakse turul. Osa inimesi käiks turul ka siis, kui kokkuost olekski täiuslikult korraldatud: miks mitte rohkem teenida, kui aega on ja kauplemine lusti pakub. Kellel on käru ilma hobujõududeta, lükkab selle Mustvee turule, kus kaubeldakse ainult paar korda nädalas varahommikuti. Mustvee turult saab aegsasti minema, jõuab veel töölegi. Kui kodulinnas ei taheta kaubelda, pannakse kotitäis üle jalgrattatoru ning minnakse maanteele bussijuhti pehmitama, siis peab marsruudi teises otsas leiduma keegi, kes kauba maha võtab ja rahaks teeb. Kel kapoti all omad hobujõud, see laadib perakäru täis ja kupatab Rakverre või Paidesse, enamasti siiski Kohtla-Järvele, Narva, Leningradi või Slantsõsse. Kõige oodatum ollakse muidugi miljonilinnas Leningradis.

Võib ka Leningradist kaubatakso järele tellida. Vahetevahel käivad kaubatahtjad omaalgatuslikult Mustvees kokku ostmas, aga see on pakkuja seisukohast tuulepealne asi. On

võimalus kokkuostuga leping sõlmida, kuid siis ei ole ikkagi garanteeritud, et esimene kallis kurk ära võetakse — ei olevat parajasti autot või mis kõik. Kurgi äraandmise võimalused on hirmus juhuslikud.

«Ma päris palusin, et aitab juba, enam ei jaksa, aga ta tuli ikka, see kurk, ja raisku ei saa teda ju lasta.»

«Kui sa oled päev otsa tööl olnud ja õhtu otsa kodus rutuga kurke korjanud ja neid pesnud ja pakkinud ja siis öö otsa Leningradi sõitnud ja seal varavalgest hilise pärastlõunani kaalunud ja kaubelnud, ja sa tead, et pikk kodutee ees ja homme tuleb jälle tööle minna ja homme õhtul jälle kurke kasta ning lisavõrseid murda, mis ka suur töö on, siis ei taha sa Leningradis midagi vaadata, ühtegi poodi mitte, katsud ainult, et koju koti peale saad. Muu töö tahab ju ka veel teha: keeta ja küürida ja pesta.»

On veel üks võimalus: üha laiemalt levib maanteekaubandus. Ridakülades tavatsetakse niikuinii õhtuti väljas istuda, kas väravapingil või hoone veelaual, nüüd siis istutakse kaubaga maantee ääres. Ja ennäe, seiskuvad rasked koormaautod ja läbisõidubusski ajab küljetsi kaupmehe manu. Nii kaubal kui müüjal on kaubanduslik välimus, ostja tohib oma käega valida ja sõnakese muidujuttu puhuda. Ja järjekorras pole vaja seista. Ja seda viimast hinda ei küsita ka mitte. Ning mõlemale poolele jääb mõnus (eksi)arvamus, et ta on hea äri teinud.

Kurgikasvatusest kõneldakse erineva tooniga ja seda hinnatakse erinevalt. Kuid on üks küsimus, millele kõik vastavad ühtmoodi, olgu asjassesegatud, olgu kõrvaltvaatajad — ja see on küsimus algpõhjusest, et milleks kõik.

Raha ajab taga, öeldakse. Et inimese moodi elama hakata, öeldakse. Kui mul on seitse suud lauas ja palk seitsekümmend rubla kuus, mis siis teha, öeldakse. Ma teenin ühe suvega sama palju kui siin raamatukogus kümne aastaga, öeldakse. Saja kahekümne rublased saapad on juba välja mõeldud, kelle jaoks need on töörahva riigis, kas rannapiiga ei taha ka, öeldakse.

«Korter ja autoloks meil oli, tahtsime mööblit. Kõigil on kurgimajad, meie ehitasime ka minevaasta, ehituskulud said tasa ja mööbli ostsime ka nagu midagi,» seletab kultuuritöötaja.

«Noh ja nüüd jätate maha?» uudishimutsen.

«Mina tahtsingi, aga mees ütles, et hull peast, mis siis naabrid ütlevad — ühe aasta peale kilemaja ehitada!»

Teine seadus: KURK EI KASVA KUNAGI LÕHKI

Kui palju see kurgisport õieti sisse toob?

«Kakskümmend rubla ühe ruutmeetri peale, kui aasta korda läheb,» öeldakse täitevkomitees. «Kõik tahavad esimest hinda. Alla rubla kilo eest ei õigusta end.»

«Ma sain selle maja pealt kuus tuhat,» ütleb üks rõõmus noorik.

«See maja» on traditsiooniline kaheksa korda nelikümmend meetrit. Ju siis on nooriku mullune aasta korda läinud, seda enam, et tal on teine maja ka.

«Kümme tuhat sai ta ära,» teab keegi oma naabrist. Naabrite tulud on üldse rohkem arvel kui omad. Ütleks keegi, et ta teenis 6243 rubla, siis ma usuksin teda, aga kõik ütlevad umbes ja ümmarguselt ja ümber nurga. Ei panda kirjagi, mis sisse tulnud. Ei rehkendata, mis välja läinud. Bensiinikulu ja telefoniarvet ei peeta millekski. Rääkimata oma aednikuja autojuhi- ja müüjatasust või õigemini ületunnitasust.

«Oma vaeva ei arvesta keegi,» öeldakse. «Aga see tasub ennast ära.»

«Kasepää oli vaene, siin elati nagu rehetoas, lapsed ja lutikad segamini. Seesama rehetuba on nüüd nagu nukk,» öeldakse täitevkomitees. «Nüüd on rannarahva ees lahti suured turud ka kaugemal Eestist.»

Turud on täitmatud ja turustaja rahakott on täitmatu. Ei ole lootagi, et ajutiseks mõeldud kilehooned oleks mööduv nähtus. «Inimese moodi elamahakkamine» piirdubki hakkamisega, elamist ennast ei jõua ära oodata Raha on tuli tulemas, aga vesi minemas. Kes tahab oma kuuele lapsele igaühele maja ja auto muretseda, see muidugi ei saa enne priiks, kui käed risti rinnal. Kuid rabavad ka vallalised ja lasteta vanuridki.

Mõned on rahalugemisele üle läinudki, öeldakse. Omedu ja Kasepää on omaette riik, öeldakse. Nad vist soolavad oma raha, öeldakse. Teenis kümme tuhat ja ei raatsinud pudelit viinagi osta, öeldakse.

Kogu ümbruskonnas räägitakse kooliskäinud mehest, kes matnud mitmed head tuhanded maasse ja ükskord leidnud need üdihallitanud olevat, nii et pank ümber ei vahetanud, vaid ähvardanud hoopis kriminaalvastutusele võtta. Nõnda läks jälle kord tõeks muinasjutt puulehtedeks muutunud rahapaberitest. Kuid see ei maksnud mehele silmahammast, ta ärib rõõmsalt edasi. Kus sa seisku saad jätta, maad ei saa ju raisku lasta. Nii jookseb raha muudkui raha juurde ja

seda kogüneb omasoodu. Kui pooleks rikkaks saad, on kerge täieks rikkaks saada, ütleb vanasõna. Ei ole teada, missugust rikkust silmas peeti või kas seda asjademõõduga peab mõõdetama. Kuid on teada, et raha on hea sulane, aga paha peremees. Ja raha peremehetsemist inimese üle, kus inimene pühendab ennast raha teenimisele, selle asemel et panna raha ennast teenima, seda võib laias maailmas üpris sageli näha, tõusikuks tõusmine on hoopis tavalisem kui tõeliselt rikkaks saamine.

Tuhat on taskuraha, ütlevat mustveelane. Kasepää lapsed olevat rikutud, kahekümneviielised tolknevat neil tagataskus. Kartulipõllul olevat üks koolipoiss klassivendadele öelnud: «Võtke valage minu korv ka vakka, mul raha on, ma maksan kinni.»

Kuid ülbitseda võib ka kolmekaga tagataskus. Ja tolle kartulivõtja sõnad võisid ka ebaõnnestunud vaimukus olla. Ma siiski arvan, et kurk ei ole milleski süüdi. Liigsed rahad lihtsalt teevad avalikuks, mis inimeses nagunii olemas ja peidus. Ega rahal ole silmi, kui endal ei ole. Halvaks võib kasvada ka rahata keskkonnas. See Raja aleviku koolipoiss, kes uudishimust olevat kassi saba põlema pistnud, et näha, mis sünnib — aga ei sündinud midagi erilist, muudkui et kaks taret põlesid maha —, sel poisil ei olnud kodus kurgilahingut ega peetud rahalugemispalvetundi, tema kodus kasvas ainult tühi taara.

Kolmas seadus: KURK JÄÄB IKKA KURGIKS

Kõik Mustvee kandi probleemid on põlised Mustvee probleemid, neid ei saa moodsa kurgiõitsetamise arvele kirjutada.

«Mustveelane on teiste hulgas tunda. Ta on piiratud,» ütleb õpetaja.

Kui nii, kas siis ei tulene see haritud ringkondade vähesusest või hoopis puudumisest Mustvee-mail? Tööstusintelligentsil ja põllumajandusintelligentsil ei ole siin rakendust, kohalik loominguline intelligents on ajaloolistel põhjustel jäänud kujunemata. Nüüd pole ühtki arsti ka enam, mustveelasi teenindavad külalistohtrid — kes sõidab Jõgevalt, kes Tartust. Arstide ärakolimine peaks rajoonivalitsust küll väga tõsiselt mõtlema panema: veel mõned aastad edasi, ja arste kuluks siin kahevõrra, kui tänased tervisetapjad oma radikuliitide ja infarktidega abi hakkavad tarvitama.

Oleks vist lapsik arvata, et kui kogu vaba aeg ei suubuks

kodupõllundusse, siis mustveelane tegeleks tõhusamalt enesehariminisega, et lause «inimese moodi elama hakata» tähendab sisuliselt majanduslikku takistamatust vaimse elu juurde. «Liha käsk käib vaimu käsu vastu,» seisab Wiedemanni sõnaraamatus. Ihu vajadused on aina kasvanud nii kiiresti, et vaimu vajadused ei ole jõudnud arenema hakata. Liivamaa ei ole toitnud kõrsvilja, millel pea otsas, liivamaa on toitnud aina juurikaid.

1887. a. «Postimees» kirjutab: «Rahva vaimuharidus ei taha meil Peipsi rannal kuidagi edeneda. Kõik on nii vaikne ja tasane, nii tühi ja eluta, nagu oleks mõni üleannetu kõikide suud korraga kinni sulunud.»

1879. a. «Perno Postimehes» leiame Mustvee kooliolude tutvustamiseks järgmised read: «Mõni lapsevanem arvab, et tema lapsukesele numrearvamist ei piaks õpetatama, see on kasina aja raiskamine — kolme kopikut teab ta isigi ära arvata, mis saia ja kala eest võtta tuleb.»

Ja ometigi oli kõnesolev aeg sajand tagasi Mustvee kultuurilise tõusu hetk. Toonase ajakirjanduse andmeil peeti aastanumbri sees 1884 siin koguni 13 näitemänguõhtut, «Sõpruse» selts tegutses neil aegadel aktiivselt, asutati pasunakoor, viiulikoor, laulukoor, korraldati ka käsitööde ja põllumajandussaaduste näitusi, Mustvee laadad olid kaugele kuulsad. Pisut lähemas minevikus lõid lahinguid kaks kohalikku jalgpallikoondist — vene spordiseltsi «Sokol» komanda ja eesti spordiseltsi «Tervis» meeskond. Veel lähemas minevikus oli seltsielu täiesti olemas, alles kõige viimasel ajal on see sootuks soikunud.

Kuhu oleks mustveelasel minna priil päeval pärast jaani? Autosse ja Kauksi randa, öeldakse. Kunagi mitte väga ammu oli ka Mustvees mõnus rand, nüüd on see roostunud ja põõsastunud. Kunagi mitte väga ammu olid päris kenad hooldatud pargid perega jalutada. Praegu võib minna kinosse. Seni võis minna ka töölissöökla tüüpi restorani, nüüd on see kapitaalremondis. Ja muidugi võib minna kultuurimajja, neid on kokoguni kolm ridamisi: Kasepääl, Tihedal ja Mustvees. Kasepää rahvamaja on vana, aga töötab kuidagiviisi, Tihedal on uus hoone, mis näeb kaugelt välja nagu köievabrik ja ligidalt nagu katlamaja. Eesuks on lukus, sisselöödud klaasi asendab vineer pealdisega «Не тронь!». Mustvee kultuurimaja meenutab kaugelt vaadates tarbetuks muutunud MTJ-i peahoonet, ligidalt aga võib süveneda fassaadile kratsitud slaavi ja ladina kirjas teadaandmistesse kohaliku armuelu teemadel. Eesuks on mõistagi kinni, aga tagauksest pääseb neisse kõi-

gisse sisse. On saalid ja on tööplaanid. Mõnikord olevat ka publikut. Tihedale on kultuuri juhtima sattunud ilma pealt inimene, kes teist kohalikku keelt polnud enne kuulnudki. Ju ta ei suudagi lülituda kohalikku pruuki, kus tuleb minna Svetale ogoroodi ja Liinale kurgilasse järele, et kuule-sul-on-ilus-hääl-tule-laulma või et tule-teatrit-vaatama-pilet-on-siin-sinu-naabrinaine-juba-võttis-kaks-tükki. Nii jääbki Sveta kartulisse ja Liina kilemajja küürutama.

Mustvee elanike absoluutarv kahaneb tasapisi ning järjekindlalt. Väljarändamiseks on mitmeid pakitsusi: ei ole siin kommunaalkorteri lootust, sest Mustvee peaaegu ei ehita, ei ole siin meesterahvale töövalikut ja tütarlapsed ei saa siis ka mehele.

«Kõik Mustvee alevi vaesem rahvas lähevad mujalt tööd otsima,» kirjutab «Virulane» 1884. aastal. Mustvee on vahepeal linnaks arvatud, ent probleem püsib. Siitkandi kuulsaid ehitusmehi veetakse üle Eesti laiali, keda terveks nädalaks, keda päeviti. Mõned mustveelased olevat kaugemate kolhoosside liikmed, muudkui et magama käivad Mustveesse. Aga kodus on haigla ehitus pooleli pooltosinat aastat ja Tiheda kultuurimaja ehitusega oli ka tükk tegemist, lõpuks toodi mujalt ehitajad tööd lõpetama.

«Mustvee poisid võivad ehituse juures viie päevaga kuu aja töö ära teha,» kiidab Valgjärve bussijuht, kes reede õhtul tööliskoorma tagasi tõi, ja lisab: «Kui jooma ei kuku.»

Joomist on Rajal, aga samuti Mustvees alati hirmpalju ette tulnud. Eks kirjuta 1913. a. «Postimees»: «Siinse rahva pääpahe on joomine. Alkoholi imevad lapsed vist juba emapiimaga sisse. Joomisega käsikäes käib elukommete lodevus ja sagedased verised kakelused. Viina saab Mustvee monopolist, mis asub 3 versta kaugusel, kuid pääle selle on külas veel tükki 30 salamonopolisid. Üleüldse võib Baltimaadel vaevalt leida sarnast pimedat nurka kui siin.»

Vahepeal on palju vett Peipsisse voolanud, veetase järves on märgatavalt tõusnud ja külade välisilme muutunud. Ent salamonopolid püsivad, kümme käisid hiljutisel istungil vastust andmas. Kui on müüjaid, ju siis on ka ostjaid, sest kuhu roe rattast jääb.

Pesuvabriku ühe nobedasõnalise nooriku meelest on Mustvee nii lootusetu paik, et tuleks uuesti otsast peale ehitada.

«Aga suvel on siin ilus. Kahe suvekuu pärast olen nõus eluaeg Mustvees olema,» vaidleb pesuvabriku meister.

Arvata võib, et viinaks moonduvad ka mõnede perede kurgirahad: nii kui tuul toob, nii vesi jälle viib. Kuid see ei

ole tüüpiline. Kurgipõllumehed on valdavalt nobedad rõõmsad naised ja tõsised toimekad mehed ja käsku ootamata töömurdjad lapsed.

On imetlusväärne, kui palju muidu raiskuminevat energiat, lisna tööjõudu ja rakendamata ettevõtlikkust tarvitab ära käsitööonduslik suurtootmine. Viina sisse ei jõuaks seda ju ilmaski uputada. Olgu ta tänatud, see kurk. On jahmatusväärne, kui ükskõikselt suhtub ühiskond aednikrahva ponnistustesse, justkui polekski need riigikodanikud, kelle toidulauale sel kombel lisa tuleb. Olgu ta neetud, see kurk, kui ta sunnib vargamisi ja üle õla piiludes toimetama.

«Vaatan seda ilmaelu ja mitte millestki ei saa aru,» ütleb pesuvabriku noorik.

«Mõnikord on Mustvee maanteekraavis terved koormad õunu. Toodi turult tagasi ja pole kuhugi panna. Samal ajal ei ole õunamahla restoranis ka mitte,» öeldakse linna täitevkomitees.

Jõud, mille aednikud viimse grammini toodangusse panevad, raisatakse sel kombel näotult, tehakse tühjaks ja tühiseks. Ja mitte kedagi ei võeta raiskamise pärast vastutusele.

Erakurgiga juhtuvad imelikud asjad. Mitmed väga levinud tootmispõhimõtted lakkavad järsku toimimast. Juurdekirjutus muutub ju mõttetuks, enese tagant varastamine tobedaseks, lohakus ja saamatus maksavad kätte lohakale ja saamatule. Kulutatud väetisekilode ja veetonnide või töötundide arvul ei ole äkki mingit tähtsust, on ainult üks mõõt: kui palju kurki tuleb ja kui vara see tulema hakkab. Järsku ei saa end enam vabandada organiseerimisraskustega, tervisekrikkega, transpordiviletsusega või turustiihiaga, on ainult üks näitaja: kui palju raha tuleb.

«Me peksame kaks aastat pead vastu seina, ei saa seda natukest asfalti, mis lasteaia mänguväljaku katmiseks kuluks,» ütleb pesuvabriku a.-ü. esinaine. Pesuvabrikus on mõnikord takistusi kauba väljastamisel: puudub etiketiliim või pakkenöör. Kurgimajanduses ei puudu midagi: ei tootmishoone, ei tööjõud, ei taara, ei transport, ei turg. Palju reserve on ühiskonnas, palju jõuvarusid inimeses.

Kas võiks Mustvee eksperimenti kõigile soovitada? Kui mitte just kurgikasvatust, siis muud ettevõtlust?

Juuli 1980.

Isale, isaga, isata

Täiskiilutud bussis, võõraste tädide tähtsamate kehapoolte vahele pigistatult, lootusetult väljavaateta ja hingamisruumita, seisavad kaks arvata viieaastast poisikest ja põrnitsevad teineteist. Üks uurib vahetevahel oma uusi täpilisi kodukootud käpikuid, mis küllap meenutavad talle vanaema ja kodu, kus on alati õhku ja istet. «Mul on ilusad käpikud,» ütleb see poiss. Teine poiss üritab katsuda suurt villast tutti oma pealael, et kas see on ka alles. «Mul on ilus uus müts,» kinnitab ta veendunult. Esimene poiss takseerib vahepeal teise isa ja kuulutab võiduröömsalt: «Aga minu isal on näe kui pop habe!» Et kohemaid jõuab tema peatus ja ta maha trügida võib, on tema triumf täielik. Pealejäänud poisike uurib sügava tähelepanuga oma isa lõuga, nagu poleks ta seda ennemalt iial näinud või nagu loodaks, et nüüdki, hilinenult, seal oras tärgata võiks. Kuid mis üldse habemest rääkida, kui isal pealael kõrtki ei kasva. Kapitaalne lüüasaamine. Sosistaks nüüd isa pojale: «Aga mina olin oma tänava vutimeeskonna kapten!», mis vist ei oleks tõsi, või et: «Mul oli matemaatika puhas viis!», mis vist oleks tõsi, — ja kõik muutuks taas selgeks, kindlaks ja lihtsaks ühes alustelt kõigutatud lapsemaailmas. Ent meetri madalusel toimunud katastroof ei jõua üldse ülemistesse regioonidesse. Isa on saanud ülesande viia laps lasteaeda. Seda ta ka teeb: viib poisi hoolikalt kohale ja annab üle nagu tähitud postipaki. Ja kõik. Nagu omal ajal polnud tal matemaatikas päris selge, kust see numbriräga kõik saadakse, kuid ometi õigeid vastuseid andis, siis praegu pole tal päris teada, kust ja millal ja milleks tuli see tülikas jõmpsikas, kuid toime see isa tuleb.

Teisal istuvad tolmulehalisel pööningutrepil kaks tüdrukut, kel veel koolimütsi kapiski ei ole. Nad on väga tõsised ning justkui mures. Mis juhtus, kas veeres pall kaotsi või lõi naabripoiss selle üle? «Tead, ma arvan, et minu isa ei ole tegelikult minu õige isa.» Tüdruk joonistab tolmu sisse rõngaid, nägu on tal äkki vanainimese oma. Teine tüdruk vahib talle sügava, valusa pilguga otsa. Ja siis hakkavad nad tasakesi, suurte inimeste salaja nutma. Oh tuleks praegu see isa,

võtaks tal käest kinni ja ütleks: «Ära nuta, ma ju armastan sind.»

Mida tüdruk õieti mõtles oma lausega, mis kogemata pealtkuulajal üdisse lõikas? Võõrasisadest ei räägi muinasjutud ju halba. Seda, mida täiskasvanud niisuguse ütlusega mõtleksid, ei osanud ta küllap mõelda. Aga ta lapsepilk pidi märkama, et vanemate vahel mitte õiged suhted ei valitse, ja ta lapsehing pidi aimama, et paremad suhted ometi võimalikud on. Kui see tüdruk õhtu eel, välja nutnud ja silmad toobris loputanud, tuppa läks, küll pidi see kõik väike ja tühine tunduma, mida vanemad talle ütlema juhtusid.

Igaüks, kel lastega lähemaid suhteid, teab tuhatüks näidet, kuivõrd tõsistel teemadel kõnelevad koolieelikud ja kui sügavaid üldistusi nad intuitiivselt teevad. Mulle tundub, et viimasel ajal peatuvad väikelapsed eriti sageli sõja ja rahu teemadel, ja see, et nad sama probleemi juurde ikka ja jälle tagasi tulevad, näitab arvatavasti, et nad ei ole saanud rahuldavaid vastuseid oma küsimustele. Vaatab pisitüdruk ilusaid tulpe vaasis ja küsib äkki: «Aga kui sõda tuleb, siis ei saa seda vaasi ju kaasa võtta? Miks me selle siis üldse ostsime?» Teine, poisslaps, seisab väikese õe mähkimise juures ja nõuab: «Miks mina tüdrukuks ei sündinud? Ma ei taha sõtta minna ja inimesi tappa.» Kolmas, sedapuhku keskkoolitüdruk, pihib kirjandis: «Kui ma ema käest küsin, kus ta sõja ajal elas ja mida tegi, siis vaatab ta plekki minu uuel undrukul ja teeb teist juttu ja hakkab pleki pärast pahandama. Pärast ütleb, et eks küsi niisuguseid asju isa käest.»

Eks küsi siis isalt. Aga mis sa küsid, kui isa perekonnas võib-olla puudub, mida tuleb väga sageli ette, või kui isa füüsiliselt on küll olemas, kuid vaimses mõttes mitte, mida tuleb veel sagedamini ette. Või kui isa on küll olemas mõlemas mõttes, kuid ikka kukub niimoodi välja, nagu sellessamas kirjandis, et pärast mitmepäevast sõjasõpradega ringirändamist ja lahingupaikade ülevaatamist Saaremaal ütleb isa kaasasolnud tütrele juba praamil: «Ma mõtlesin järele. Tarvis homme hakata ikkagi köögi lage lupjama.» Või midagi umbes niisugust.

Terved virnad raamatuid ja terved laotäied filmilinte ei anna teinekord noore inimese individuaalsele küsimusele vastust. Eriti ei tee seda titakirjandus. Ei kujuta ette, et lähemal ajal ilmuks Eestimaal raamat, kus kuueaastane peategelane juurdleb, kas tema isa on ikka tema õige isa. Meie kirjastajad kaitsevad lapsi varaküpsuse eest. Koguni koolilastel on kahjulik niisugustest asjadest mõelda. Vanapaberi kogu-

mise plaani täitmine olgu meie muretu järelpõlve kõige tõsisem ja viljastavam mure.

Kui ei aita trükitud sõna, eks siis aita kõneldud sõna. See sõna, mis kodudes sünnib ja ringleb, on teinekord anekdootlikult tabav, vanasõnalikult üldistav, rahvaloominguna eluterve ja optimistlik. See aitab üle saada ja üle olla, aitab üle elada kui tarvis. Niisugune jõud on sõnal. Ja suur on janu õige sõna järele, eriti noores hinges, eriti isa mehesõna järele. Koguni isa õpetuse järele on vajadus suur, kuid niisuguse õpetuse järele, mis ei oleks paljalt keeld ja käsk, vaid sisaldaks selle isa elufilosoofia, tema teadmiste ja kogemuste tuuma, tema elamise rõõmu põhjuse. Kuid ennekõike olgu perekonnas isa, kas oma isa või kasuisa, kes, habemest olenemata, oleks kõitev isiksus, oleks tugev ja julge ja aus ja õiglane ja karske, ühesõnaga, kes oleks isa.

Külma ja nälja ja vilets use eest ei tarvitse me täna oma ühiskonna lapsi kaitsta. On jõudnud aeg kaitsta lapsi armastuse puudumise eest. Mida rohkem liikmeid perekonnas, seda mitmekülgsemad saavad olla sidemed, seda rikkam elu, seda enam võimalusi armastamiseks. Ema armastus on nagu päike, isa armastus nagu vihm, küsige põllult, kummast ta loobuda võiks. Kes asendaks õele õde ja vennale venda ja nooremale lapsele vanemat last? Kes suudaks täita vanaema ja vanaisa aset? Ja teisipidi: missugune karjäär, missugused lõbud ja vabadused ja mugavused korvaksid laste ja lastelaste puudumise? Ainult see, kes kunagi ei ole joonud puhtast selgest, alati uuenevast allikast, ei mõista seda igatseda.

Mai 1975

Naiselikkus on täiuseigatsus

Mööda hämarat tänavat tulevad kaks kaelastikku kuju, mõlemad inglilokkidega, mõlemad lehvivates viigipükstes ja perroonikingades. Pean endamisi aru, et laiemate püksisäärtega figuur on ilmselt daam. Mind nügib keegi vanatädi: «Vaadake ometi neid inimeseloomi, kumb neist on poiss ja kumb tüdruk?!» Vanatädi mugiseb naerda, otsekui oleks tal hea meel, et koos temaga kõik alla käib. Kui ma midagi ei ütle, nügib ta mind uuesti ja kuulutab naiselikkuse kadumist. «Kas see pole ükskõik,» ühman mina, «küll nad ise aru saavad, kes on kes, ja mis see teiste asi peaks olema.» Tädi kohkub mu tõredast toonist ja mõtete lahkuminekust, tädi pressib vihmavarju kaenla alla ja leiab oma teeotsa üles. Vaatan talle järele: võidunud nailonjopp, selle all meetrijagu ebamäärast lillekirjut undrukut, peas midagi, mis on võib-olla tütrest üle jäänud. N a i s e l i k? Aga jalas on tädil pika varrega saapad, niisugused, mille peale tädi surmkindlalt kümme aastat tagasi näpuga näitas ja naeris.

Oh inimene, vaata parem ennast! Vaatangi. Mul on käes pirakas kandekott, mille kõht peaaegu vastu maad jookseb, ja see on pungil toidupoodide kaubaproove: küll pudelipiima, küll kerajuustu, küll pakivõid, küll põrandaleiba, küll peakapsast, pluss kaubamajast rõivavärki. Ma olen pereema ja kiirustan koju. Väraval kohtun kogemata oma teisepoolega, see tuleb, mapike bürokraatiaga näpu otsas, ja küsib üpris heatujuliselt: «Noh, sa olid täna oma lemmiktegevuse juures?» See tähendab, et kas ma jälle mööda kauplusi jooksin, rõõmu pärast muidugi, sula ostmislõbu pärast, naistel on ju niisugune naeruväärt hobi — sabades seista.

«Jah olin küll, mu lemmik,» nähvan vastu. «Süda on täis ja rahakott tühi.»

«Siis on tasakaal olemas,» lepitab tema ja võtab puudase koti üle.

Umbes niimoodi võiks alata pereema teine tööpäev — õhtune koduvahetus. Kui ta süda on väga täis ja rahakott väga tühi ja pilgule avanevad toad väga segi, siis võib ta

veel lisada, et mitte ei saa aru, mis need tüdrukud mehele jooksevad, ole ainult ilma palgata teenija, ja kui ta süda veel sellestki kergendust ei leia, siis komistab ta kogemata nimme oma laste lohakile jäetud koolikottide otsa ning gürssab[1] ühes joones edasi. Naiselik? Lõpuks on siiski koduõnn õhus: kõigil biifsteek kõhus, sukad nõelutud, koolitükid sõelutud, märkusesaajad soetud[2], juturaamatus kolm rida loetud ning öö- ja hingerahu majas. Homme on vanal teemal vastsed variatsioonid.

F. Tuglas: «Ikka noomime ennast ja teisi laiskuse pärast. Ja ometi on vähemalt kolmveerand sellest, mis inimene elu jooksul teeb, üleliigne, ilmaasjata korduv, ilma mingi tulemuseta. Alustame aga igal hommikul nagu rakkes hobused oma tõistuvat teekonda.» Nii kõlab intelligentse mehe seisukoht, mis küllap väga paljudegi naiste poolt valuliselt läbi tuntud. Mida tohib aga naine lugeda liigseks või tunnistada tühjaks — kas keetmist, kas kütmist, kas küürimist, kas nõelumist või eks siis poodide inventeerimist? Ja kui tema ei tee, kes siis teeb, kellelt on tal õigus nõuda? *Muidu kasvataks nöid lapsi veel, aga suka- ja saapajaht mööda kauplusi sööb hinge välja.*[3]

Oletame, et pereema on kirurg, oma ala entusiast, kes püüab olla kursis erialakirjanduse viimase sõnaga. Kodune must töö on talle vastunäidustatud ja selleks ei jää ka aega. Kes läheb kööki, kui ka pereisa on tohter, tuntud ja tunnustatud, kui ämm on teadlane ja kateedrijuhataja, kes kõrges easki pensionile ei tule, ja kui lapsed käivad peale päevakooli veel spordikoolis ja muusikakoolis ja kunstikoolis, nii et üks tulek ja minek vahetpidamata? Tõenäoliselt kööki ei mindagi, igamees sööb kus saab ja kes ei saa, see ei söögi. Perekond ei kohtu täies koosseisus, sest kus mujal peaks ta tundma end tervikuna kui mitte kord päevas (õhtu)lauas, kui kellelgi pole kiiret ja kõigil on sõnaõigus. Koristamine ja küürimine on küllap üpris juhuslik. *Nad elavad nagu internaadis, koju tulevad peamiselt ööbima, päris elu jääb väljapoole koduseinu.* Kui palju on meil peresid, kus vanemad näevad lapsi vaid magavatena (**tore poiss, kui magab, kui üles tuleb, hakkab vallatust tegema**)[4], kus inimesed elavad kümneid aastaid üksteise kõrval, mitte üksteisega? Probleemist on küllalt kõneldud, lahendust nägemata. Üks väljapääs oleks koduabilistes. Hoolas ja truu majavaim, kes seoks võõra pere eluga oma elu, leiaks meelepärast ja oskustele vastavat tööd, väärilist tunnustust ja lohutust võib-olla oma peretuses. Pensionipõlve pidavaid naisi tuleb aastate jooksul

üha juurde, ega nad siis kõik valvuriteks ja vaibategijateks hakka. Tõenäoliselt on nende hulgas selliseidki, kellele passiks oma õlule võtta mõne pere argitoimingud, et nooremad naised saaksid laste hooldamiselt asuda laste kasvatamisele, võtta pestud ja kammitud lapsed käekõrvale ning pärandada neile võimalikult noores eas oma teadmised, oskused, tööharjumused, oma tõekspidamised ja ellusuhtumise. Praegu on aga ema see isik, kes pragab, paikab ja puhastab, ning muuks teda nagu ei jätkugi. Kas ei juhtu teinekord, et lastele jääb üpris mõistatuseks, mille poolest nende ema väljaspool kodu nii lugupeetud on. Tuhkatriinu tõusku printsessiks ka omas kodus.

Probleem on laiemgi: koristamistööd justkui alaväärtuslikuks pidades on nagu põlu alla pandud terve rida olulisi elukutseid. Teravat puudust tuntakse näiteks ametiuhkusega majahoidjatest ja sanitaridest. (Mis on kasu õnnestunud operatsioonist, kui see sanitari lohakuse või puudumise nahka läheb?) Igaüks tehku oma tööd kvalifikatsioonile, andele ja huvidele vastavalt. Arstil on õde, skulptoril kiviraiuja, direktoril sekretär, õppejõul laborant, nõnda on muist spetsialiste mittekvalifitseeritud tööst (peaaegu) vabad. Aga tuhandetel naistel tuleb raisata oma aega, annet ja närve koduse tühjatähja peale. Tõsi, on olemas rahvaköögid ja pesumajad ning mitmesugused masinad. Need kergendavad perenaise tööd, kuid ei võta seda ära. Lihasevaeva võime kokku hoida, ajakulu jääb ikka. (Rääkimata närvikulust, kui põrandapooner vedru välja viskab või pesumaja padjakotipitsid ära plisseerib.)

Aost saadik kinni toimetuste tangis,
kui suikvel loom sa õhtul ronid põhku.
Veel seilamata mere tuuleõhku
kas igatsed sa vabatahtsi-vangis?
Su siiras soov on ikka olla rangis,
töö peale töö, vaid teole paned rõhku.
Ei kulda leia liivakivikangis,
ei elu äärmustest tea mitte mõhku.

Jutt pole vallalistest või vähelapselistest naistest ega nendest, kes koduabilise kõrval laiska liha üritaksid kasvatada. Ka jäävad vaatlusest välja pereemad, kellele meeldib päevatööst puhkamiseks pottide-pannidega sekeldada, kes tunnevad sellest suisa rahuldust. Jutt on suure pere emadest, kes meelsamini tegeleksid huvidekohasema tööga ning omaenda ja oma laste isiksuse arendamisega.

Niisiis, **pole varna, kuhu vaevad visata, ega taiva, kuhu tõlinad torgata.**

Las täiskuu poole kisendame kõrvu,
kui ahastus meil üle ääre ajab.
Siis aga järgi katsuda on vaja,
ehk siiski kaelarihm käib üle kõrvu.

Paljud naised elaksid justkui ettevalmistusstaadiumis, kõik on neil veel ees, aega küll, ja ikka segab miski täie rinnaga hingamast: «Kui ma kooli lõpetan, siis . . .», «Ega elu enne edene, kui direktor pensionile läheb», «Kui ma üksköord mehele saan», «Otsekohe, kui ma tõvest paranen», «Oh kui mulle ometi kolmetoaline korter antaks!», «Kui lapsed otsa peale saavad . . .». Aga võta näpust, pärast üht kooli tuleb teine; direktor on nagu raudnael seinas, ei ta lähe enne kui jalad ees; mehele ei sa saamagi, uus põlv tüdrukuid juba peale kasvanud; haigusega on nõnda, et **meie läheme vanemaks, haigus nooremaks;** korterit ei anta, katsu parem sellest pugerikust asja teha; lapsed ei võta eladeski jalgu alla, sest **väsib andja, ei väsi vastuvõtja.** Elu pole mitte ees, vaid käes iga silmapilk, nüüdsama, me peame toime tulema iga päev ikka uuesti. Peab välja mõtlema, kuidas saavutada minimaalsete jõukulutustega maksimaalne tulemus, ka kodustes töödes.

Mis õieti teeb koduaskeldused nii vastumeelseks, peale selle muidugi, et tegemist on tasuta tööga? N e n d e t ä n a m a t u s, (kodust tööd peetakse ühiskondlikult kasuliku töö vastandiks, abielu arvatakse ainult abi-eluks), nende nüri kordumine, v a l m i s s a a m a t u s (mees lööb naela seina ja seal see püsib **isa ea ning poja põlve,** naine peseb tassi puhtaks, et seda kohe käiku anda). Kergem on korras hoida kui korda luua, aga hõlpsamalt seisavad korras ilusad asjad: kristallanumaid arvatavasti ei jäeta valamusse vedelema ja peent pesu pestakse meelsasti. Aga siis peab ju ühtevalu mööda kauplusi jooksma ja rahakotti peab toobripuuga seljas kandma. Nõiaring.

Küllap iga naine on vahetevahel nõudnud endalt maksimaalset ja kui tal õnnestub mõni aeg elada ühegi musta hilbuta majapidamises, siis on kindel, et üle pea kasvab mõni muu töölõik. Kodune töö on lakkamatu võitlus sajapäise hüdraga: lööd ühe pea maha, kolm kohe asemel. Aastate kuludes ja pere suurenedes on sul lõpuks ükspuha, mitut pead hüdra parajasti kasvatab, sa ei hooli sellest suuremat, elatakse ka nii, lihtsalt hoidutakse hüdraga kohtumast, lihtsalt viibitakse võimalikult sageli kusagil mujal. Tahtmata kuidagi alavääristada ajaviite-isetegevust ning panemata küsimärki pallitagumise ja kalapüüdmise mõttekuse kohale, võib ometi väita, et seltskondlikus tegevuses ennastunustavalt aktiivsed isikud elavad mõnikord ebatäiuslikku perekonnaelu, neil puudub teinekord kodu selle füüsilises või vaimses tähenduses, pole kas head korterit või rahuldavaid pereliikmetevahelisi suhteid.

Ent kodutunde loob n a i s e l i k k u s, koduse atmosfääri (mikrokliima) loob naisepoolne v a i m s u s, perekonna huvid ja ajaveetmised kujundab peamiselt ema. (**Ema pilli tantsib pere, hea naine on majalukk, paha naine põrgutukk.**) Nii oleneb rohkem naisest, kas töö on au sees, kas orjatakse rohkem raha, kas väärtuslikumat osa elust veedetakse peamiselt televiisori ees looseldes või peamiselt rannas lesides või peamiselt sünnipäevi pidi lennates, kas matkatakse, kas loetakse, kas musitseeritakse jne. Perekonna e l u i g a v u s e eest vastutab naine.

Ma vahin papli kiilaks jäävat võra
ja mõtlen äkitselt, täis hirmuvahku:
KAS IGAPÄEVSUS MEID EI PILLA LAHKU?
Kas on see hooletus, naiivsus, mõrv,
et süveneb üks nähtamatu mõra
ja tassi küljest ükskord kukub kõrv?

Naise osast perekonnas räägib kujukalt fakt, et kakskeelsetes peredes määrab harilikult naine, kumba keelt kõneldakse ja kumma õppekeelega kooli võsuke läheb. Aga küsimus pole paljalt keeles ja koolis, küsimus on kultuuris ja elutees. Kui ema on vaese vaimsusega, ei mõista laps kummaski keeles vigadeta kirjutada.

Emal olgu nii kooliharidust kui südameharidust, muidu jääb ta hätta juba esimese klassi jõnglase juhatamisel. Aga eriti ja iseäranis hästi peaks pereema tundma diplomaatiat. Nähtavasti ei saa koostada statistikat, kui mitu sõda on diplomaadid ära hoidnud, hoopiski pole teada, kui mitu olemata jäänud maa- ja merelahingut (ülemusega, mehega, ämmaga, murdeeas lapsega) on võitnud diplomaadivõimetega naine. Üldiselt peetakse ausamaks ja otsekohesemaks inimest, kes kõik pliu-pläu lagedale laob, mis tal vähegi hinge taga, kes võib kõnepuldistki kuulutada, mis ta kellestki tegelikult arvab. Aga kas pole seesuguse tõde toores, õiglus õpetamisõhinast õhutatud, arvamus asjatundmatu? Mida saavutab niisugune tore aus naine moraalsete kõrvakiilude jagamisega?

Võib-olla polegi ta muud kui lihtsalt üks ärritatud gürsa?

Maailma lühim anekdoot koosnevat kahest häälikust. Ütled «ämm» ja kõik naeravadki juba. Ämma ja minia vahekorda käsitletakse vanasõnades mitmest aspektist. Vanasõna ütleb: **minial on mitu viga, ämmal ei häda kedagi** ja **harvast orja kiidetakse, miniat ei millalgi,** aga teinekord ütleb vanasõna: **naine ei ole kunagi jutukam kui oma meest kiites ja mehe ema laites** ja et **ema ei sünni vakka ega varna,** ning selguse mõttes lisab vanasõna veel, et **ega kivi ühe poolega jahvata** ja et **ega muidu tüli ei tule, kui mõlemal poolel õigust ei ole.** Niisiis, omajagu õigust on mõlemal pahuksis poolel ja seda ei maksaks tõesti mitte ära unustada. *Maailma asjad pole korrapärased risttahukad, teisest küljest vaadates on nad hoopis teistsugused, kui nad sinu poolt paistavad. Iga tegu, mis me teeme, on pöördumatu, iga tegu tingib terve ahela teisi tegusid, mis tulevad paratamatult, kui me neid ette ei näe ja juba esimese teoga ei suuna.* Teise inimese väikest ja võõrast õigust on oma suure ja käegakatsutava õiguse kõrval raske respekteerida, **oma särk ju ligemal,** sest see on o m a. Ema (ja enda) puudustega ollakse harjunud lapsest peale, need tunduvad mõistetavad ja põhjendatavad, ämma puudused seevastu on imelikud, käsitamatud. Koguni ämma voorused on arusaamatud, harjumatud. Kui oligi põlvkonnavastuolusid ema ja tütre vahel, siis a r m a s t u s tasandas teed. Ämma ja minia vahel armastust esialgu ei ole ja mine tea, kas tulebki. Ämma poeg on hea, maailma parim, seda tunnistas noorik oma jaa-sõna andmisega. Ei tea, kellelt poeg oma headuse päris, ei tea, kes teda kasvatas. Kui noor naine parajasti oma ihuvilja ei salli, siis ütleb ta ikka: «Mis sa tast tahadki, ta on mehe suguvõssa läinud.» Eks ole, kõik hea meie lastes on pärit meie, kõik halb sellest teisest, võõrast suguseltsist. Kui lihtne! Ämmaga nägelev naine satub ükskord konflikti miniaga, ja ikka on tema see pool, keda ei mõisteta, muidugiteada.

Inimestevahelised suhted on kaunim osa elust. Naine, kes mõistab oma üleminekueas poega, mõistab otsekui iseenesest ka oma üleminekueas ämma. Tühiasjadest tuleb üle vaadata, kuid mitte puberteedieelise meri-põlvini-üleolekuga ega ka mitte hoolimatusega, vaid küpse naise sügava asjakäsitusega. Küpsust nõuab meilt elu, abielus elamine nõuab meilt oskust abielus elada. Ooperiprimadonnaks ei saa häälleta ja andeta. Miks peaks igaühest saama iseenesest täiuslik abielunaine?

Kui mees läheb restorani, on tal palju ümmardajaid:

nõudepesijad on pesnud nõud, pesupesijad on uuesti valgeks teinud linad, koristajad on ruumid puhtaks küürinud, õppinud kokad valmistavad toidu, asjatundlikud ettekandjad kannavad ette ja balletitrupp pakub oma parimat. Ning kes teab, ehk pole kõik ikkagi veel esmaklassiline. Naine kodus on üksainus, ta on samas isikus toaneitsi, pesunaine ja passija, lapsehoidja ning koduõpetaja, köögitüdruk ja õmblusmamsel, haigeravitseja ning õigusnõuandja, külaliste tulles on ta vaimuannetest sädelev ja hõrgutisi serveeriv matroon, pärast külaliste lahkumist oma mehe armuke. Millisele primadonnale oleks nii lai ampluaa jõukohane?

Iga naine on tugev mõnel alal. Noormehed peaksid sellele mõtlema — enne abiellumist. Öeldakse küll, et **tütarlast ei tunne enne kui tanu all,** aga selles võiksid küll noormehed selgusele jõuda, keda nad õieti vajavad, kas töönaist või öönaist või esindusnaist.

Liig ligi asjadel on palju tahke,
siis õel võib olla mõni naine lahke
ja õnnetühi mõni õnneriik.

Elu pole midagi muud kui huvide kooskõlastamine, väidavad majandusteadlased. Kuis kooskõlastada vastakaid huve? Kui lõbus peiarpoiss kosib tõsise naise, kes rühib kahe kohaga tööd teha, siis on ju mehel küll, milliste fondide arvel pidusid pidi joosta, kuid abielu sellest kooselust ei kujune. Naatrium ja kloor jäävad ikka metalliks ja gaasiks edasi, kuni nende vahel pole toimunud reaktsiooni, mis annab hoopis uue aine, naatriumkloriidi, keedusoola, millel ei ole midagi ühist kummagi lähteainega. Abielu peab viima partnerid uuele, k õ r g e m a l e t a s a n d i l e, ja kui seda ei sünni, siis ärgu naatrium imestagu, kui ta ükskord oma koju jõudes leiab kloori olevat haihtunud mõne teise metalli juurde.

On lihtaineid, mis omavahel üldse liitaineks ei ühinegi, ükskõik kui kaua neid ühes katseklaasis ka ei solgutataks, ja teisi, mis vajavad katalüsaatorite (sugulaste vahelesekkumine, ühiskondlike organisatsioonide peapesu, järelemõtlemisaeg kohtuliku lahutusprotsessi käigus) juuresolu. On mitmevalentseid naisi, kes seovad enesega mitut meest, nagu on ka mitmevalentseid mehi. Üldreeglina igatseb naine siiski siduda vaid üht meest, ta loodab abikaasa samavalentse olevat kui ta isegi, ta otsib täiuslikku ühtekuulumist, igavikust osasaamist üheainsa armastuse kaudu.

Sind olen oodanud kui piibli Rahel,
ja öiti ma ei unistanud muust.
Nüüd hoian sinust nagu vari puust.

Naiselikkus on kõlbeline puhtus, kasinus, truudus, hingeline tasakaal. See ei eelda niivõrd tugevat iseloomu (ei anna kiusatusele järele), kuivõrd võimet igikestvaks kiindumuseks (Kõrvalkiusatusi ei tekigi!).

Me tunneme sügavalt kaasa Anna Kareninale. Me laiendame kaastunnet neilegi, keda peame tänapäeva Kareninateks. Kuid Anna Karenina anti mehele, tänapäeva annakesed valivad oma õnne ja õnnetuse ise. Kui indiviidi kasutada on valikuvabadus, siis olgu tal ka vastutus oma valiku eest.

Me vabadusest teeme sõnu suuri.
Kuid vabadus on vastutus. Ja vähe
on neid, kes õtavad nii ränga ikke.

Mõned ühes armastuses ebaõnnestunud naised valivad vastutustundetult eluaeg ikka uuesti ja uuesti, lootes et üks-kord (kas kolmekümnes kord?) peab ju ometi õnnestuma. Neile on raske kaasa tunda. Iga lahkuminek on loodusõnnetus, kuid nad ei õpi sellest. Nad ootavad leivaraasukesi ikka uuelt ja uuelt laualt, endal kodus teinekord terve päts lahti lõikamata. Nad ei viitsi hoolitseda armastuse eest, nad tahavad nautida lille, kuid ei taha seda kasta ja rohida, nad armastavad armastuses ainult tunde puhkemist, nad ei mõista seemnete valmimise ilu, nad ei kärsigi tegelda teiseneva, küpseva armastusega, nad peavad armastust pärast selle esimeste õite langemist surnuks.

Eri ajastutel on eri tüüpi naised kilbil seisnud. Tänapäeval luuakse romaane ja novelle peamiselt heldema armastusega naistest. Truudust peetakse vahel isegi enesesalgamiseks, kestvaid tundeid tundetuseks, armastamisvõimetuseks, soovimatust seiklusi soetada kodukanalikkuseks, iseloomuarguseks, koguni väikekodanlikkuseks! Ei tule arvata, et praegu on klassikaliselt ustavaid naisi vähem kui mõnel teisel sajandil, ei, truu naine on avalikust tähelepanust lihtsalt kõrvale jäänud, kuid ta elab püstipäi edasi. Ja eks olegi tänuväärsem väärida oma mehe tunnustust kui naabrimehe kergekäelist kiitust. Ainult et... nojah, kui tihti siis abikaasa tunnustab, kui sageli oma tähelepanu demonstreerib? *See laisk eelistaks ilmselt kobakat vene ahju: lõõmutad noorpõlves korra tuliseks, eluaeg küpsetab sulle pirukaid ja lämmitab külge.* Ja nõnda võib kolmekümneaastane naine nukra (enese)irooniaga konstateerida:

Olen lillenoppija naine,
kõnnin luhta pidi,
nopin mööduvate meeste naeratused kenaks kimbuks.
Koju jõudes leian kimbu närtsinud olevat.
Vaasid seisavad tühjad.
Ainus, kes neid täita suudaks, ei naerata ammu enam.
Tema meelest olen igapäevane nagu laud või tool,
toolidele ja laudadele ei naeratata,
naeratatakse lillenoppijatele naistele,
kes juhuslikult luhta pidi käivad.

Nõndapsi tuntakse abikaasa naeratusest, tema tunnustusest ja toetusest ehk kõige tõsisemat defitsiiti. Aga sellest ei räägita hoopiski nii sageli, kui rahapuudust kirutakse, ajapuuduse üle ohitakse, kõiki vajakajäämisi tööjõupuudusega vabandatakse. Ime küll, kuhu siis aeg, raha ja tööjõud järsku on saanud, millal seda siis volipärasemalt on olnud, ega ometi pärisorjuse ajal? Vanarahvas ütles: **saagu salvetäis või savipotitäis, aasta ikka elada,** vanarahvas ütles veel sõnaselgemalt: **vaene ei ole see, kel vähe, vaid see, kes palju tarvitab.** Küsimus on pigem väljaminekutes kui sissetulekutes, küsimus on perekonna majandamise oskuses, olemasolevate ressursside kasutamise otstarbekuses. Rahalisa või lisaraha saab teatud määral kombineerida või reponseerida[5], see annaks nagu aluse kurta, et pereisa, näete ise, ei kavatsegi reponseerida. Ent ajapuuduse üle on küll lausa veider viriseda, aega mõõdetakse ju ülimalt demokraatlikult: igaühele täpselt samasugune lahmakas, kakskümmend neli tundi ööpäevas ja kolmsada kuuskümmend viis päeva aastas. Kui üks rätsep nõiub sellest kangatükist terve kostüümi välja ja teine ei jatkuta kraeks ja kätistekski, siis on riide sõimamine patuasi. Ons ajapuuduse pärast ükski huvipakkuv tegu tegemata jäänud (näiteks joodikul joomine või lõbusal naisel lustilöömine), see tont kollitab meid ikka niisuguste kohustuste täitmisel, mis suuremat meeltmööda pole. Pessimismist nõretav väljend «mul pole aega» tuleks asendada optimistlikuma ja perspektiivipakkuvamaga: «Ma pean õppima oma aega kasutama.» Sest aja kulutamine (veetmine, raiskamine, surnukslöömine, parajakstegemine, merresaatmine) ei ole veel aja kasutamine.

Igal naisel on aimu, tunnistab ta seda või mitte, kus on need varjatud hiireaugud, kuhu tema kallis priiaeg nii jäljetult kaob. Võib-olla laterdatakse tänavanurkadel ja trepikodades täiesti informatsioonivaba laterdust? Võib-olla

tehakse sõbrannadele seitse viisakusvisiiti päevas? Võib-olla on sängi külgetõmbejõud suur? Võib-olla istutakse televiisori ees kindlaks tegemaks, kas siis täna tõesti ühtki korralikku saadet ei tule? Võib-olla võetakse viiskümmend minutit hoogu iga viieminutilise töö tegemiseks? Võib-olla ahnitsetakse kõiksugu kohustusi mõttetul hulgal ja üle jõu käival määral? Võib-olla muudkui mälestatakse mälestusi ja unistatakse unistusi, olevikku hoomamatagi? Võib olla, kõik võib olla. Aega ei kasva puus ega maas, ka ei ole teda leti alla tallele pandud, mis üldse saada, see kõik on hilinemiseta käes, ja edaspidine oleneb ainuüksi aja tarvitajast.

Karl Marx on pidanud ühiskonna suurimaks rikkuseks tema v a b a a e g a, see tähendab seda osa töövälisest ajast, mis jääb üle tööjõu taastootmisest, seda aega, mida indiviid saab kasutada enese harimiseks, intellektuaalseks arendamiseks, sotsiaalsete funktsioonide täitmiseks, füüsiliste ja vaimsete jõudude vabaks mänguks. Sabas ei seista vabast ajast, ehkki oskaja inimene võiks seal lugeda, mõtteid korrastada, eluvaateid süstematiseerida, informatsiooni vahetada. Ühiskonna aja kokkuhoid oleneb üksikisikute oskusest aega kokku hoida. Me käime oma suurima rikkusega mõtlematult ümber. Isiksuse arendamisele ja huvialadega tegelemisele jääv aeg on eriti naisel napp. Ent oma isiksuse ülesehitamiseta ei saa olla täiuslikku inimest, naist sealhulgas.

Siin loodavad pereemad abi nii ühiskonnalt kui ka oma meestelt. Nad ootavad abikaasadelt toda küünarnukist toetamise tunnet, mis ammustel hämaratel õhtutel täiesti olemas oli. **Hea mees naise ehitab, kuri mees naise kulutab.** Naised on tihti niisugused, nagu mehed neid näha soovivad, naised pole tihti midagi enamat, kui mehed neist oodata oskavad.

Naised ootavad mehelt ikka rohkem, kui neile osaks langeb. *Naised loodavad õunapuudelt apelsine, ja selle asemel, et lasta õuntel hea maitsta, süüdistavad õunapuud, et see nende salajasi lootusi pole õigustanud.* Aga ometi, isiklikest ja suguõdede pettumustest hoolimata unistab naine mehest, sest **hull on hulluga elada, hull on ilma hullutagi.** Meheta naine on nagu ladvata puu, püüab küll pilvisse, kuid kõrvalharudega. Lesknaine on nagu katuseta hoone, igast servast sajab sisse. Naine, olgu noor, olgu vana, olgu küpsemisel, olgu üleküpsenud, unistab ikka mehest, kes teeks temast kui sugupoolest terviku, kes annaks talle võimaluse täita oma kohust.

Üks miljonist saab üsas inim-eoks.
Las tuleb ilma, kõik need vaevad kannan.
Kui tarvis, elu vastu elu annan.
Ta tulles valmistun ma rõõmupeoks,
sean tuulevarjuks kaitsva emasüle.
Kui valgus valitsen ma tema üle.

Naise lootused ja mõtted on suunatud tulevikku oma laste kaudu. Naine on eluandja ning eluhoidja. Naine on armsamale ema ja õe eest, on talle paarimees nii heas kui kurjas, on sõber ja aatekaaslane. Naine on oma pojale naiseideaal ja tütrele eeskuju. Aga tema veimevaka põhjas esiemade kirstus koos maarjaheinakimbuga on üks salaunistus. Olla ilus, puhas ja rõõmus, olla ihu ja hinge poolest raiskamata, kiirata naiselikku vaimsust, levitada soojust, valgust ja kodutunnet. Minna mehelikule mehele armastuse pärast, tunda jäägitut kokkukõla teise sugupoolega, sünnitada ja kasvatada täiuslikke lapsi täiusliku ühiskonna tarvis. Teha kutsetööd, mis haaraks täielikult, viimse närviniidini, saada osa looduse täiusest igal hommikul uuesti, küündida nautima kunste, olla võimeline süvenema teadustesse. Tunda eneses täiuslikuks loodud olendit, kes on imepärane nii oma vaimses tasakaalus kui füsioloogilises viimistletuses.

---

[1] Sõnast gürsa (vt. ENE II, 481, kui see teil olemas, näiteks «Varamu» vastu vahetatud).
[2] Sugema on kammima, aga ka ihu kaudu vaimu harima.
[3] Siin ja edaspidi kursiivis autotsitaadid (kes koera saba kergitab kui mitte ise).
[4] Siin ja edaspidi pooirasvases kirjas eesti vanasõnad ja uusaja rahvatarkus.
[5] Oletatavasti U. Lahe poolt kirjandusse toodud moesõna, mis viimasel ajal asjata unustusse jäänud. Tähendab mida tahes.

Veebruar 1975

Naine ja tunnusta(ma)tus

Lill vajab päikest ja naine tunnustust — et õitsta nii täiesti, nagu see looduse poolt ette nähtud. Kiratseda ja kiduda võib selletagi, päikeseta, tunnustuseta.

Kui maakaardile tekib uus riik, vajab see kõigepealt, et teda tunnustaksid teised riigid, tunnustaksid kui uut seniolematut riiki, tunnustaksid tema suveräänsust, tema õigust otsustada ise oma sise- ja välisasju, sõlmida ja tühistada rahvusvahelisi lepinguid. Kui tüdruklaps hakkab nooreks naiseks saama, ilmutab ta kõigepealt sõltumatusepüüdu, tahab, et teised isikud tunnustaksid tema inimeseksolemist, tema õigust otsustada ise oma asju, valida ise soengut, kleite, sõpru ja eluteed. Iga tütarlaps tahab, et teda peetaks ilusaks, andekaks, võluvaks, huvitavaks nooreks olendiks, et siis ka ise ennast sellisena austada.

Kindlasti areneb sarmika tüdruku iseloom teiseks kui eemaletõukava neiu oma, usina lapse elutee kujuneb teiseks kui laiskliisul, ilus rumal piiga elab hoopis teistsuguses maailmas kui tark inetu tütarlaps, õela ideaalid on midagi muud kui avarasüdamlikul. Aga tunnustust otsivad ja ootavad nad kõik.

Naisterahva tunnustamine ei ole lihtsalt aukirja pihkupistmine naistepäevaaktusel või komplimendi kokkuseadmine ilusal suvehommikul, kuigi see võib ka niisuguses vormis esineda. Tunnustus on midagi enamat. Elada võib mitut moodi. Inimene võib oma elu rajada iseloomu headele või hoopis halbadele külgedele. Ühiskondlik tunnustus aitab noorel, alles välja kujunemata inimesel oma väärtusi kasutama õppida. Tõelise tunnustuse aluseks on sügav veendumus teise inimese täisväärtuslikkuses, kui tal ka juhtuvad olema teistsugused voorused ja veendumused kui tunnustusejagajal. Kui õelast ei saa lugu pidada tema õeluse pärast, võib-olla võiks siis teda respekteerida tema aususe ja töökuse pärast? Laisk ei ole igale tööle laisk ja rumal ei ole rumal igal tasandil, võib-olla nad kordki elus teenivad ära hea sõna, ja võib-olla kord öeldud ja igaveseks meelde jäänud hea sõna aitaks neil ületada oma laiskust ja rumalust iga päev uuesti — kui leiduks, kes ütleks hea sõna õigel ajal õige asja eest.

Hea sõna on teinekord võlusõnaks, kuid mitte kõiki uksi ei ava see. Rohkemnõudlik inimene ootab enamat kui kiitust, ja nimelt: tema isiksuse arengule soodsat mikrokliimat. Tunnustatus on usaldatus, olgu see suusõnal väljendatud või mitte. Usaldatus on aga vabadus, mis tagab isiksusele tema õiguse otsustada ja vastutada, annab võimaluse suhtuda loominguliselt oma töösse ja tegevusse. Paraku on niisugune usaldatuseatmosfäär küllalt haruldane töökohas ja ülimalt haruldane perekonnas.

8. märtsil kõrgeks kiidetud Naine elab ülejäänud 364 päeval üpris sageli väikese algustähega ja mitte alati oma süü tõttu. Abielu ebapüsivus. Lastekasvatuse sajandiraskused. Puht naiste tööalade väiksemapalgalisus. Koduse majapidamise olmenürisus. Teeninduse ja kaubanduse küündimatus. Kui palju on neid naisi, keda need probleemid ei puuduta? Kui palju on mehi, keda need probleemid puudutavad?

Mööngem, et mehed leiavad kergemini lohutust ka ebaedu korral. Kutsetöös toimetulematu ja perekonnaelus läbikukkunud mees võib saada kompensatsiooni hobikaaslaste või õllesõprade ustavas ringis, kus ta on mees meeste hulgas. Naine naiste hulgas seevastu ei või olla kunagi kindel, kas südamlikus kaasatundmises pole paras annus parastamist.

Tunnustamatus on rahuldamatus. Täisõnneks vajab naine rahuldust kõigis oma elu sfäärides. Kui laps on hästi kasvatatud ja teisedki seda tähele panevad, siis teeb see emale küll rõõmu, kuid ei kompenseeri näiteks lapse isa truudusetust. Vastupidi: ema peab murega mõtlema, mis siis küll saab, kui tema tore poiss hiljem isasse läheb. Kõrge plaanitäitmisprotsent ei tasakaalusta kaotusi positsioonisõjas ämmaga, abielusobivus ei korva lapse puudumist perekonnas, huvipakkuv hobi ei muuda igavat kutsetööd meeldivamaks, uus kasukas ei leevenda korterikitsikust ja nii edasi ja nii edasi. Täisverd naisel peab kõik olema.

Lahustuda märkamatuks tänavatel voogavas inimmeres, sulada silmapaistmatuks tuhandete töökaaslaste hulgas — vaevalt see meeldiks noorele neiule, kes ihkab välist tähelepanu ja tunnustust. See võib olla väljakannatatav vaid rikka siseeluga küpsele naisele, kes on oma isiksuse juba üles ehitanud ja teab täpselt, mis ta väärt on või väärt oleks. Poolik vaimsus peab oma täisväärtuslikkust lõppematult tõestama

nii teistele kui iseenesele. Selle nimel tehakse rumalusigi. Näiteks ei ole haruldane, et naine, kellest ta isiklik mees ei näi hoolivat, rikub abielu mitte uue armastuse pärast, vaid tõestamaks enesele ja maailmale oma seksapiilsust. Kohtulaua ees võib kohata naisi, kes aastate kaupa vaidlevad vapustava põikpäisusega pesuköögikasutamise ja trepikojapesemise ümber, nad tahavad, et kohtupublik ja rahvakohtunikud veenduksid tema taotluste õigsuses, sellest tuleneks nagu heakskiit kogu tema elule. Klatšimishimu tuleneb sageli püüust saada tunnustatud kui kõigis asjus informeeritud daam, teravkeelne taotleb tihti teravmeelse kuulsust.

Et pälvida lugupidamist, peab ka ise olema võimeline lugu pidama. Naine, kes tahab olla armastatud niisugusena nagu ta on, peab ilmselt sallima mõningaid iseloomupuudujääke oma armastatu juures. Tunnustatust taotledes tuleb tunnustada teiste taotlusi. Tunnustamatuse õhkkond on paks ja sudune, ei selles edene miski. Õhkkonda saab muuta, kuid see maksab vaeva. Ent mis siis tuleks naisele kätte vaevata — töösaavutused, kena kodu, viisakad lapsed, armastus?

Õnn otsib inimesi, kes oskavad õnnelikud olla, õnnelikolemine nõuab võimekust õnne ära tunda ja andekust õnne alles hoida. Õnn muudab oma nägu, teiseneb ja vananebki. Muutunud õnn nõuab muutumisvõimelist inimest. Naised sageli ei taha selle üle järele mõtelda, naised, hoides kõigi vahenditega alles oma noort nägu, klammerduvad ka noorusideaalidesse ja kardavad arendada oma isiksust, naised sageli pelgavad uusi suhtumisi ja tõekspidamisi sama järjekindlalt kui uusi kortse. Noore naise elu on selgemini periodiseeritav kui mehe elu, ja iga eluetapp seab naisele oma nõudmised. Koolilõpp ja tööleminek õpetab iseseisvust ja vastutust, abiellumine kulinaariat ja majandusteadust, laste sünd pediaatriat ja pedagoogikat. Paljud naised kohanevad hõlpsasti uute nõudmistega, kuid jäävad pidama esimesele rahuldavale tasemele kasvõi aastakümneteks, püüdmatagi edasi. Kuid ülemusel on raske tunnustada naistöötajat, kes teeb oma tööd sügavama huvita ja sisemise põlemiseta, kes ei õpi midagi juurde, kes lihtsalt tahab töö valmis saada ja kaelast ära; abikaasal on raske tunnustada perenaist, kes keedab kolmkümmend aastat peamiselt klimbisuppi; lapsel on raske tunnustada oma ema autoriteeti, kui see arvab, et maailm on ikka alles seesama mis tema plikapõlves. Niisuguste naiste võõrkeel on eluaeg puutelgedega, kudumisoskus hädapärane, värvimeel viienda klassi tasemel, eluhoiak infantiilne, maailmavaade

süsteemitu. Niisugused naised ei edene milleski, nad ei püüa kunagi põhja kätte saada ega laeni ulatuda, mis neil ehk suureneb, on pettumus ja pretensioonid. Kuid ähmasele rahulolematusetundele ei ole võimalik ehitada rõõmsat täiuslikkusele püüdlevat elu.

Iga lill peab arenema lakkamata, kasvama tärkamisest läbi õitsemise ja viljumise hääbumisse. Niisamuti inimene. Igaüks, kes püüab end unustada mõnele läbikäidud arenguastmele, kes surub maha loodusliku arengutungi ja loomuliku edasipüüu, on määratud moondumisele ja allakäigule.

Jaanuar 1976

Kolm sõna laste kaitseks

Ei saa just öelda, et meie lastega ei tegelda. Nooruke kasvataja kogub sõimelapsed enda ümber ja jutustab muinasjuttu, treener võtab suusalapsed enda järel riburitta ja läheb teele, õpetaja seab laululapsed ansamblisse, rühmajuhi fanfaar hüüab pioneerid lõkke juurde. Võib-olla oleme ka ise kasvatajaks või treeneriks ja võib-olla oleme tähele pannud, et võõraste laste puhul rakendame kollektiivset kasvatamist, me oleme nagu päevavalgus-lamp, mis soojendab ja valgustab küll, aga päike ei ole. Päikese soojus tuleb taevakeha sisemisest aktiivsusest, lamp valgustab pärast nupule vajutamist. Inimlik soojus tuleb armastusest. Mulle näib, et eestlane küllalt ei armasta oma lapsi, ei omi ega võõraid. Millest muidu tuleks lakkamatu tahtmine lapsi ohjades hoida, pidurdada, vaigistada, tagasi tõmmata, raamidesse rõhuda. Armastuse puudumine toob kaasa usaldamatuse, usaldamatus tingib keeldude ja tabude süsteemi.

Me ei usu hästi, et väikelaps ise toime tuleb, me surume alla meie meelest enneaegse õhina ja taltsutame meie silmis ninatarkuse ja sobimatu uudishimu. Hea laps, kes hästi tantsib, parem veel, kes paigal püsib, ütleb vanasõna. Me laiendame selle vanasõna kogu kasvatussüsteemile. Ikka on veel palju neid vanaemasid ja lapsehoidjaid, kes arvavad, et hea laps istub sukkakuduva hoidja jala juures ja tõstab kühvlikesega liiva ühest hunnikust teise. Hea poiss ei hüppa ega karga ega hüüa, ei troobelda mööda puid ega esita rumalaid küsimusi. Hea laps elab nii, nagu polekski teda olemas. Sõnakuulmist ideaaliks seades trotsime ära lapse loomuliku algatusvõime, sülelapseiga kunstlikult pikendades laseme mööda parima aja iseseisvuse arendamiseks. Elu näitab, et kaheaastane ei lõhu talle vaadata usaldatud kallist raamatut, et kolmeaastane suudab õrnad külalistetassid lauale toimetada kadudeta, et kaheksa-aastane mõistab saagida ja naelutada, et kaheteistaastane poiss tahab traktorile ja sama vana tüdruk jäätisemüüjaks. Aga me ei saa seda neile mitte lubada, sest mine tea. Ja ei ole ette nähtud. Me ei paku lapsele ehitamist, vaid aina koristamist-kõblatamist, me ei luba lapsele

[illegible]mist, vaid ikka ostmist. Meil ei ole päris tööd oma pikaks [illegible]nud lastele, sest me ise oleme virgad vanemad. Me pres[illegible] oma neljateistaastased noormehed jalust ära pioneeri[illegible]grisse, kus nad ei taha trummi järel putru söömas käia ega [illegible]tunnil magada, vaid kipuvad parem üleliigse taskuraha [illegible] pöösa varjus viina mekkima. Linna neiud-noormehed [illegible]vad rahvamatkale linnukest kirja saama ja külatänaval [illegible] üles keerutama, samal ajal kui kolhoosi täismehed [illegible]vad künniväljal lohisti järel ja nopivad kivikesi üles. Võib-olla oleks matkavatele poistele-plikadele tore tundunud [illegible] kivilohisti järel jalutada ja õhtul ehk kümnekas taskusse [illegible]gata. Kõik lapsed ei mahu laagrisse, treeningrühma, aine[illegible]ingi. Miks ei võiks passieelikud müüa jäätist kaks tundi [illegible]evas, kanda tund aega ajalehti laiali või laenutada raa[illegible]tuid. See ei oleks ju laste ekspluateerimine ega laste arvel [illegible]jõupuuduse ületamine, see oleks lapsele võimaluse and[illegible]mine oma võimeid proovida ja toimetulemisest rõõmu tunda [illegible] mõni rubla teenida. Aga ei ole ette nähtud. ÜKT-tunnid [illegible] ette nähtud, nende täissaamisega on rist ja viletsus. Pea[illegible]miselt täidetakse need vanapaberiga. Nõnda muutuvad ühiskondlikult kasuliku töö tunnid ühiskondlikult kahjuliku mõttemise tundideks, õpetades formaalset töössesuhtumist, sest vanapaberi hangivad tihtipeale isad-emad oma ettevõtte vanapaberi arvelt. Ja kui lapsed selle koguvadki oma tänava peredest, siis jääb paberilasu koolihoovi tihtipeale risustama sajatul auto ootusel, on koguni ette tulnud, et terve ladu ostakse lõpuks kooli keskkütteahju. Mis peab selle kohta ütlema hoolas laps, võib-olla rahule jääma, et ÜKT eest viis kätte saadud ja sotsialistlik võistlus võidetud?

Igas koolis on sajad kätepaarid rakendamata, tüdrukud ei tunne luuda, poisid vasarat ja kirvest. Asi seisab organiseerimatuse taga, ei ole, kes võtaks enda peale nii suure tööväe kamandamise. Parem käime terve linnajaoga läbi kooli taramulkude, kui et keegi ütleks: «Poisid, kes soovib taralippe lõigata ja värvida, palka makstakse ka?»

Normaalne laps tunneb sündimisest peale rõõmu liikumisest, ta siputab käsi-jalgu täiestl vabatahtlikult, ronib ja roomab sunduseta, täiskasvanuid matkides kipub igasse töösse. Meie ise hoiame teda tagasi, sest me ei viitsi tema eest vastutada. Jäägu parem oma tunniplaanide ja vanapaberivõistluse juurde. Oma mugavuse huvides jätame kasutamata laste kätepaaride töökuse ega mõtle, mis see ühiskonnale maksma võib minna, kui tulevased kodanikud ei saa tööst õiget maiku suhu. Rahumeeles jätame kasutamata laste vaimse aktiivsuse,

me tõrjume neid kui ebaküpseid rahva elust kõrvale, oleme nõus loovutama neile vaid diskotantsud ja rõivaröömud.

Mulle tundub — ja ma ei usu, et ma eksin —, et veel kunagi pole olnud sotsiaalselt nii küpseid lapsi kui praegused teismelised. Vaja oleks nad oheliku otsast valla päästa, et potentsiaalne energia võiks kineetiliseks muutuda. Aga nähtavasti ei usalda me seda veel niipea teha, me tahaksime oma laste eest ise mõtelda, oma laste elu ise ära elada. Me ei usu, et lapsest võiks asja olla, et lapsel piisab arukust, töökust, püsivust ja vastutustunnet. Veel sajand tagasi ei usutud seda naisest, ei usutud, et naine võiks suurema poole ühiskonnakoormast enda kanda võtta. Naise sekkumine ühiskondlikku ellu avas naise ees tee vabaks ja tormiliseks arenguks. Lapse sekkumine ühiskondlikku ellu avaks lapse ees tee vabaks ja tormiliseks arenguks, päästaks valla temas uinunud loomingulised jõud. Kas tahame või ei taha, meil seisab ees laste emantsipatsioon.

Muidugi toob see endaga kaasa keerulisi probleeme ja uusi muresid. Mitte kõik naised ei hakanud väärima uut kohta ühiskonnas, mitte kõik lapsed ei tule toime uue rolliga. Naise kiire areng sünnitas mehes alaväärsustunde ja tõrjutusemeeleolud. Laste kiire areng tõenäoliselt sünnitab vanemates põlvkondades alaväärsustunde, mida püütakse kompenseerida usaldamatusega. Usaldamatus tuleb armastamatusest. Armastamatusest ja usaldamatusest sigineb uuema aja häda — pidetus ja juurtetus.

Pidetuse ja juurtetuse vastu aitaks osutamine sellele maapinnale, mis meile kõigile pidet pakub, ning juurtele, mis nii palju sajandeid on meid kõiki toitnud. Palju tööd on tehtud sõjasangarluse jäädvustamisel ja lasteni toomisel, vähe tööd on tehtud läinud sajandite hingestamisel ja ühe väikse rahva elu mõtte järelpõlvedeni hoidmisel. Moldaavia luuletaja Grigore Vieru on kirjutanud luuletuse ööbikust ja tema laulu ilust. Luuletus on mõeldud aabitsa tarvis ja lõpeb selle mõttega, et kui ööbiku laulul oleksid sõnad, siis oleksid need sõnad moldaavia keeles. Grigore Vieru aabitsaluuletus õpetab last emakeele ilu kuulma ja tähele panema. Sest midagi ei saa kasvatada väljaspool kodumulda ja rahvustunnet. Laps, kes enesest lugu peab, austab kaaslasi, inimene, kes armastab oma rahvast, mõistab ka teisi rahvaid. Meie lapsed peavad noores eas teada saama, et neile on pärandatud üks väikerahva keel hoida ja harida ning üks tükike tuultealust maad, millega neid veresidemed seovad.

Mai 1980

Kurb köievedu

Peaaegu igal kolmapäeval panevad «Tartu Autovedude» juhtimisjuhid pakilisemad asjad kõrvale ja kogunevad tosinakesi peadirektori kabinetti profülaktikanõukogu istungile. Ukse taga istuvad maalilises rivis ümberkasvajad — luusuid, viinavennad, huligaanitsejad, venimused, logaskid ja muud jõhikud. Nende hulgas kügelevad mitmed noored inimesed, keda kooliskäimatuse pärast ette võetakse. Mida lähemale jõuab maikuu, seda otsustavamaks paisub koolivastaste meeleolude muutmine.

Palju neid ju ei ole, kelle hädakoolitamisega vaeva tuleb näha, tükki paarkümmend ehk suure ettevõtte peale, aga vaev kestab aastaid läbi, mõnega eluaeg. Peapesu avitab nõrikest aega nagu pea pesu ikka — nädala pärast on lugu jälle must. Pilt püsib seesama: nõukogu annab nõu, mille väljakutsutu peab vastu võtma. Seisab vedelik ülema kabinetis, põlved lõnksus ja selg vastu uksepiita. Temalt pigistatakse koolilubadust välja nagu tõrksalt peigmehelt jaa-sõna. Mõni vaikib nagu igavesti kõvaks tambitud tee, kust rohulibelootustki pole. Aga lootust peab ju olema. Iga töölisnoor peab keskhariduse saama. Olgu või järelmaksuga.

Polsterdatud uks laseb neid ükshaaval sisse. Kenad noored inimesed kõik, midagi ei paista puuduvat, ei vuntsid, ei habe ega moodsad ihukatted. Kasvu on neil rohkem kui nende vanematel, võib-olla selle pärast ei jõuagi mõistus alt üles ja lapsepõlv peab pikale venima. Miks nad siis ei õpi? Kaheksateistaastasel R. L-l on kümnes klass pooleli, muud põhjust pole sste tuua kui seljahaigus. «Ei seljahaigus päästa sind keskharidusest,» ähvardatakse. Mille peale noormees loodab? Eks sõjaväekutse peale, kasarmus on parem kui koolitoas. Kahekümne nelja aastane A. K. on pikk nagu mastimänd, võiks oma peanupuga taevast toetada, aga ei, ta vaeneke ei saa kuidagi koolist läbi. A. K. on dekoratiivne noormees, oranži jopi hõlmadevahe näitab nahkvesti ja kaelaseotud siidpearätti, tema teksapüksid on kõige tarvitatavamast kohast pleekimata paigaga julgestatud, juuksed ja habe on ronkmustad, silmavaade sõltumatu ja taiplik — nagu mõni Robin Hood või Stenka Razin. Ta oleks võimekas õpilane, kui

kohal käiks, arvavad õpetajad, kuid ta ei käi, ütleb, et kandis kohtulikku karistust paranduslike tööde kujul ja tahtis seilest hoolimata kõvasti teenida, niisiis ei saanud ta kooli peale aega kulutada, sest koolipäeva eest makstakse ainult pool tasu. Noh aga karistus lõppes 3. märtsil?

«Keegi ei ole mulle teatanud, et karistus on lõppenud.»

Eks ole, «Tartu Autovedudes» ei ole ametisse seatud instruktorit, kes oleks lapsele meenutanud, et tal pole nüüd sedagi väljamõeldud koolitakistust. Muide, lapsel on kodus laps, see läheb ükskord kooli ja õpetajad loodavad isalt toetust koolirõõmu kasvatamisel. Läheb lahti järgmine ring, kui mitmes juba?

Peainsener lubab autojuht A. K-le garanteerida pääsu kvalifikatsioonikursustele, niipea kui keskkool läbi, kaugõppekooli direktor lubab garanteerida tingimisi ülevii mise, kui võlgnevus jääb ainult kahes aines. Tingimisi karistatu võib saada tingimisi hariduse, kui ainult tahab. Noormees jääb mõtlema, kas ta tahab. «Mitu arvestust seal siis on?» küsib ta vastutulelikult.

U. K. istub oma kahekümne kolme eluaastaga tagajärjetult 9. klassis. 14. aprillil andis lubaduse kõik tembud maha jätta ja õppima hakata. Juba 21. aprillil puudus koolist ja tööl teda ka ei olnud. Noormees kehitab vaheldumisi vasakut ja paremat õlga — ei noh jah ei olnud jah põhjust puududa, ta oli sel päeval lihtsalt kodus, puhkas. «Saab sust õppija või saame sust lahti?» nõuab kolonniülem. «Koondis hukka ei lähe ühe minemalöödud autojuhi pärast, ainult riigi raha hoiame kokku.» U. K. mudib sõrmi, kehitab ennast, arvab, et eks ta siis lähe kooli. Esimene kirjatöö antakse kohe kätte — seletuskiri 21. aprilli sündmuste kohta, ju ta peab nüüd luuletama hakkama.

Ka üheksateistaastane L. P. on takerdunud 9. klassi. «Kõik minu katsed teda kooli tuua jäid tagajärjeta,» kannab klassijuhataja ette. Koondise väljaõppeinsener küsib oma murepoisilt: «Mis sul puudu on, kulla laps, et sa koolis ei saa käia?» L. P. maigutab, tammub, nagu häbigi oleks teisel, toob ette, et veebruaris oli puhkusel, Ja koolipuhkuse võttis siiani.

«Mis siis saab?» küsitakse.

«Ma ei tea, reede või kunagi peaks nagu järele vastama.»

«Kuidas me siis kokku lepime?» käiakse peale.

«Kui võimalus on, siis tulen, kui kodus midagi teha on, siis teen kodus,» seletab L. P. kannatlikult. Eks ole, hea laps aitab isa-ema.

«Kui sa kooli ei tule, tulen koju vaatama, mis sind takistab,» ähvardab õpetaja. «Elan ligidal, tulen iga päev läbi.»

«Meie töötame kakskümmend neli tundi,» ütleb kaugõppekooli direktor. «Kui meie vaataksime, mis kodus teha on, siis me ei saaks kunagi kooli.»

Nii nad siis kauplevad ja kemplevad, õpilaspool ja õpetajaspool. Lugu sarnaneb köieveoga, kus kumbki pool läheb hasarti ega suuda enam meenutada, milleks see kõik. Äkitselt saab õpilase mõõt täis, tema puberteedikohtlane nägu värvub jonnakaks. Ta kuulutab oma positiivset programmi: «Ma ei tule üldse ja ma ei hakkagi üldse koolis käima!»

Kogu ta keha väljendab keeldumist, kõik ta lihased krampuvad tahte tugevusest. Ta on äkki selle eesli nägu, keda kohtasin Tadžikistanis: heitis ennast raudteele maha ja eks pekske, kuni ära väsite.

Uhel teisel mehel K. T-l on õnnestunud päevakoolist veel enne kaheksandat klassi jalga lasta, nüüd on ta kakskümmend kolm aastat vana ja neli klassi koolikohustust lohiseb jalus. Saanud kutse ilmuda profülaktikanõukogu ette, taipas ta käia koolis ennast heaks tegemas, nüüd on õpetajad uut usku täis ja õhevil. «Ära siis meid ka alt vea!» hüütakse talle järele.

K. T. ei vea seekord. Aga kõik teised veavad alt. 23. aprilli õhtul kell kuus null-null ei lükanud neist ürmistatutest ükski Tartu Kaugõppekeskkooli ust lahti, kuigi oli kohtamine määratud. Kaks nädalat hiljem, 7. mail, oli profülaktikanõukogu taas koos. Ei puudunud ka kunstnik ja fotograaf, et ajalugu jäädvustada. R. L. läheb nüüd aega teenima, L. P. vallandatakse, A. K. ei suvatsenud välja ilmuda. V. O. oli vahepeal jõudnud kolm-neli päeva luusida, tema saadeti duši alla ja sealt otseteed alaealiste asjade komisjoni. Ülejäänud üritavad koolis käia ja aasta kursuse nelja nädalaga pähe panna.

Nad on ennast päevakoolist välja võidelnud, seisku nüüd õhtuse kooli uksed ristseliti pärani, ei see neid ahvatle. Miks nad päevakoolist ära tulid ja enneaegu tööle läksid?

«Ei tahtnud õppida, sellepärast,» ütleb V. O. Miks ei tahtnud? «Pea ei võtnud ka.»

V. O. on esimese kategooria autolukksepp, must kui tahmatont. Kui puhtaks küürida, oleks päris ilus laps. Seitseteist kevadet ongi ta näinud. Pensionini on aega 43 aastat, peaaegu pool sajandit. Mis plaanid tal on? Eks kuidagi lahene, arvab ta. Aga kooli ei lähe. Saab aru küll, et vaja oleks, aga

ei lähe. Pea ei võta ka. Autokooli läheks, seal pea võtaks, aga sinna ei võeta teda, kui tunnistus puudub.

Kaugõppekoolidel ei ole päevakoolidele midagi ette heita, kui need katsuvad lahti saada oma koolivõõrikutest, kellest jõud üle ei käi: üks kärnane lammas võib kogu karja hukka ajada. Aga kas just õhtukool või kaugõppekool peab see heidikute koondamise koht olema? Siin käib palju inimesi, kes õppida tahavad ja aastaga klassi läbi teevad, nendega oleks rõõm tööd teha, aga lõviosa energiast läheb venimuste sundharimise peale. Kõige suurem töö on neid üldse kohale saada. Kas kohalesaamisest piisabki? On siis inimeselaps nagu koerakutsikas, et midagi talle ilmtingimata külge jääb, kui takjapõõsast läbi jalutab? Õpetaja ketrab kodude ja töökohtade vahet, kontrollib telefoni teel, peab sidet direktorite tasemel, õpetaja istub puudujate-ürmistamise-nõukogudes, õpetaja käib tunde andmas otse töökohtades, kui seal on avatud kaugõppeklassid, kus noored inimesed saavad õppida üks terve päev nädalas, töölt vabad ja palgaga kindlustatud. Riik maksab. Sellest näib veel vähe olevat, jääb veel üks samm — minna õpilasele otse sängiveerele, ainult et kes maksab ja kas maksab. Kas maksab hariduse andmist nii kalliks ja haridust nii odavaks ajada? Kas on mõtet kaotsikukkunud ühekopikalise otsimisele kulutada rubla eest energiat?

Vastav valitsuse määrus tagab keskhariduse kõigile võrdselt. Praktikasse jõuab nii mõnigi võrdsus ebavõrdsusena. Töökad andekad lapsed, kes lõpetavad päevakooli neljadeviitega, satuvad tööle minnes halvemusse kahe-plussi-meestega võrreldes. Nad peavad ära tegema koolikäimarite töö. Nad saavad puhkuse talvel, sest hariduse venitajatele on puhkus ette nähtud suvel. Koolikohustuse täitnutele isegi ei naeratata, sel ajal kui hilised klassilõpetajad külvatakse üle tähelepanu ja kingitustega. Ent kas päevakooli hüljanud väärivad vaata et rahvuskangelase mainet? Eduka praagiparandamise eest ju preemiat ei maksta. Paljukese meil enam neid lapsi on, kes majanduslikel põhjustel peavad alaealistena tööle asuma, kaheksateistkümnendaks eluaastaks on normaalselt ju keskkool läbi. Töölisõppurite ülehellitamine loob päevakoolides käegalöömise mentaliteedi — ah tühja kah, lähen ära tööle, seal kergem läbi lohiseda. Liighoolitsus kasvatab pretensioone, hädaharitud inimene üleväärtustab oma haridust ja isikut, kipub tööd ja ülemusi valima, tema tarkus jookseb üle.

Ja siiski tuleb koolivõõrikuid kooli kantseldada. Mitte ainult valitsuse määruse pärast, mis kuulub täitmisele. Vaid

[illegible] ja arukama töötegemise pärast. Elu näi-
[illegible] on asja saanud, nii mõnigi on endasse
[illegible], sest et teised temasse on uskunud, aga
[illegible] ennast kätte võtnud, sest tal pole muud üle
[illegible] mis «Tartu Autovedudes» lasub kaadriväljaõpetaja Maria Tali õlul, on määratu suur. Maria Tali
[illegible] hästi halliks läinud, ta on end üleni sellesse matnud,
[illegible] läinu on ta vaid lõpuaktustel näinud. Lõpuaktustest
[illegible] kaugõpetajadki alati pisarsilmil, nähtavasti tasub
[illegible] hetk aastapikkuse ilmotsata rabelemise. See töö
[illegible] järjekindlust, lausa käekõrval, lausa sülega viiakse
[illegible] tundidesse. Neid meelitatakse ja mõnitatakse, neid
[illegible] ja sarjatakse, neid upitatakse ja uhetakse.

See, et pärast 23. aprilli istungit «Autovedude» koolipõlgurid õhtul tundidesse ei läinud, on tegelikult kiitus Maria Taliie; tähendab ta on oma töö nii hästi teinud, et kõrge komisjongi seda paremini ei suuda. Mis luuaraag Tali käes ei paindu, see ei aja tõega enam punga. Täiskasvanud inimesed, vabad kodanikud, eks nad ise tea. Mustatöölisi on ka vaja. Eks nad praegu loodavad küll sellele, et ühiskond on demokraatlik: kui ühed saavad hea hariduse, siis teised saavad hea palga, või kui ühes asutuses kooli pärast liiga kanna peale käiakse, siis võib mütsi kergitada — kuskil mujal võetakse kahe käega vastu ega viitsita sõdida.

Õppimise võimalused on sootuks suuremad kui õppimise vajadused. See olukord ei pruugi kaua kesta, elu muutub kiiresti, ent harimatu inimese harimatus selles seisabki, et ta ei oska oma elu planeerida aja muutumist arvesse võttes. Pärast on teised süüdi.

Tung teadmiste järele on loomulik nagu nälg või janu. Janune inimene leiab ikka allika või kaevu, olgu tee kui tahes pikk, ega jää ootama, kas talle kopsik ka tuuakse. Mõnel on suur janu, eks joogu see palju ja mõnuga, mõne janu on väiksem, eks joogu see vähem. Aga loomuvastane oleks situatsioon, kui täiesti ilma januta inimene on sunnitud ämbritäie kallale asuma.

Mai 1980

Ikka jälle haritusest

Tunnetades päevast päeva teravalt oma oskamatust, teadmatust, küündimatust, olen tihtigi mõtisklenud hariduse ja harituse seostest ning harimatuse ületamise vajadusest ning võimalustest.

Isiksuse haritus on tema kasvujanu, tung areneda, teiseneda, paraneda kuni surmani, tarve elada vilgast vaimset elu. Ülikooli lõpuaktusel kättejagatud diplomikaaned peaksid saama sarikateks isiksuse kõrghoonele ja ei mitte kirstulaudadeks, mille varjus kõik ajapikku hälbiks, hääbuks ja häviks.

Hariduse saamine ei ole faktide äraõppimine, vaid mõtlemisvõime omandamine ja arendamine. Sportlane kaotab vormi treeninguta, haritlane pideva mõttetööta. Mõttelaisast tudengist saab piiratud inimene, keda tema teadmised piiravad läbitungimatute seintena. Niisugusega suheldes tunned, et tal on lagi vastu pead, et ta üheski teos ega arvamuses enesest kõrgemale tõusta ei suuda. Piiratud inimene on ilmeksimatu ja kategooriline, tema veendumused on kõigutamatult needsamad eile, täna ja kahekümne aasta pärast. Piiratud inimene teab kõik ja oskab kõik, on vaba kahtlustest. Otse ime, kuidas kõrged ja ülevad ideaalidki madalduvad ja kõverduvad piiratud inimesega kokku põrgates, suutmata avardada selle inimese piire, välja arvatud ehk võimukuspiirid. Piiratus võib olla piiritu.

Mõni piiratud inimene on maksimaalselt koolis käinud ja rohkesti lugenud, kuid talle on minimaalselt külge jäänud, ja see vähenegi rohkem välispidiselt: talletatakse sõna, kuid mitte mõte, vorm, kuid mitte tuum, kubu tsitaate, kuid mitte süsteem, võetakse omaks neid teadmisi, seisukohti, ideid, mis on tuttavad ja sobivad olemasolevatega. Piiratud isiku siseilm on muutumatu ja ta arvab, et välismaailm niisamuti. Niisiis ei ole haridus ja haritus hõlmatavad võrdsusmärgiga. Mõni külataat, kes kolm talve vallakoolis käinud, võib üllatada laia silmaringiga, küpse mõtlemisvõimega, teravmeelse sõnaga. Millest küll võiks tulla taadi eluhuvi ja intelligentsus? Paneme siia kõrvale teise mehe, hoopis rohkem koolitatu ja hoopis noore, kes ei tea maast ega ilmast ega tahagi

teada. Taadis oli janu, taat oleks koolis käinud, kui oleks saanud, toda noort meest lausa sunniti õppima, aga ta ei tahtnud, sest tal puudus isu. Ja nii ta elab oma maailmas, see noor mees, teeb kakskümmend neli tundi päevas tööd, kui uskuda palgalehte, ja ülejäänud aja magab. Palju eluvõimalusi on päikese all. Võib elada nagu sipelgas või nagu koer või nagu karu või nagu šaakal. Aga võib ka elada nagu inimene ja mitte rahulduda selle osaga maailmast, mis on sipelga päralt. Bioloogia seab universumi tunnetamisel igale loomaliigile omad piirid, kuid isendite erinevus liigi raames on suur. Inimese kõrv ei kuule kõiki helisid ja silm ei näe kõiki värve, kuid ometi eristab kunstnik sada korda rohkem värvitoone kui arendamata nägemismeelega inimene, niisiis on võimalik oma silma õpetada, kui tahetakse elu värviröömsana näha.

Ilus ja rikas on meie planeet. Polaaröö ja seniidipäike, troopilised vihmametsad, preeriad ja kõrbed, taigad ja tulemäed, saared ja ookean — kui palju leidub inimesi, kes seda kõike oma silmaga on vaadanud? Kirjanikud, kunstnikud, heliloojad, arhitektid, filosoofid on loonud aardeid, mille ilu ja vaimusügavust pole võimalik kirjeldada, ja paljukest on inimesi, kes tillukest osagi sellest on nautinud? Sest ME EI VIITSI. Viitsimatus on peamine põhjus, mis tänapäeva inimesel ei luba inimese kombel elada, ja mitte sugugi ajapuudus või rahanappus või mõni kolmas väljamõeldud häda.

Koolis käimine on raske töö ja vaimse elu elamine on vägagi pingutav, sellepärast rahuldutakse tihtipeale sipelga või koera elulaadiga, ning ainult mõnikord läheb süda raskeks ning hing ebamääraselt nukraks, nii nagu kanale tuleb vahest harva meelde, et kõigele vaatamata on ta lind, tiibadega olevus. Kana lehvitab sel puhul meeleheitlikult tiibu, inimene kukub jooma, et areneda tagasi ahviks.

Rumalus on laialt levinud ühiskondlik pahe. Meie riik püüab selle juured läbi lõigata kohustusliku keskhariduse kehtestamisega. See tähendab, et kõik noored saavad hariduse. Kas ka harituse — kui mõned nende hulgast ei taha ega viitsi ning nende omaksed ja kaasvõitlejad tunnevad neile härdasti kaasa, sest ka nemad ise tegelikult ei viitsiks. Nad ütlevad enese lohutamiseks, et hariduseta on alati elatud, ja mis erilist väärtust saabki sellel olla, mida jagatakse kõigile ühetaoliselt, ühtviisi ja täiesti tasuta. Võib-olla oleks tõesti mõttekam läbi ajada tiibadeta, kui tiibade kasvatamine on nii vaevaline? Aga siis jääb tundmata lendamise nauding. Kuidas kirjeldada lendamise naudingut koduhanele ja mõtlemise mõnu inimesele, kes kardab lahti lasta mõtte-

karkudest? Ja just see ongi hirmus, et nad ei tea, millest loobuvad, pidades oma tanumat ainuvõimalikuks eluteeks, tõusmata kordagi eluavaruste kohale.

Olen näinud unenäolisi asju. Olen kohanud last, keda karistati raamatulugemisega: mida suurem eksimus, seda paksem raamat suruti kätte, pärast lasti ümber jutustada, vits järjehoidjaks. Olen näinud last, kes Riia-ekskursioonil nuttis hirmust, et piletid on võetud ja ta peab nüüd orelikontserdile minema. Olen näinud õhtukoolide õpetajaid, kes lõviosa energiast kulutavad õpilaste kooli kargutamisele. Olen sõitnud koos huvireisijatega, kes taluvad vapralt kõiki reisivintsutusi ainult selleks, et võtta viina teise sildiga pudelist.

Harimatus on rumalusele nii emaks kui tütreks. Kuid meie haritus on meie eneste kätes, ainus tõke selle saavutamisel on laiskus ja hoolimatus. Paljud priiskavad oma noorust ja täisiga, otsekui oleks neil mitu elu, otsekui sünniksid nad korduvalt ja võiksid teha vigade paranduse. Hindud oma usku mööda sünnivadki üha uuesti, sellegipoolest õpetavad nad oma lastele vähemalt viis tuhat aastat, et inimväärse elu alus on süvenemine ja täiuslikkusetaotlus. «Väheõppinud inimesed vananevad nagu härjad. Liha kasvab, tarkus aga ei kasva,» ütleb india tarkussõna. See on kirja pandud väga ammu ja väga kaugel, kuid võib aktuaalsena kõlada ka tänasel Eestimaal. Ühiskonnaga kaasamõtlemiseks on kõrgharidusestki vähe, ja kuidas siis kavatseb oma elust rõõmu tunda inimene, kes äraistutud klasside arvu kirjutab ühekohalise numbriga? Sellepärast ütlen ma veel üks kord, et eneseharimise lõpetanud inimesed vananevad nagu härjad, neil kasvab ainult liha.

Kas võiks loota, et pärast tänast vestlust viib mõni mees avalduse õhtukeskkooli või mõni teine võtab nõuks (juba täna) astuda läbi Toome raamatukogust, et tellida mõnd filosoofi, keda kauges koolieas sai ainult tsitaate tsiteerides ja referaate refereerides tundma õpitud, ja avastab kartoteegisaalis tavatu rikkuse maailma ning kogeb kõikehaaravat hirmu ja rõõmu ega tea, kust otsast alata?

Vaevalt küll, kallis lugeja, vaevalt küll. Siiasamma kõik jääbki. Kuid ma loodan, et tundsite südames valusat pistet, nagu minagi tundsin seda lugu kirjutades. Ja et astusite korraks kõrvale oma töökast ja huvitavast elust ja eemalt vaadates leidsite selle olevat vähem tööka ja vähem huvitava. Ja et vajusite mõttesse, kas kõik peab jäämagi nii teie päevade lõpuni.

Juuli 1977

Kolme kopika ümber

Ühiselamupeatus lööb bussi täis sädistavaid värvimütsikandjaid. Siredad pikakasvulised tänapäevanoored. Nende jutt on valdavalt erialaline, nad ei ole tühjajutupaunikud. Järsku jääb sõidukis pahaendeliselt vaikseks — piletikontroll trügivat esiotsas! Üks-kaks-kolm asuvad värvimütsid komposteerima, kes leiab jopitaskust talongi, kes vahetab kolmekopikalise kähku piletiks. Nüüd võivad kaassõitjad tähele panna, et mitte üks tudeng ei olnud piletit augustanud. Paarikümne sekundiga on kõik paarkümmend isiksust formaalsuse joonde ajanud, üksainus noormees ei saanud hakkama, sest tal parajasti polnud kolmekopikast münti. Rünnak on parim enesekaitse, sestap asub talongita tudeng piletikontrolli ametit häbivääristama. Kontroll juhtub olema väärikas inimene, ta ei lasku kukevõitlusse, astub peatuses sõna lausumata maha. Üliõpilane on moraalselt löödud, seda ei olnud ta ju oodanud, ta läheb põskedest punaseks, kui endamisi meenutab, mis kõik soliidsele naisterahvale ütles.

Riia mäel peahoone juures voolab buss hõredaks. Edasisõitjad võivad näha, kuidas mahaastuv roheline müts annetab oma täksitud talongi pealeastuvale rohelisele mütsile. Ilmselt ei ole nad omavahel tuttavad, ei tervitanud ega vahetanud semurepliike.

Ja neil ei ole põrmugi häbi! Südametunnistus kolme kopika vastu! õhkab siinkohal tavaliselt ajakirjanik ja püüab tudengite nimed teada saada. Sest meie ju omal ajal nii ei teinud. Me ei tee ausalt öelda praegugi nii. Meil oleks häbi. Ja me oleme vapustatud, kui teiste inimeste häbi on hoopis teistsugune.

Mäletate, kui meie veel koolivahet käisime, trügis bussides konduktor, ihu poolest õitsval järjel naiskodanik, see lähenes igaühele individuaalselt, poetasite talle kopikad pihku ja nimetasite vahemaa («Tähe-Pargist turuhooneni»). Kindlasti märkasite kodanikke — reeglina vanemas keskeas tädikesed —, kes surusid kuumakspigistatud vaskrahad konduktori peiju ja rõhusid veel sõrmega kõvasti järele, mis tähendas,

et paras raha (või peatuse jagu vähem) ning piletit pole tarvis. Konduktor libistas ohverdise konduktorikoti teise vahesse. Annetaja oli mitte ainult aus, vaid ka hea, millest tal endal päev otsa heameel oli. Ikka leidub inimesi, kes oskavad oma kohust nii täita, et sellest jääb heateo mulje. Paljude pahategude psühholoogiliseks aluseks on inimese vajadus heategusid teha.

Heade inimeste keskel on head pruugid. Ei tea, kuidas praegu, aga tosina aasta eest oli Taškendis kombeks, et kopikad liikusid piripardani täis bussis käest kätte ja üle peade mitte lähima kassaaparaadini, vaid läbi klaasluugi juhiruumi. Ja seda miljonilinnas! Sõitjaid ja bussijuhti sidus niisugune kokkukuuluvustunne, et sissesõitnul jäi suu ammuli. Meie kodukamaral pole seesugust veel saavutatud. Ehkki seni on jätkunud muhedaid memmesid ja toredaid taate, kes külavahebussi astudes teretavad, valmispandud raha ulatavad ja harjunud kombel piletit ootamata edasi astuvad. Nad on ausalt tasunud ja sellega saavad oma südametunnistuse ees õigeks, milleks neile veel paberilipakas. Nooremad inimesed ei käitu nii enesestmõistetavalt. Aga neile lihtsalt ei anta piletit, kaua ta ikka seisab ja ootab, tal hakkab ehk piinlik. Häbitu loodab teise häbitundele. Noh kui sõitja just küsib ja vabandab, et komandeering, ega ta siis ilma jää. Paljudel kruusateedel ragiseb kassamasin mõned raksud tunnis ja sõitjad ei kiirusta kaebama, sest nad on nautinud inimlikku teenindamist, nad on kogenud, et jooksjad korjatakse peale kahe peatuse vaheltki, igas teeotsas lastakse maha, närvitsemata oodatakse vanainimeste järel. Juht heidab pilgu salongi ja ütleb lahke häälega: «Istu no ära, vanaema, enne kui ma käima tõmman, muidu satat maha.» Nagu värvifilmis. Ei ole vaja pidada loenguid teeninduskultuurist, see on inimesel ihu sees ja saab ilmsiks, kui on vajadust. Nõnda saab juht tasa oma südametunnistusega, ta käitub ju nagu bussi peremees, järelikult on tal õigus ise määrata oma vaeva suurus. Õhtul ta teebki niisuguse kassa, nagu ise arvab ja plaan kannatab. Muist raha läheb veel siia-sinna: tagavaraosadele ja silmakinnipigistajatele ja mis kõik. Siiski on ta sõidurahaökonoomia suurem kui kolm kopikat, nii et ajakirjanik tavaliselt kohmetab tema nime küsimast. Piinlik on, teate, inimene peaks ise piiri pidama.

Kuid ei ole piiri piiripidamatusel. Sulimine võib kasvada piirituks. Tõhusat vastuseisu suli tegevusele võib osutada teine suli. Paar suve tagasi Sotši—Adleri liinibussis panin tähele, et mitmed noored mehed ei tasunud kahetunnise sõidu

eest, ehkki konduktor nõudis, ähvardas ja sõimas. «Sina mulle piletit ei anna, mis eest ma sulle maksan?» ütles üks rahulikult. See oli kena korralik poiss ja konduktor oli ka kena korralik mees. Aga nahaalid mõlemad. Siit võib otsida võtit Tartu tudengite kolmekopikakokkuhoiule. Nooremas põlves on tärganud kahepoolse aususe tarve või kahepoolse häbematuse sallimine, kuidas soovite sõnastada. Kolm kopikat ja näiteks kolmkümmend rubla ei ole võrreldavad suurused, kuid neil on üks ühine omadus: see raha on võõras. Nähtavasti ei ole kolme kopika äraeksitamine patt, mida surivoodil kahetseda. Kuid ma arvan, et vähesed meenutavad surivoodil oma suurtki võlga riigi ees, nad leiavad, et on elanud, nagu on saanud. Inimene püüab raha, raha püüab hinge.

Kevadel nägin unustamatut pilti maaliinide bussijaamas. Mahtumata Tallinna-ekspressile, istusin poolteist tundi järgmist oodates taksopeatuses pingil ning jälgisin, kuidas taksojuhid kliente sorteerisid. Sabatäis inimesi seisis peatuses, järjekord taksosid seisis pisut kõrval, pisut eraldi, kaubale ei saadud mitte alati. Üks ei tahtnud nii lühikest otsa, teine ei tahtnud nii pikka otsa, kolmas põlgas tee poriseks, neljandal ei olnud masin päris korras, viies arvas kliendi pakid mittegabariitseteks, ühesõnaga, kuumutati kliendi rahakotiraudu lahti. Uhke vaardiga sõitis veel üks tühi taksomasin platsile, juht hüppas uksevahesse ja hüüdis: «Kas Ahjale tahtjaid on? Ei ole? No sõitke siis kuu peale!» Uks prantsatas kinni ja sõiduk turtsatas minekut. Keegi ei naernud, keegi ei vihastanud. Üks ilma iluta ja ilmselt liigse rahata noorik käis dispetšerit tülitamas, see tuli putkast välja ja soovitas, et katsetagu noorik paremalt kolmanda taksoga, sel olevat niisugune juht peal. Oligi niisugune, ohmu või täitsamees, kuidas soovite sõnastada. Muide, 21. jaanuari «Literaturnaja Gazeta» huumorilehekülg teatab taksopargi nr. 78 uuest taksoteenuseliigist — viia iga reisija sinna, kuhu ta soovib.

Küllap oli dispetšeril õigus: on niisuguseid ja on teistsuguseid inimesi. Inimesed elavad erinevate reeglite järgi, ju siis on häbidki erinevad. Ühel ei ole häbi oma asju tööautoga ajada, teisel pole piinlik riigiasjadele isiklikku sõidukit kulutada. Ühel ei ole häbi kümneka abil defitsiiti hankida, teisel pole piinlik niisugusest kaubast ilma olla. Võrdsete võimaluste korral üks varastab, kuidas sa ka valvad, ja teine ei varasta, kui sa ka ei valva. Töökollektiivis on täpselt teada, kes on kes.

Igamehel on oma moraal ja üht moraali on tagajärjetu teise moraali seisukohalt kritiseerida. Inimesele on kõige suuremaks rahulduseks, kui ta saab käituda vastavalt oma moraalile. Kus on võimalus kasutada riigi tootmisvahendit kui isiklikku, seal teevad kliimat näpumehed ja vargad ning kes teistsuguse moraali järgi elab, satub paratamatult halvematesse elutingimustesse. Kui võetakse ära peremehetsemise võimalus, pääseb maksvusele teine mentaliteet ja ärimehed kõnnivad minekut. Aga meie kardame, et tööjõudefitsiidi ajastul ei saa me lubada endale luksust sobimatulgi tööjõul ära voolata lasta ning otsime kolmandat teed — muudkui koputame südametunnistusele. Sünnib nagu Krõlovi valmis, kus kass istus tooli all ning laskis näpatud kalal hea maitsta, kuni kokk talle sõnu peale luges. Siinkohal ei tohiks me unustada sedagi tõsiasja, et isiklik moraal võib ümbruse mõjul muutuda ja muutuski, me peaksime muret tundma, kas ühel heal päeval mitte kokk ise ei pista maiuspala nahka ega aja kassi süüks.

Veebruar 1981

Linlase maalapikesest

Turiste viiakse Näljasteppi, kus nad näevad näitamatagi, et ühel pool asfaltlinti on tühi lage otsatu liiv mõne kõrbenud kõrreudemega, aga teisel käel lookas viljapuuaed. «Seda võib inimene,» ütleb giid, «kui tal on võimsad masinad.»

Ihastes ei käi turistid, ihastelaste kohta öeldakse teinekord sandisti — maaorjad, küüned kõveras enda poole, tuhnivad mullas, selle asemel et inimesed olla nagu teisedki, võtta viina ja vaadata telerit. Ja ometi õitses Ihaste kevadel üleni ja hingematvalt — nii kaugele kui silm ulatus. Jäätmaa, mis õiget karikakartki ei viitsinud kasvatada, pöörati ümber raashaaval, labidatega, hobujõudude abita, seitsme suve jooksul. Majad ehitati kirve, sae ja mehemõistusega. Laduda lauale hunnik raha ja võõras vaev kinni taguda, osta valmis aed, seda võib viimane viletski. Aga suved läbi laduda kive ja taguda naelu, ehitada oma käega vundamendikraavist korstnapitsini, see on midagi toredamat. Olla pottsepp, laudsepp, müürsepp, torulukksepp, elektrik, insener ja kunstnik, olla arhitekt ja abitööline, olla aednik ja agronoom.

Tonnid telliseid, maakive ja betooni käib läbi meeste, naiste ja laste kätest, panged naelu kaovad läbi poiste pihkude seintesse, enne kui üksainus majaluukere katuse peale saab. Aga aias müttavad universaalsed kahekopalised ekskavaatorid — pererahvas sõimeealisest raugani. Majad ja viljapuud kasvavad kõrgusesse, aastad edenevad kevadest sügisesse. Lõokeste lõõrimine seemneootel peenarde kohal vaheldub pääsukeste päärimisega üle õisi varistava õunaaia, aga kui maasikad on kogunud vere ühte põske, kätsatavad elektritraatidel hallrästad ja sõimavad aiapidajaid maiuspaladele laotatud võrkude pärast, ning vananaistesuvel, kui õhk on öökülmaaimune, kumiseb maailm tohutu kuldnokaparve laulust, kes tulid aeda viimast võtma.

Jätkub kõigile, igamees saab oma jao, jääb veel keldritesse-purkidesse paigutada. Enamik ihastelasi ei müü oma aiasaadusi. Kui ärimehed välja arvata, kes kogu krundi on ühe kultuuri alla pannud ning üritavad maast viimase välja võtta, kui need maha arvata, siis jääb järele lootustandvalt

palju entusiaste-amatööre, kes kasvatavad oma tarbeks iga asja natukene. Mitte ainult varajane kapsas, vaid ka lillkapsas, rooskapsas, lehtkapsas, spargelkapsas, nuikapsas, hiina kapsas, kähar ja punane peakapsas. Vahe ei ole ainult nimetustes, oh ei. Sibula ja murulaugu kõrvale porrulauk, porgandile seltsiks mustjuur, ja siis veel vürtsipeenar — mitte ainult till, seller ja petersell, vaid ka harakputk, majoraan, koriander, kress-salat, kurgirohi, iisop, estragon, piparmünt, piparrohi, vürtsbasiilik, meliss. Vähemalt kolm viimast on nõisugused, mis ka kõige algajama perenaise vaimustusse viivad, avades koduses kulinaarias uskumatult uued võimalused.

Inimese eluviis võib mitmel korral kapitaalselt muutuda, ilma et ta seda otsekohe märkakski. Kõrgem haridus lükkab laed kõrgemale ja seinad kaugemale, abielludes saab minast meie, auto vabastab üheamsa maakerapunkti külgetõmbejõust, aiapidamine aga muudab toidulauda: mis aed kasvatanud, see tuleb ju tarbida. Laps saab pihku aprillis talisibulavarre, mais rabarbri, hilises oktoobris võib oma käega sügisjoonikut võtta. Aed on lastele hädavajalik aga mitte üksnes selle tõttu, et oleks millessegi hambad lüüa, aed on lastele hädavajalik töövõimaluse tõttu, et nad suvi läbi tänaval ei tolgendaks või ülekasvanult pioneerilaagris ei igavleks. Aed aitab tekkida kohusetundel, pakub rahuldust võimalikult hästi tehtud tööst, õpetab nägema taime sirgumise imet ja lugu pidama lepatriinudestki.

Pidev kehaline tegevus on mõnus sport. Lihaseid ja vastupidavust võib treenida ka värskes õhus kive kärutades, mitte ainult higiumbses saalis poksikotti pekstes. Me põeme liikumisvaegust ja rasvumistõbe, 83% eesti naisi kannatab ülemäärase kaalu all, me püüame sellest vabaneda paigalsõrgi ja tablettidega, kuid miks mitte kõige loomulikumal viisil: kehalise närverahustava töö ja tervisliku toitumisega?

Nädalalõpuaiaks võiks nimetada Ihaste krunte, kui tõlkida saksa keelest. Mitte kasusaamamaa, vaid puhkusemaa, mitte puudujääva raha pumpamise paik, vaid ülejääva energia rakendamise koht, mitte saagirabamine, vaid ilujanunemine, mitte ainult tulpide-sibulate kasvatamine, vaid inimese endagi kasvamine.

Tore on vaadata, kuidas isad ja pojad peavad ühel meelel nõu parki istutatud männijõnglase kohal või haamerdavad seltsis või kärutavad ühiselt sõnnikut, ning emad ja tütred teavad, kus tööjärg seisab, nii et tõredaid käske ja torisevaid vastulauseid ei lendagi. Seda valusamalt torkavad silma

logaskid, kui nad end ka põõsa varju peidavad. Istub sihuke isa ehitatud maja sooja külje all, transistor kõhu peal, ja laseb ajaviiteks kruusa pihust teise, kui ema raske korviga üle tema harkiaetud jalgade komistab, muigab irooniliselt — töörügajad, väikesed madalad olendid, elada ei oska. Ja jälle lähevad täide Tammsaare mõtted, nagu oleksid Vargamäel kõik ilusamad ajad seotud esimese põlvega, selle põlvega, kes raba raadab ja kive kaalub ning teeb midagi mittemillestki. Järeltulijad aga saavad unistuste asemel kaela kohustused. Niisiis on pärandada magusam kui pärida.

Virkadel vanematel laisad lapsed, öeldakse. Vastupidi ei öelda. Kõik saab alguse kodust: mida pole külvatud, seda on raske ka lõigata. Elu muutub järjest mugavamaks, üha keerulisem on teismelisi tööle panna. Mida peaksid nad koduş tegema, kui on hulk töökäsi ja kui on keskköetud korter? Turuhoone juures eelistavad kolhooside autojuhid mutikesi, need ei tee põllul vallatust. Alla arssina mehi ehitusele ei võeta, seadus ei luba. Nüüd oleks väga hea, kui isa ehitaks, isa juures antakse päris tööd — saagida, hööveldada ja värvida, isa ehitusel on ka kuueaastane asjameheks. Väike laps tahab vägagi töötada, aga teda hoitakse tagasi, suur laps ei hakka enam tahtma, kui seni ilma läbi saanud. Võib arvata, et maja ehitanud laps ei kritselda kriidiga koolitarale ja puid istutanud laps ei murra Toomel põõsaid. Neil, kes linna peatänaval seerivad ja promeneerivad, salkus ja purjus, neil ei olegi kuhugi mujale minna. Töölepanek tundub neile karistus, nad ei ole tööst õigel ajal õiget maiku suhu saanud.

Kui tööd tehakse tasu pärast või käsu tõttu, on töörõõmust õiget aimu raske saada. Käsk olgu meis endis ja tasu hästi tehtud, ilusas töös.

Oktoober 1976

Kallist kadunust

Ajapikku kasvab meist igaühe lahkunutelinn. Sinna asuvad meie lähedased ja sõbrad, ning üldtuntud, keda armastasime, olemata teretuttavadki. Surnud jäävad nooreks, surnud jäävad elama. Aastate eest lahkunule ei mõelda tagasi kui kirstuslamajale, kui esimene kaotuskibedus kannatatud, hakkame meenutama kadunut elusana, nagu ta oli ühes või teises ajas, me arutame, mida ta võiks arvata meie asjadest, mis nõu anda, ja see, mis ta on ütelnud või teinud, tundub meile mitmetähenduslikum ja sügavam. Ta oleks nagu kaugele sõitnud, kummatigi meie juurde jäänud. Asjad, mida ta on puudutanud, puu, mille ta on istutanud, laul, mida ta armastas laulda, ei tee aastate kuludes enam haiget, vaid kinnitavad südant. Tuhmuvad näojooned, kuid ei unune kuju, kustub hääl, kuid kestab kaja, kaovad käed, kuid puudutus püsib. Me ei kurvasta, et ta on surnud, vaid tunneme rõõmu, et ta on elanud. Inimesest saab legend, kehast jääb nimi.

Jaan Kaplinski on kirjutanud, et inimese edasikestmine töös ja lastes on pétlik, sest kui kaob peeglisse vaataja, kaob ka tema peegelpilt. Ometi teab uus peeglissevaataja, et ta kammib sama pikki kohevaid juukseid, kui oli vanaemal, ja et elab isa ehitatud majas. Tütar saab iga päevaga oma isa sarnasemaks ja lesknaine märkab seda rõõmuga, kui ta armastas oma meest, ja tunneb pettumust, kui ei armastanud. Igaüks on lüli ketis, mille algus ja ots kaob aegade hämarasse. Esivanemad ilmuvad aina uutes ja uutes põlvkondades, ainult meie ei ulatu seda nägema.

Iga lahkumine on raske, iga teelesaatmine kurb. Jäädavalt lahkumise piina kirjeldamiseks puuduvad sõnad. Siiski üritatakse ikka ja aina valu sõnadesse vermida, kurbust kõnes kuuldavaks teha, leina lohutuslausetega leevendada. Kallis kadunu mähitakse sõnadesse nagu võltsehetesse, leinajad kallatakse üle pikkade kõnede tulvaveega. Nii vähe on neid, kes kõnet pidada mõistavad, veel vähem neid, kel midagi öelda on, ja hoopis vähe neid, kel on midagi öelda kalli kadunu kohta. Ruum on vaikne, küünlad põlevad, pärjad lõhnavad ja viiulid mängivad — on puhas sügav lein. Niipea

kui üles astub kohustuskõneleja, ei ole enam leina, mitte et see lohutust ja leevendust oleks leidnud, vaid see surmatakse tühjalt kõmisevate, tundekatteta sõnadega. Kui uskuda Jüri Tuulikut, siis Abrukal alustas üks kolhoosiesimees nõnda: «Käesolevat surnut mattes meenutame, et meie kolhoosil on olnud palju tublisid töösaavutusi.» Kas mõnigi kord ei kuma ärasaatmis- ja peiekõnedest läbi niisugune asjakäsitus, kas nii mõnigi kord ei näita kõneleja kalli kadunu asemel iseennast? Matustele sobiks hoopis vähem kõnesid ja hoopis rohkem luulelugemist ning muusikat. Vali torupilliheli ja hõre massilaul ei tohiks küll ainsaks võimaluseks jääda. Ja miks peaks muldasängitustseremoonia olema surutud nii jäika vormi, kus iga samm, iga sõna ja iga laul ette kirjutatud, kas ei võiks vähemalt mõnd isepäi-elanut teisel kombel ära saata.

Need on kõrvalised, kes kõnelevad, need on võõrad, kes pealt vaatavad, need on möödakäijad, kes mõtisklevad, aga omastel matab mure suud ja silmad. Võib-olla oleksid nad meelsamini isekeskis kirstu ümber, kuid suur rahvasagin lahutab nende meeled kadunust. Võib-olla läheksid nad pärast matust meelsamini koju, suleksid kõik uksed ja peidaksid peeglid, aga nad peavad pikki tunde kannatama pika külluslikku laua taga, kuulama ära, mis neile öeldakse, ja vaatama, kuidas viin peielisi pöörab.

Surnurongis ilmnevad mõnikord imelikud asjad. Kus kogu linn kokku jookseb, seal võib näha pärjakandjaid tüdrukuid naeru itsitamas, pole nad ju kadunukest ihusilmaga näinud. Murest murtud ema seisab väraval ja loeb pärgi kokku. «Üks rohkem kui esimehel oligi,» ütleb ta rõõmsalt ja pühib silmad kuivaks. Paistesse nutetud pilkudega õed-vennad põrnitsevad üksteist kahtlustavalt, nad on ju nüüd pärijad. Naine, kelle vimmal mehe vastu ei olnud viit minutit vahet, halab nagu meelest ära.

Matusetalitus peaks peieliste südamed argipäevarähmast puhastama ja andma võimaluse hinnata ka enese olemist lõpmatuse ees ning tahtmise teiseks saada. Muidu kujuneb matus lihtsalt peoks, kuhu kõik kokku sõidavad kuulmaks, kuidas ta suri ja kuidas suguselts elab, ja nägemaks, kas ta ikka maetakse nagu kord ja kohus. Ei pärgade küllus, ei järelhüüete pikkus, ei eraautode arv peierongis, ei orkestri võimsus, ei surmakuulutuste hulk näita kaotuse suurust. Surma ees on kõik võrdsed, ometi tundub kohatu, kui viinasurma surnu maetakse ülima toredusega või kui tõsise tagasihoidliku tööinimese viimne teekond kujuneb mahajääjate

jõukuse ja uhkuse demonstratsiooniks. On sünnis mõelda kadunule, mitte näidata ennast; on sünnis pidada mõõtu nii leinates kui lohutades. Värsket sadade roosidega kaetud kääbast vaadates on valus mõelda, et selle all lamaja pole ehk pooltki nendest terve elu jooksul kätte saanud. On inimesi, kes matuste puhul ei tunne rahanumbrit, sest neil on oma arusaamine väärikusest ja surnu vajadustest. Või siis loodavad nad kinni maksta võla kadunu ees, hüvitada oma ükskõiksust ja hoolimatust.

Tõepoolest, kui me oleme oma sümpaatiaavaldustes nii tagasihoitud, miks peaksime leinas nii sündsusetult ohtrasõnaliseks ja heldekäeliseks muutuma? Kolmkümmend järelehüüet üheleainsale ämmale on ülepakutud, kaks tosinat roosipärga priiskamine. Või kas siis majakaaslased ei saa oma kaastunnet teisiti avaldada kui üksnes kirjalikult suuretiraažilises ajalehes, kui nad olid seni tülis ja kadunu perekonnaga ei kõnelnud, siis surm ometi lepitab kõik? Kulutamata jäänud kümnelised võiks kokku panna ja tellida mõnelt kodulinna skulptorilt hauaskulptuur. See põlistaks kadunu mälestuse ja teeks rahupaikade ilme hoopis teistsuguseks.

Surnut saates on palju sagimist ja asjatoimetamist, mis viib lese ja orbude mõtted kõige tähtsamalt kõrvale. Ja raskel hetkel, kui nähtav saab nähtamatuks ning sulgub muldne uks, on leinajate ümber inimesi. Aga pärast läheb tütre matnud ema tagasi oma tühja tuppa. Ja ta läheb sinna homme ja ülehomme ja kolmekümne aasta pärast ning tuba on ikka tühi. Kaotuse tähendusest saadakse aimu alles ajapikku. Aga ajapikku teiseneb ka lein. Surnud jäävad ju nooreks ja elama, nii kaua kui elame meie, kes me neid tundsime.

Juuli 1978

SISUKORD

Lagipeapäike pealael 3
Supelrannaväsimus ümber Musta mere 48
Kus on Võnnu keskpunkt 55
Kolm kurgiseadust 67
Isale, isaga, isata 80
Naiselikkus on täiuseigatsus 83
Naine ja tunnusta(ma)tus 94
Kolm sõna laste kaitseks 98
Kurb kõievedu 101
Ikka jälle haritusest 106
Kolme kopika ümber 109
Linlase maalapikesest 113
Kallist kadunust 116

Hainsalu, L.

H 08 Tere õhtust. Kuidas elate? — Tln., Eesti Raam 1982. — 120 lk.

Autori esimene publitsistikaraamat. Sisaldab reisimuljeid ja meie igapäev elu kajastusi.

H $\frac{4702700200-468}{901(15)-82}$ TL—3—15—82 84.3E

Лехте Хаинсалу. ДОБРЫЙ ВЕЧЕР. КАК ПОЖИВАЕТЕ? Публитсистика. На эстонском языке. Художник-оформитель Л. Элкен. Таллин, изд-во «Ээсти раамат».

Toimetaja E. Lehiste. Kunstiline toimetaja M. Vannas-Orupõld. Tehniline toimetaja H. Sandla. Korrektorid R. Saarik ja I. Torm. ИБ № 4130. Laduda antud 22. 03. 82. Trükkida antud 16. 06. 82. MB-06367. Formaat 84×108/32. Trükipaber nr. 2. Kiri: baltika. Kõrgtrükk. Trükipoognaid 3,75. Tinqtrükipoognaid 6,3. Tinqvärvitõmmiseid 6,50. Arvestuspoognaid 6,78. Trükiarv 24 000. Tellimus nr. 187. Hind 45 kop. Kirjastus «Eesti Raamat», 200090, Tallinn, Pärnu mnt. 10. Trükikoda «Punane Täht», 200001, Tallinn, Pikk t. 58.